

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLIX. évfolyam, 2019. 2. szám
Year XLIX, issue 2019/2

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol és szerb rezümék:
Simon Vuletić Viktorija

Szerb, horvát és magyar fordítás:
Farkas Zsuzsanna és dr. Korhecz Papp Zsuzsanna

Angol és szerb tartalom:
Mészáros Zoltán

ETO-besorolás és lektorálás:
Rizsányi Attila

Korrektor:
Buzás Márta

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma a *Létünket* M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette.

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

Fedőlapterv:
Csernik Előd

TARTALOM

■ ■ *Tani-tani*

Furcsa, Laura	Teachers' Views on Their Digital Competence and Professional Development.	9
Furcsa Laura	Tanári nézetek digitális kompetenciájukról és szakmai fejlődésükről	25
Szaszkó, Rita	Teachers' Digital Competence: Tools for Measure and Self-Assessment	41
Szaszkó Rita	Pedagógusok digitális kompetenciái: mérő- és önértékelő eszközök.	53
Pšenáková Ildikó	Az interaktív alkalmazások létrehozásának néhány alapelve	65

■ ■ *Iustitia*

Beretka Katinka	A kisebbségi nemzeti tanácsok befolyásának változatai a nemzeti kisebbségi média működésére Szerbiában a jogszabályok tükrében	81
Dudás Attila	A szerződést megszüntető megállapodás alakítása a szerb jogban, különös tekintettel a tartási szerződésre	99
De Negri Laura	Határon átnyúló öröklési ügyek a globalizáció korában.	117
Tárnok Balázs	A Minority SafePack európai polgári kezdeményezés és a magyarországi aláírásgyűjtés tapasztalatai.	131

■ ■ *Historia*

Tasiné Csúcs Ildikó, Tasi Domonkos Attila	Ki volt Ráth István, és mi volt a szerepe Szent-Györgyi Albert emigrációjában?	149
--	---	-----

■ ■ *Recenziók*

Bucko György	Ignorantia iuris nocet, avagy a jog ismeretének hiánya ártalmas lehet	159
Repanić Braun, Mirjana	Franc Ksaver Falkoner – budimski barokni slikar.	163
Repanić Braun, Mirjana	Falkoner Xavér Ferenc – a budai barokk festő	167
Ramadanski, Draginja	Crveni plamen cinobera (od ikonopisaca do ikonoznalaca)	171
Ramadanski, Draginja	A cinóber piros lángja (az ikonfestőktől az ikonszakértőkhöz)	175
Gráfik Imre	Új könyv a szentendrei szerbekről.	181
Kanász Viktor	Újabb kötet Fráter György életéről	185
	E számunk szerzői	189
	E számunk recenzensei	191

SADRŽAJ

■ ■ *Uči-Ti*

Laura Furča	Teachers' Views on Their Digital Competence and Professional Development.	9
Laura Furča	Ispitivanje stavova nastavnika o njihovoj digitalnoj kompetenciji i profesionalnom razvoju	25
Rita Sasko	Teachers' Digital Competence: Tools for Measure and Self-Assessment	41
Rita Sasko	Digitalne kompetencije nastavnika: merni i samoprocenjujući instrumenti	53
Ildiko Pšenakova	Neki osnovni principi za kreiranje interaktivnih aplikacija	65

■ ■ *Justicija*

Katinka Beretka	Uticaj nacionalnih saveta nacionalne manjine na funkcionisanje manjinskih medija u Srbiji u svetlu pozitivnog zakonodavstva	81
Atila Dudaš	Forma sporazumnog raskida ugovora u srpskom pravu s posebnim osvrtom na ugovor o doživotnom izdržavanju.	99
Laura De Negri	Prekogranični naslednopravni slučajevi u vremenu globalizacije	117
Balaž Tarnok	Inicijativa evropskih građana pod nazivom „Sigurni paket za manjine” (Minority SafePack) i lekcije naučene tokom kampanje prikupljanja potpisa u Mađarskoj.	131

■ ■ *Historija*

Ildiko Tašine Čuč, Atila Taši Domonkoš	Ko je bio Ištvan Rat i koja je bila njegova uloga u emigraciji Alberta Sentđerđija.	149
---	--	-----

■ ■ *Recenzije*

Đerđ Bucko	Ignorantia iuris nocet	159
Mirjana Repanić Braun	Franc Ksaver Falkoner – budimski barokni slikar.	163
Mirjana Repanić Braun	Falkoner Xavér Ferenc – a budai barokk festő	167
Draginja Ramadanski	Crveni plamen cinobera (od ikonopisaca do ikonoznalaca).	171
Draginja Ramadanski	A cinóber piros lángja (az ikonfestőktől az ikonszakértőig).	175
Imre Grafik	Új könyv a szentendrei szerbokról.	181
Viktor Kanas	Újabb kötet Fráter György életéről	185
	Autori ovog broja	189
	Recenzenti	191

CONTENTS

■ ■ *Learn-earn*

Furcsa, Laura	Teachers' Views on Their Digital Competence and Professional Development.	9
Furcsa, Laura	Tanári nézetek digitális kompetenciájukról és szakmai fejlődésükről	25
Szaszkó, Rita	Teachers' Digital Competence: Tools for Measure and Self-Assessment	41
Szaszkó, Rita	Pedagógusok digitális kompetenciái: mérő- és önértékelő eszközök.	53
Pšenáková, Ildikó	Principles That Can Be Used For The Creation of Interactive Applications.	65

■ ■ *Iustitia*

Beretka, Katinka	Influence of national minority councils on the functioning of national minority media in Serbia in light of legal rules	81
Dudás, Attila	The Form of Terminating a Contract by Parties' Agreement under Serbian Law with Special Regard to Maintenance Contract	99
De Negri, Laura	Cross-border issues of succession in the age of globalization.	117
Tárnok, Balázs	The Minority SafePack European Citizens' Initiative and the lessons learnt from the signature collection campaign in Hungary. . .	131

■ ■ *Historia*

Tasiné Csúcs, Ildikó, Tasi Domonkos, Attila	Who was István Ráth, and what was his role in the emigration of Albert Szent-Györgyi? . . .	149
--	--	-----

■ ■ *Reviews*

Bucko, György	Ignorantia iuris nocet	159
Repanić Braun, Mirjana	Franc Ksaver Falkoner – budimski barokni slikar.	163
Repanić Braun, Mirjana	Falkoner Xavér Ferenc – a budai barokk festő	167
Ramadanski, Draginja	Crveni plamen cinobera (od ikonopisaca do ikonoznalaca)	171
Ramadanski, Draginja	A cinóber piros lángja (az ikonfestőktől az ikonszakértőkhöz)	175
Gráfik, Imre	Új könyv a szentendrei szerbokról.	181
Kanász, Viktor	Újabb kötet Fráter György életéről	185
	Authors in this issue	189
	Reviewers	191

Dr. FURCSA, Laura

: Eszterházy Károly University, Jászberény Campus, Jászberény, Hungary

: furcsa.laura@uni-eszterhazy.hu

TEACHERS' VIEWS ON THEIR DIGITAL COMPETENCE AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Abstract

In the last few decades, the number of empirical studies focusing on teachers' digital competence, preparedness and ability to use information and communications technology (ICT) devices has increased. The present study comprises recent pedagogical results on teachers' digital readiness with special emphasis on its role in their own professional development in an international context. The different views on digital competence are also described. Teachers need a complex set of digital skills (including cognitive, motoric, social and emotional skills) in order to improve their educational practices in the digital environment. A teacher needs to be able to estimate and recognize the consequences of how the use of ICT devices changes the process of education and learning strategies. Adapting new methodological practices leads to teachers' continuous professional development.

Keywords: professional development, teacher, pedagogy, digital competence

1. INTRODUCTION

The number of empirical papers concentrating on the digital preparedness of teachers and teacher trainees has grown in the last few decades, as it is vital to see how and on what level they are capable of using information and communications technology (ICT) during their teaching practices. Teachers' ICT competences remain a key element for educational development. Teachers are expected to be proficient in their use of ICT during the processes of teaching and learning. New technologies offer new potential in teaching, which could possibly increase the quality of education. Digitally competent teachers are expected to have more than instrumental and operational skills; they should also make adequate choic-

es about when and how to integrate technology into pedagogical processes. They should possess a good conceptual understanding to explain why something works or does not work under given educational circumstances. In the current situation, there is a shortage of properly trained proficient teachers whose digital skills meet national or international expectations (*Vázquez and Montoya, 2015*).

The aim of this paper is to review and summarize the results of recent pedagogical studies on teachers' digital competences and to give hints on how to integrate these findings into teacher training courses. This study will allow us to make decisions in policy formation concerning teacher education in terms of initial, in-service or pre-service training courses.

2. DIGITAL COMPETENCE

As a result of the educational significance assigned to digital competence in the present-day educational system, ICT competences as crucial learning tools are included in legislative documents. Several definitions of digital competence are used in pedagogical studies. First, it is worth looking at the definition of the Hungarian National Core Curriculum (Ministry of Human Resources, 2012), which is the main legal document issued as an annex of a government decree defining Hungarian public education and serves as a framework for local school-level curricula regarding the contents of subjects and examination requirements. This document indirectly defines what kinds of competences teachers have to possess in order to be able to improve children's digital competence and to facilitate their learning while also fulfilling the requirements of the National Core Curriculum.

The National Core Curriculum (Ministry of Human Resources, 2012) specifies what kinds of approaches schools have to adopt; in addition, the social and ethical challenges of technologies are also mentioned. The section titled "Competence development, the dissemination of general knowledge and knowledge acquisition" describes the key competences that should be improved during the years of public education 1–12 in ten curricular areas. One of these areas concentrates on information technology (IT); however, because of the interdisciplinary characteristics of this field, other curricular areas may be included, such as "Man and society", including ethical considerations. Video culture and media literacy are listed under the "Arts" category, while the "Way of life and practical skills" group may also include the practical technological skills needed in everyday life. In this document, digital competence implies the confident, critical and ethical use of technology and all the contents created by technology. The necessary skills belonging to this competence also

imply information processing skills, the ability to find necessary information and critically interpret it, ethical and responsible communication skills, and the ability to cooperate on the Internet. Figure 1 compares the key competences defined by the Hungarian National Core Curriculum (Ministry of Human Resources, 2012) and the key competences for lifelong learning recommended by the European Union (2006).

Key Competences Framework	Hungarian National Core Curriculum
Communication in the mother tongue	Hungarian language and literature
Communication in foreign languages	Foreign languages
Mathematical competence and basic competences in science and technology.	Mathematics
Digital competence	Man and society
Learning to learn	Man and nature
Social and civic competences	Earth
Sense of initiative and entrepreneurship	Arts
Cultural awareness and expression	IT studies
	Way of life and practical skills
	Physical education and sports

Figure 1

The Key Competences Framework (European Union, 2006) and the Hungarian National Core Curriculum (Ministry of Human Resources, 2012)

Digital competence is one of the eight indispensable competences defined by the European Union as needed in the 21st century. Under this approach, digital competence includes the use of devices and information processing skills, with a focus on critical and ethical use (Szegedi, 2016). The competences listed above are transversal (i.e. they can be transferred from one specific area to another), which is why digital competence affects

mathematical and technological competences, as the use of technology is listed under this category. The aim of the strategic framework of Education and Training 2020 is specifically to develop the reference framework of these transversal skills. From the point of view of teacher education, the competence of learning to learn is also important, as organizing independent learning and inserting new information into old knowledge is part of this competence.

3. TEACHERS' DIGITAL COMPETENCE

It is of primary importance to emphasize that teachers' digital competence differs from the digital competence interpreted in other professions. Although teachers now have increased access to digital tools (mainly personal computers, laptops, tablets and interactive whiteboards), media and resources, both teachers and children have access to various digital resources and social media networks during the teaching process. *Røkenes* and *Krumsvik* (2014) highlight that digital competence means much more in the case of teachers than the ability to use various programs or operate digital devices. In this case, digital competence should include the more-complex (e.g. cognitive, motoric, sociological and emotional) skills that contribute to making pedagogical procedures more efficient in the digital environment. During the pedagogical process, teachers need to be able to estimate how the use of ICT devices will modify the process of education, as well as the effects on learning approaches and strategies. The efficient use of ICT devices and digital learning resources should complement traditional teaching methods and organizational forms. Learning new teaching methods and educational practices meets the demand for continuous professional development, which is in accordance with the principles of lifelong learning.

A similar approach is discussed by *Krumsvik* (2012), who also states that the digital competence of teachers is different from that of other technology users. His model (see Figure 2 below) of the formation of teachers' digital competence is based on theoretical conceptions and represents the digital competence in teacher education on an abstract level; however, it is inspired by practical realities.

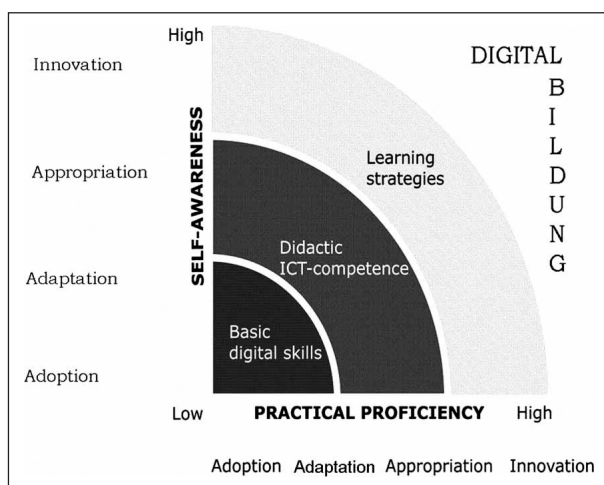

Figure 2
Teachers' digital competence (Krumsvik, 2012: 274)

He uses the metaphor of a “competence journey”, which starts with the relatively unaware stage of adoption in the mental part of the model, and teachers follow the stages of adaptation, appropriation and innovation over time, which denotes a high level of digital competence. The practical part of the model is realized in a parallel way, first acquiring basic digital skills and then improving didactic ICT competence, which refers to being able to use ICT in different subjects. The learning strategies component concentrates on the pedagogical implications of digital competence. In an ideal framework of teacher education, the development of teachers' digital competence leads to the “digital bildung”, which includes a high level of self-awareness and practical proficiency.

4. TEACHERS' DIGITAL COMPETENCE IN INTERNATIONAL CONTEXT

The following section reviews studies in different countries focusing on the development of the digital competence of teachers. In the Latin American context, *Hernandez-Carranza et al.* (2015) reviewed didactic digital competences in terms of the knowledge and skills needed to teach, in addition to combining media and ICT skills, more precisely, to plan and design learning settings that facilitate students' learning. This approach emphasizes the development of the skills inherent to teaching and the acquisition of strategies

for implementing such skills in the context of digital competences for planning and design, communication and interaction, instruction and learning, management and administration, and ICT use. The complexity of these skills is summarized according to the abovementioned components in Figure 3.

Digital didactic competence	Actions
1. Planning and design	• Adaptation to new learning modalities as both user and designer of learning scenarios using ICT. • Integration of digital resources as didactic instruments, contents and materials in curricula. • Selection and objective assessment of digital resources for their use in pedagogical practice contexts: design, implementation and use of technology.
2. Instruction and learning	• Design and production of digital resources for didactic use. • Development of assessment plans using ICT. • Use of ICT to advise, orientate and monitor students. • Initiating interactive debates and maintain them. • Understanding for collaborative, constructive, reflective, active and authentic learning.
3. Communication and interaction	• Understanding the impact and function of ICT in including them in the knowledge society. • Knowledge of the basic concepts and tools of communication and consulting information on the Internet. • Collaboration in virtual academic communities with actors in the teaching–learning process. • Developing learning among equals and social links.
4. Management and administration	• Understanding the legal and ethical aspects associated with ICT through networks: licences, privacy, intellectual property and security. • Self-management for continuous learning and incorporating technologies in the teaching–learning process. • Acquisition of skills for applying the advantages of ICT to teaching/administrative tasks. • Knowledge management.

5. ICT use	• General knowledge associated with ICT. • Managing the basic functions of computing and electronic communication devices and operating systems. • Handling basic production tools: word processors, spreadsheets, presentations and multimedia elements.
------------	---

Figure 3
Classification of digital didactic competences
(Hernandez-Carranza et al., 2015: 82)

In terms of an international comparison, the study of Røkenes and Krums-vik (2014) is essential, as it gives an overview of papers published online between 2000 and 2013 focusing on students’ digital competence participating in teacher education. Their research method was to select keywords to limit the studies considered in the overview: digital competence + teacher, digital education + teacher, computerised education + teacher, and media education + teacher. In total, 42 articles published in ten different countries met these requirements; these papers were then categorized and analysed. The following eight approaches were identified in the course of their literature review concerning the elements of teacher training programmes on the micro and interactive levels:

- Metacognition: in these studies, participants in teacher training programmes had to comment on and critically analyse how different technological solutions could be applied in the classroom setting. This approach concentrated on teachers’ decisions and resolutions.
- Multimedia instruction or blended learning: combinations of classroom education and online teaching methods are discussed in these papers, which employ a wide range of electronic devices and multimedia solutions.
- Modelling: in this approach, the best practices and practical methods of training instructors, mentors and peer students are investigated, and the actual software or other technical methods are presented.
- Authentic learning: learning takes places in real situations, in the actual context of the future use, while the participants create, discover and evaluate how they will be able to use digital technologies in the classroom.
- Student-active learning: in these studies, the participants develop their digital competence using a ‘learning-by-doing’ method based on experiencing and practising.

- Assessment: the focus is on how different technological solutions can be used in classroom assessment and evaluation.
- Differences between theory and practice (bridging the theory and practice gap): the articles outlined here summarize how technology can be employed to overcome the gap between the theoretical knowledge gained during university years and classroom practice.

The areas listed above can serve to designate the cornerstones of a theoretical framework focusing on the development of digital competence in teacher training.

A recent study by *Spiteri and Chang Rundgren* (2017) investigated the digital competence of Maltese teachers. The educational policy in Malta lays strong emphasis on the development of digital proficiency; in this country, schools are well equipped with a range of digital devices. The teachers participating in the study all use interactive boards and are provided with separate laptops. In state schools, each classroom has four personal computers, and BeeBots robots are also used. In church schools, children have their own tablets. Maltese teachers use a separate online platform (Frontier) which makes online communication possible among colleagues, students and parents. *Spiteri and Chang Rundgren* (2017) aimed to investigate how Maltese primary school teachers use technology in the practicalities of teaching processes and how teacher training could contribute to the efficient integration of technology. Semi-structured interviews were conducted with a total of 26 teachers to collect qualitative data on their views and experiences of using digital devices in the classroom. The findings of the research point to the necessity of more focus on developing digital skills in teacher training programmes.

Eight categories were identified that need to be improved in the future, based on the interviews:

- Information management: it is necessary to know the differences between search engines and to be able to filter relevant information. In addition, all students should be involved in the use of digital technologies in order to bridge the increasing digital gap between students.
- Collaboration: interaction using digital devices should not only take place between teachers and parents but also in the classroom between students.
- Communication and sharing: according to this study, teachers were willing to communicate and cooperate with each other; however, they were not eager to share content with each other. In addition, online communication with parents also requires more.
- Creation of content and knowledge: in spite of the fact that all the teachers taking part in the research employed digital technology, not

all of them created learning resources and content themselves. The reasons were various, for instance teachers' negative attitudes or lack of creativity, which may also suggest that the use of digital technology is becoming routine among teachers.

- Ethical and responsible use of technology: this area was mentioned relatively rarely by the Maltese teachers, which could reflect that this dimension of digital competence is well known by Maltese teachers; however, having continuous and up-to-date information is important.
- Evaluation and problem-solving: the participants of the research were aware of the importance of technology in pupils' lives, and they also knew this from the viewpoint of autonomous learning. More-interactive communicational patterns were observed between pupils and teachers due to immediate feedback. This improved children's problem-solving skills, as they thought that they were able to control their own learning in a more conscious way. The authors' recommendations imply that the focus of teacher training should be on learning outcomes and problem-solving skills.
- Technical operations and innovative use of technology: only a few teachers experimented with using unusual and innovative technological solutions; most of them relied solely on interactive boards.
- Creation of modes of communication: the Maltese teachers managed to convert traditional communication methods of reading and writing into modern sound, video and text formats..

These eight problem areas identified and described by *Spiteri and Chang Rundgren* (2017) may also be relevant for teachers working in other countries, as these areas hide more difficulty for the Hungarian teachers presumably.

Investigating newly qualified teachers offers an excellent opportunity to draw conclusions on the efficiency of teacher education and to highlight the necessity of possible modifications. The purpose of the research carried out by *Gudmundsdottir and Hatlevik* (2017) was to examine newly qualified teachers' digital competence. In this study, beliefs about the content of digital development in teacher training and their preparedness and experiences in using ICT devices during teaching were gathered in a questionnaire filled out by 356 teachers. In sum, the participants reported on the low-level and inefficient digital training in the course of teacher training.

The conceptual background of this study was a PDC (professional digital competence) model that combined content, pedagogical and technical knowledge with a specific pedagogical approach. The three basic factors were as follows:

- General digital competence (the general skills, knowledge and attitude necessary for teachers, teacher trainers and students to cooperate in a digital environment).
- Subject-specific digital competence, focusing on the requirements of individual subject areas when using digital devices during training.
- Teacher-oriented competence, including didactic factors (e.g. communication between school and parents and the psychosocial characteristics of learning) and teachers' self-training and independent research.

The results indicate that nearly half of the newly qualified teachers considered the standard of ICT training in teacher education to be low and believed that it had contributed to the development of their digital competence only slightly. The participants appeared to be aware of the benefits and the disadvantages of ICT devices and reflected critically on their own use of ICT devices during teaching. In total, 80% of the teachers found using ICT devices positive; however, half of them reported on their distracting effect on the process of teaching. This is why it is especially important to improve the self-efficacy and efficiency of prospective teachers with the help of positive ICT experiences so that their commitments to this key competence have a positive effect on their professional work. The authors emphasize that the instructors of teacher training serve as serious models for future teachers, as their attitudes and ICT usage show a remarkable correlation with the responses of newly qualified teachers.

A recent large-scale research project investigated Spanish teachers' digital competence. The study of *Fernandez-Cruz* and *Fernandez-Diaz* (2016) examined 1,433 teachers who taught in 80 different schools in Madrid, and they concluded that a relevant difference can be found between the optimal ICT skills necessary for teachers to be able to develop effective teaching activities using several technological devices and the teachers' low-quality digital competence experienced in real teaching circumstances. Moreover, the study found essential generational differences between the teachers when they were assigned to categories based on age in terms of using digital technologies: Y generation (1977-94) and Z generation (born in 1990 and 2000). They used the framework suggested by UNESCO (2011), concentrating on the following focal points:

1. General curricular viewpoints.
2. Planning and assessment.
3. Methodological viewpoints.
4. Use of ICT.
5. Management of ICT resources.
6. Continuous professional development in ICT.

The Spanish teachers had a low–medium profile across these subdivisions. General curricular scores were so low that most of the teachers were not aware of what “digital competence” means in education and how it can be improved in the classroom. The teachers’ classroom strategies were poor, especially in terms of complexity and collaboration. The outstandingly low score for ICT use reflects the teachers’ uncertain knowledge of digital devices; in this case, the devices were not being used safely during lessons. Not surprisingly, age and specialization were found to be decisive, with the results indicating that younger teachers and teachers specialized in informatics had significantly better digital competence. A significant difference was not found between primary school and secondary school teachers, which indicates that the level of teacher training (i.e. BA or MA level) seems to have little effect on teachers’ digital competence. However, in-service training was more dominant in the case of secondary school teachers, which underlines the significance of continuous training courses after graduation. Teachers who had a wider range of digital devices at home (PCs, laptops, tablets or smartphones) with independent Internet connections had a higher level of digital competence, unsurprisingly. One of the most decisive factors was a positive attitude regarding the effects of ICT use in teaching, the formation of which should be an important priority of teacher training courses. However, the teachers complained of the longer time needed to prepare for classes where ICT devices are used.

The findings of the Spanish research study by *Fernandez-Cruz* and *Fernandez-Diaz* (2016) are in accordance with the results of a Hungarian study by *Buda* (2011), which aimed to develop a characterization of Hungarian teachers in the information society. His classifications in terms of digital competence and the use of digital devices included the following categories: digital explorer, digital nomad, digital wanderer, digital settler and digital conqueror. He highlights that teachers are often motivated to use digital technology in order to fulfil students’ expectations in Hungary (and not due to curricular or official expectations) because the source of teachers’ authority is not seen in the depth of knowledge any more but in quick and efficient information processing. The most popular and widespread way of improving Hungarian teachers’ digital competence was authentic or individual learning.

As the digital learning environment changes quickly, continuous learning is especially important for teachers, which confirms the paradigm of lifelong learning and is one of the key competences detailed above. Teachers’ autonomous learning depends considerably on their existing digital competence. One of the efficient methods to develop this competence is a massive open

online course (MOOC). *Vázquez* and *Montoya* (2015) investigated the outcomes and influences of an MOOC aimed to improve teachers' digital skills. Teachers of grades 5 and 6 participated in the research after having accomplished an MOOC focusing on effective didactic skills in digital settings. The method of data collection was pre-test and post-test questionnaires; in addition, qualitative interviews were used to explain the negative issues experienced during the training and the positive effects on the teachers' methodological repertoire.

The teachers taking part in the research were investigated in the following areas, measuring the improvement of their digital competence:

- Finding relevant information on the Internet.
- Selecting relevant information on the Internet.
- Information processing.
- Communication via technological devices.
- Project planning using educational technical devices.
- Using open educational resources (OERs).
- Identifying OER materials.
- Planning and developing OERs in different formats.

Based on the findings of *Vázquez* and *Montoya* (2015), it can be stated that MOOCs are efficient ways to improve teachers' digital competences, especially in the fields of information processing, communication and project planning. The communicational competence using technical devices improved by 15%, which indicates that they had wider knowledge of communicational means on the Internet and they were able to cooperate in virtual professional communities; consequently, they had better social relationships. Their enhanced skills in employing digital resources in teaching and integrating them into pedagogical procedures also implied being able to select and assess whether the digital resources fit with the pedagogical context. The participants underlined the practical use of this MOOC, which enabled them to apply these practicalities after completing the course.

5. CONCLUSIONS

The development of ICT has radically changed our society, and these changes have resulted in serious consequences in the context of education, including what is learnt and how it is taught, as well as the roles and tools of teachers in the 21st century. During the last two decades, a special focus on learning with technology has strongly influenced the concept of digital competence. Pedagogical digital competence is related to theoretical knowledge, skills, attitudes and approaches concerning digital technology. In the

studies reviewed above, different conceptions of teaching and learning in a digital environment and the knowledge needed to improve learning are described. The main contribution of this paper is the definite focus on the pedagogical digital competence development of teachers and the emphasis on different approaches to ICT training in teacher education. Although there are similarities between the approaches described and examined, there are also some differences to highlight. Clearly, an enriched understanding of teachers' digital competence is needed, which should have consequences for teacher education programmes. Further research is needed to define how teacher should be trained in all areas of digital competence, which should be in accordance with the requirements of students' digital competence development. Logically, teachers can only help students to develop a competence that they themselves have already acquired in depth.

This study was supported by EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Complex Development of Research Capacities and Services at Eszterházy Károly University” project.

REFERENCES

- Buda, A. (2011). Telepesek és nomádok. In: Cser. L. & Herdon, M. (szerk). *Informatika a felsőoktatásban*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 913–918.
- European Union (2006). *Key Competences for Lifelong Learning: A European Reference Framework*. Brussels: European Union
- Fernandez-Cruz, F. J. & Fernandez-Diaz, M. J. (2016). Generation Z's Teachers and their Digital Skills. *Comunicar*, 46, 24, 97–105.
- Gudmundsdottir, G. E. & Hatlevik, O. E. (2017). Digital Competence and Newly Qualified Teachers' Experiences of ICT in Teacher Education Programmes in Norway. *European Journal of Teacher Education*, 41, 2, 1–17.
- Hernandez-Carranza, E. E., Romero-Corella, S. I. & Ramirez-Montoya, M. S. (2015). Evaluation of Digital Didactic Skills in Massive Open Online Courses: A Contribution to the Latin American Movement. *Comunicar*, 22, 44, 81–89.
- Krumsvik, R. J. (2012). Teacher Educators' Digital Competence. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 58, 3, 269–280.
- Ministry of Human Resources (2012). *Hungarian National Core Curriculum*. Budapest: Ministry of Human Resources. Retrieved from http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200110.KOR
- Rokenes, F. M. & Krumsvik, R. J. (2014). Development of Student Teachers' Digital Competence in Teacher Education – A Literature Review. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 9, 4, 250–280.
- Spiteri, M. & Chang Rundgren, S. N. (2017). Maltese Primary Teachers' Digital Competence: Implications for Continuing Professional Development. *European Journal of Teacher Education*, 40, 4, 521–534.

Szegedi, E. (2016). *Az európai oktatási szakpolitika prioritásai*. Budapest: Tempus Közalapítvány

UNESCO (2011). *UNESCO ICT Competency Framework for Teachers*. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002134/213475e.pdf>

Vázquez, N. R. & Montoya, M. S. (2015). *Digital Skills Development: MOOC as a Tool for Teacher Training*. ICERI 2015 Proceedings, 2714–2721.

Tanári nézetek digitális kompetenciájukról és szakmai fejlődésükről

Az elmúlt évtizedekben megnövekedett azoknak az empirikus tanulmányoknak a száma, amelyek a tanárok digitális kompetenciáját, felkészültségét és képességét vizsgálják arra vonatkozóan, hogyan és milyen szinten képesek információs és kommunikációs technológiákat (IKT) használni. A tanulmány azzal a szándékkal készült, hogy áttekintse a legfrissebb nemzetközi kontextusban megjelent pedagógiai cikkeket a pedagógusok digitális felkészültségéről, különös hangsúllyal a szakmai fejlődésükben betöltött szerepéről. A digitális kompetenciára vonatkozó különböző nézetek is bemutatásra kerülnek. A tanároknak komplex digitális készségekre (beleértve a kognitív, motoros, szociális és érzelmi készségeket is) van szükségük ahhoz, hogy növelni tudják tanítási gyakorlatuk hatékonyságát a digitális környezetben. Egy tanárnak fel kell tudnia mérni és felismerni, hogy az IKT-eszközök használata milyen változásokat okoz az oktatás folyamatában és a tanulási stratégiákban. Az új pedagógiai gyakorlatok elsajátítása pedig hozzájárul a folyamatos szakmai fejlődéshez.

Kulcsszavak: szakmai fejlődés, tanár, pedagógus, digitális kompetencia

Ispitivanje stavova nastavnika o njihovoj digitalnoj kompetenciji i profesionalnom razvoju

Tokom proteklih decenija, povećao se broj empirijskih studija koje se bave digitalnom kompetencijom nastavnika, njihovom spremnošću i sposobnošću da koriste informacione i komunikacione tehnologije (IKT). Ova studija je nastala s ciljem da istraži u najnovijem međunarodnom kontekstu objavljene pedagoške članke o digitalnoj pismenosti nastavnika, sa posebnim naglaskom na njihovoj ulozi u profesionalnom razvoju prosvetnih radnika. Prikazani su i različiti pogledi na digitalne kompetencije. Nastavnicima su neophodne i složene digitalne veštine (uključujući kognitivne, motoričke, socijalne i emocionalne veštine) kako bi se povećala delotvornost njihove nastavne prakse u digitalnom okruženju. Nastavnik treba da

bude sposoban da meri i prepozna kakve promene se dešavaju u procesu obrazovanja i strategijama učenja tokom korišćenja komunikacionih tehnologija. S druge strane sticanje novih pedagoških praksi doprinosi neprekidnom profesionalnom razvoju.

Ključne reči: profesionalno usavršavanje, nastavnik, pedagog, digitalna kompetencija

Beérkezés időpontja: 2018. 10. 02.

Elfogadás időpontja: 2019. 01. 31.

Dr. FURCSA Laura

: Eszterházy Károly Egyetem, Jászberényi Campus, Jászberény, Magyarország
: furcsa.laura@uni-eszterhazy.hu

TANÁRI NÉZETEK DIGITÁLIS KOMPETENCIÁJUKRÓL ÉS SZAKMAI FEJLŐDÉSÜKRŐL

*Teachers' Views on Their Digital Competence and Professional
Development*

*Ispitivanje stavova nastavnika o njihovoj digitalnoj kompetenciji i
profesionalnom razvoju*

Az elmúlt évtizedekben megnőtt azoknak az empirikus tanulmányoknak a száma, amelyek a tanárok digitális kompetenciáját, felkészültségét és képességét vizsgálják arra vonatkozóan, hogyan és milyen szinten képesek információs és kommunikációs technológiákat (IKT) használni. A tanulmány azzal a szándékkal készült, hogy áttekintse a nemzetközi kontextusban megjelent legfrissebb cikkeket a pedagógusok digitális felkészültségéről, különös hangsúllyal a szakmai fejlődésükben betöltött szerepéről. A digitális kompetenciára vonatkozó különböző nézetek is bemutatásra kerülnek. A tanároknak komplex digitális készségekre (beleértve a kognitív, motoros, szociális és érzelmi készségeket is) van szükségük ahhoz, hogy növelni tudják tanítási gyakorlatuk hatékonyságát a digitális környezetben. Egy tanárnak fel kell tudnia ismerni, mérni, hogy az IKT-eszközök használata milyen változásokat okoz az oktatás folyamatában és a tanulási stratégiákban. Az új pedagógiai gyakorlatok elsajátítása pedig hozzájárul a folyamatos szakmai fejlődéshez.

Kulcsszavak: szakmai fejlődés, tanár, pedagógus, digitális kompetencia

1. BEVEZETŐ

Az elmúlt évtizedekben megnőtt azoknak az empirikus tanulmányoknak a száma, amelyek a tanárok és a tanárképzésben résztvevők digitális technológiai felkészültségét vizsgálják, mivel hangsúlyozottan fontos látni, hogyan és milyen szinten képesek információs és kommunikációs technológiákat (IKT) használni tanítási gyakorlatuk során. A tanárok digitális

kompetenciája továbbra is kulcseleme az oktatás fejlődésének. A pedagógusoktól azt várják, hogy jól értsenek az IKT-eszközök használatához a tanítás és a tanulás folyamatában. A technológiai vívmányok a tanításban új potenciális lehetőségeket jelentenek, amelyeknek lehetőség szerint az oktatás minőségének javulását kell szolgálniuk. A digitálisan kompetens tanártól elvárják, hogy ne csak az eszközök működtetéséhez és használatához szükséges képességei legyenek (ezek instrumentális és operacionális készségek), hanem megfelelő módon ki tudja választani, mikor és hogyan integrálja a technológiát a pedagógiai folyamatokba. Konceptuálisan is értenie kell a folyamatot ahhoz, hogy meg tudja magyarázni, az adott mozzanat miért működik vagy sem az adott oktatási körülmények között. A jelenlegi helyzetben hiány mutatkozik olyan megfelelően képzett pedagógusokból, akiknek a digitális készségei eléri a nemzeti vagy nemzetközi elvárásokat (VÁZQUEZ–MONTOYA 2015).

A tanulmány célja áttekinteni és összefoglalni a legfrissebb pedagógiai tanulmányok eredményeit a tanárok digitális kompetenciájával kapcsolatban, és ötleteket adni arra vonatkozóan, hogyan lehet beépíteni a pedagógusképzésbe ezeket az eredményeket. A tanulmány segítséget ad a főbb irányvonalak kijelöléséhez a pedagógusképzés kezdeti szakaszában, illetve a továbbképzések tervezésében.

2. DIGITÁLIS KOMPETENCIA

A digitális kompetenciának nagy jelentősége van a jelenlegi oktatási rendszerben, ennek következtében az IKT-vel kapcsolatos kompetenciának – mint lényeges tanulási eszköznek – részletes leírását találjuk jogi dokumentumokban is. Pedagógiai vonatkozású tanulmányokban számos definíciót találunk a digitális kompetenciáról. Először érdemes megnézni a magyar Nemzeti Alaptanterv (2012) definícióját, amely kormányzati rendelet mellékleteként a legfontosabb jogi dokumentum; meghatározza a magyar köznevelést, és keretként szolgál a helyi, iskolaszintű pedagógiai programok és tanmenetek kialakításához a tantárgyak tartalmát és a vizsgakövetelményeket illetően. Ez a dokumentum indirekt módon meghatározza, milyen kompetenciákkal kell a tanárnak rendelkeznie ahhoz, hogy képes legyen a gyerekek digitális kompetenciáját fejleszteni, illetve elősegíteni tanulásuk hatékonyságát a Nemzeti Alaptanterv követelményeit teljesítve.

A Nemzeti Alaptanterv (2012) részletezi, milyen megközelítésmódokat kell az iskoláknak alkalmazniuk, emellett a technológiákkal kapcsolatos társadalmi és etikai kihívásokat is megemlíti. A *Kompetenciafejlesztés, mű-*

veltségközvetítés, tudásépítés című rész leírja azokat a kulcskompetenciákat, amelyeket a köznevelés 1–12. évfolyamában tíz műveltségi területen fejleszteni szükséges. Az egyik ilyen műveltségi terület teljes mértékben az információs technológiára („informatika”) koncentrálna, de a szakterület interdiszciplináris jellege miatt más műveltségi területekben is megjelenik, ilyen például az „ember és társadalom” az etikusság használat szempontjait érvényesítve. A videokép-kultúra és médiaműveltség a „művészetek” kategóriába került besorolásra, illetve az „életvitel és gyakorlat” csoport szintén tartalmaz a mindennapi élethez szükséges gyakorlati informatikai készségeket. Ebben a dokumentumban a digitális kompetencia magába foglalja a magabiztos, kritikus és etikus technológiahasználatot, és az ennek nyomán létrejövő összes tartalmat. Az ehhez a kompetenciához tartozó készségek az információfeldolgozási készség, a szükséges információ megtalálásának és kritikai értelmezésének képessége, a felelősségteljes kommunikációs készség és az interneten történő kommunikáció képessége. Az 1. ábra összehasonlítja a magyar Nemzeti Alaptanterv (2012) kulcskompetenciáit az Európai Unió által 2006-ban az élethosszig tartó tanuláshoz szükségesként megjelölt kulcskompetenciákkal.

Kulcskompetenciák	Nemzeti Alaptanterv
anyanyelven folytatott kommunikáció	magyar nyelv és irodalom
idegen nyelven folytatott kommunikáció	idegen nyelvek
matematikai; alapvető tudományos és műszaki kompetencia	matematika
digitális kompetencia	ember és természet
tanulás elsajátítása	Földünk – környezetünk
szociális és állampolgári kompetenciák	művészetek
kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia	informatika
kulturális tudatosság és kifejezőképesség	életvitel és gyakorlat
	testnevelés és sport

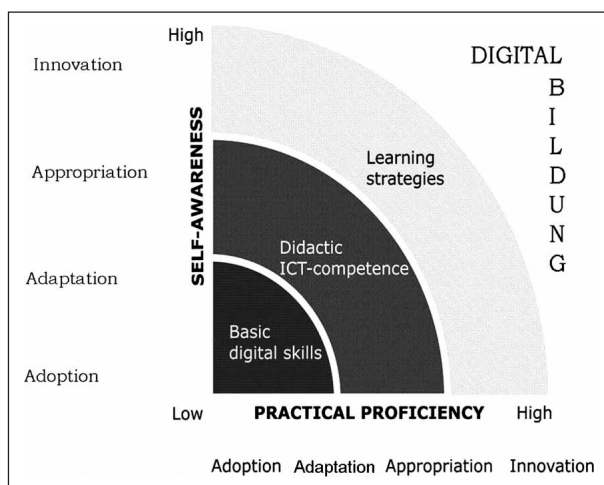
1. ábra. Az Európai Unió (2006) és a Nemzeti Alaptanterv (2012) kulcskompetenciái

A digitális kompetencia természetesen jelen van az Európai Unió által nélkülözhetetlennek tartott nyolc kompetenciaterület között, hasonlóképpen a digitális kompetencia magába foglalja az IKT-eszközök használatát, a forrás- és információkezelési készséget, a kritikus és etikailag megfontolt használatot (SZEGEDI 2016). Mivel az itt felsoroltak transzverzális kompetenciák, ezért a digitális kompetencia érinti a matematikai, technológiai kompetenciát is, hiszen a technológia használatát oda sorolják. Az *Oktatás és képzés 2020* című stratégiai keret célja éppen a transzverzális készségek referenciakeretének kidolgozása. A pedagógusképzés szempontjából lényeges a *tanulás tanulása* kompetencia is, azon belül az önálló tanulás megszervezése és az új tudás beillesztése a régi ismeretek közé.

3. A TANÁROK DIGITÁLIS KOMPETENCIÁJA

Fontos kiemelni, hogy a pedagógusok digitális kompetenciája különbözik a többi foglalkozásától. Fokozódott a tanárok hozzáférése a digitális eszközökhöz (főként személyi számítógéphez, laptophoz, tablethez és interaktív táblához), a médian keresztül és egyéb forrásokhoz, a tanárok és a gyerekek is különféle digitális forrásokat és a közösségi média hálózatait használják a tanulás folyamatában. Røkenes és Krumsvik (2014) hangsúlyozza, hogy a pedagógusok esetében a digitális kompetencia sokkal többet jelent, mint szoftverek használatának képessége vagy digitális eszközök működtetése. Több komplex készséget foglal magába (például kognitív, motoros, szociológiai és érzelmi készségeket is), amelyek lehetővé teszik a pedagógiai munka hatékony teljesítését digitális környezetben. A pedagógiai folyamat során a tanárnak tisztában kell lennie azzal, hogy az IKT-eszközök hogyan változtatják meg az oktatás folyamatát, és milyen hatást gyakorolnak a tanulási stratégiákra. Az IKT-eszközökkel támogatott tanításnak és a digitális tananyagok hatékony használatának ki kell egészítenie a hagyományos tanítási módszereket és szervezési formákat. A módszertani megújulás és az új pedagógiai gyakorlatok elsajátítása pedig magával hozza a folyamatos szakmai fejlődés igényét, elsődlegessé válik ezáltal az élethosszig tartó tanulás, nélkülözhetlenné válik az önfejlesztés.

Krumsvik (2012) tanulmánya hasonló megközelítésmódot alkalmaz: azt állítja, hogy a tanárok digitális kompetenciája különbözik más technológiahasználókéétól. Elméleti koncepciókon alapuló modellje (2. ábra) a pedagógusok digitális kompetenciájának alakulását mutatja be, és a digitális kompetencia változását ábrázolja, egyidejűleg absztrakt és gyakorlati aspektusban.

2. ábra. A tanárok digitális kompetenciája (KRUMSVIK 274)

A szerző a „kompetenciautazás” metaforát használja, amely a technológia egyszerű alkalmazásának viszonylag kevésbé tudatos szintjével kezdődik (*adoption*) a modell elméleti síkján, majd a tanárok idővel a következő fázisokba lépnek: átdolgozás (*adaptation*), felhasználás (*appropriation*) és innováció (*innovation*), ami a digitális kompetencia magas szintjét jelöli. A modell gyakorlati része hasonló módon épül fel, első lépés a digitális készségek elsajátítása, majd a didaktikai IKT-kompetencia következik, ami az IKT különböző tantárgyak területén történő használatára vonatkozik. A tanárképzés ideális szerkezetében a tanár digitális kompetenciájának fejlődése eljut a digitális képzettség szintjéhez (*digital bildung*), ez magas szintű tudatosságot és gyakorlati hozzáértést jelent.

4. A TANÁROK DIGITÁLIS KOMPETENCIÁJA NEMZETKÖZI KONTEXTUSBAN

A következő fejezet különböző országokban elvégzett olyan tanulmányokat tekint át, amelyek a tanárok digitális kompetenciájának fejlesztésére koncentrálnak. Latin-amerikai kontextusban Hernandez-Carranza és munkatársai (2015) a tanításhoz, pontosabban a diákok tanulását megkönnyítő környezet kialakításához és megtervezéséhez szükséges tudást és készségeket tekintettek át didaktikai digitális kompetenciaként a médiával kapcsolatos és IKT-készségek kombinálása mellett. Ez a megközelítésmód a tanításban rejlő készségek fejlesztését hangsúlyozza, és azoknak a stratégiáknak az

elsajátítását, amelyekkel a digitális kompetencia kontextusában alkalmazni lehet a készségeket a tervezés és kivitelezés, a kommunikáció és interakció, a tanítás és tanulás, a vezetés és adminisztráció, valamint az IKT használatának területén. Ezeknek a készségeknek a komplexitását és a fent említett összetevőket összegzi a 3. ábra.

Digitális didaktikai kompetencia	Cselekvések
1. Tervezés és kivitelezés	• tanulási forгатókönyvek használójaként és tervezőjeként új tanulási modalitásba történő átdolgozás • digitális források integrációja a tantervbe didaktikus eszközként, tartalomként vagy tananyagként • digitális források kiválasztása és objektív értékelése gyakorlati pedagógiai kontextusban: tervezés, megvalósítás és technológiahasználat
2. Tanítás és tanulás	• digitális források didaktikai használatra történő megtervezése és elkészítése • értékelési tervek kifejlesztése IKT-eszközök használatával • az IKT használata diákok tanácsadására, tájékoztatására és felügyeletére • interaktív viták kezdeményezése és fenntartása • az együttműködő, konstruktív, reflektív, aktív és autentikus tanulás megértése
3. Kommunikáció és interakció	• az IKT-eszközök hatásának és funkciójának megértése a tudásalapú társadalomban • a kommunikáció alapvető fogalmainak, eszközeinek ismerete és az információkeresés az interneten • virtuális tudományos közösségekben együttműködés a tanítási és tanulási folyamatban • egyenrangú felek között történő tanulás és társadalmi kapcsolatok fejlesztése
4. Vezetés és adminisztráció	• az IKT-használathoz kapcsolódó jogi és etikai szempontok megértése: engedélyek, magánélet, intellektuális tulajdon és biztonság • a folyamatos tanulás önmenedzselése; a technológiák bevonása a tanítási és tanulási folyamatba • az IKT használata előnyeinek kihasználása a tanítási vagy adminisztrációs feladatokban • tudásmenedzsment

5. Az IKT használata	• az IKT használatához kapcsolódó általános tudás • a számítástechnikai és elektronikus kommunikációs eszközök alapvető funkciójának és operációs rendszerének kezelése • alapvető eszközök kezelése: szövegszerkesztők, táblázatkészítők, prezentációk és multimédiás elemek
-----------------------------	---

3. ábra. A digitális didaktikai kompetencia csoportosítása
(HERNANDEZ-CARRANZA et al., 82)

Nemzetközi áttekintés szempontjából lényeges Røkenes és Krumsvik (2014) közlése, amely áttekintést ad a 2000 és 2013 között online felületen megjelent azon tanulmányokról, amelyeknek vizsgálati fókuszja a pedagógusképzésben résztvevők digitális kompetenciája. Kutatásuk során a következő kulcsszavakat használták az áttekintésben részt vevő tanulmányok kiválasztásához: digitális kompetencia + tanár, digitális műveltség + tanár, számítógépes műveltség + tanár, médiaműveltség + tanár. Tíz országban megjelent 42 cikk felelt meg a feltételeiknek, ezeket kategorizálták, és mélyebben elemezték. Nyolc megközelítésmódot azonosítottak szakirodalmi vizsgálatuk során, ezekben mikro- és interaktív szinten azt vették figyelembe, hogy a tanárképzési programok mely elemeket hangsúlyozzák kiemelten:

- Kollaboratív és kooperatív tanulás: itt szinkrón és aszinkrón online fórumokban, tanulási hálózati csoportokban, interaktív web 2.0 alkalmazásokban, blogokban és egyéb virtuális környezetben történt az innovatív tanulás.
- Metakogníció: ezekben a tanulmányokban a tanárképzésben résztvevőknek reflektálniuk és kritikailag elemezniük kellett, hogy hogyan lehet a különböző technológiai megoldásokat az osztálytermi tanítás során alkalmazni.
- Multimédiás oktatás vagy „blended” tanulás: az osztálytermi oktatás és az online tanítás kombinációit tekintik át, amelyek az elektronikus média széles tárházát használják.
- Modellnyújtás: ezekben a tanulmányokban a tanárképzés oktatóinak, a mentoroknak és a tanulóknak a gyakorlati módszereit elemzik, ahol gyakran sor kerül konkrét szoftverek vagy egyéb más technikai módszerek bemutatására is.
- Autentikus tanulás: a tanulás valódi élethelyzetekben, a jövőbeli használat kontextusában történik, miközben felfedezik, létrehozzák és értékelik a résztvevők, hogy hogyan tudják majd a digitális technológiákat használni az osztályteremben.

- Cselekedtető tanulás: a „learning-by-doing”, azaz a megtapasztalás általi, a résztvevőket aktivizáló módszer során bővítik digitális kompetenciájukat.
- Értékelés: ezekben a tanulmányokban a lényeg a különböző technológiai megoldásokon alapuló értékelési módszer.
- Elmélet és gyakorlat különbségei: az itt ismertetett cikkek összefoglalják, hogy hogyan próbálják a technológia használatával az elméleti pedagógiai ismeretek és a gyakorlat közötti eltéréseket áthidalni.

A felsorolt területek az elmúlt évek tanárképzésében, a digitális kompetenciafejlesztés témakörében létrehozott tanulmányainak súlypontjait jelentik, ezért alkalmasak egy elméleti keret kijelölésére.

Spiteri és Rundgren (2017) tanulmánya a máltai tanárok digitális kompetenciájára összpontosít. A máltai oktatáspolitikában nagy hangsúlya van a digitális kompetenciának. Az iskolák digitális eszközökkel jól felszereltek, a kutatásban részt vevő tanárok mindegyike használ interaktív táblát, és minden pedagógusnak külön laptopja van. Az állami iskolákban négy számítógép van osztálytermenként, és BeeBots robotokat használnak. Az egyházi iskolákban pedig saját tabletjük van a gyerekeknek. A máltai tanárok saját online platformmal rendelkeznek (Frontier), amely lehetővé teszi az online kommunikációt kollégák, diákok és szülők között. Spiteri és Rundgren (2017) kutatásában arra kereste a választ, hogy hogyan használják a máltai általános iskolai tanárok a technológiát a gyakorlatban, és hogyan tud a tanárképzés a technológia eredményesebb integrációjához hozzájárulni. Félig strukturált interjúk segítségével vizsgálták meg 26 tanár tapasztalatait és nézeteit. Az eredmények alapján a tanártovábbképzésben még nyomatékosabbnak kell lennie a digitális kompetencia fejlesztésének.

Konkrétabban az alábbi nyolc fejlesztendő kategóriát azonosították az interjúk alapján:

- Információkezelés: ismerni kell a különböző keresőprogramokat, és képesnek kell lenni a releváns információk megszerzésére. Emellett fontos minden diák bevonása a digitális technológiák használatába, hogy csökkentsék a diákok közötti egyre növekvő digitális különbséget.
- Együttműködés: a digitális eszközök használatával történő interakció megfelelő használata ne csak a tanár és a szülők között valósuljon meg, hanem az osztályban, a diákok között is.
- Kommunikáció és megosztás: a tanulmány szerint a tanárok hajlandók voltak kommunikálni és együttműködni egymással, viszont nem osztották meg egymással a tartalmakat, és a szülőkkel történő online kommunikáció is fejlesztésre szorul.

- Tartalom és tanulási anyagok készítése: annak ellenére, hogy a kutatásban részt vevő összes pedagógus használt digitális technológiát, nem mindenki hozott létre saját maga tanulási anyagokat, különböző formátumú tartalmakat. Ennek okaként az időhiányt, a tanárok negatív attitűdjét és a kreativitás hiányát jelölték meg, ami azt is jelentheti, hogy a digitális technológiák használata kezd rutinszerűvé válni a pedagógusok között.
- Etikus és felelősségteljes használat: ezt a területet ritkán említették a máltai tanárok, a szerzők szerint ez arra utal, hogy jól ismerik a digitális kompetenciának ezt a dimenzióját, viszont szükség van a folyamatos és naprakész információk átadására.
- Értékelés és problémamegoldás: a részt vevő tanárok tisztában voltak a technológia fontosságával a diákjaik életében, és tudták, milyen lehetőséget jelent ez az igény szerinti tanítás szempontjából. Több interakció volt a diákok és a tanárok között az azonnali visszacsatolás miatt. Ez a részt vevő, bevonást elősegítő magatartás segített a diákoknak a problémamegoldásban, mivel úgy érezték, jobban kontrollálják saját tanulásukat. A szerzők javasolják, hogy a tanárképzés a tanulási kimenetek értékelésére és a problémamegoldáshoz kapcsolódó készségekre irányuljon.
- Technológiák használata: csak néhány pedagógus kísérletezik új technológiákkal, legtöbbször csupán az interaktív tábla használatára hagyatkoznak.
- Kommunikációs módok létrehozása: a máltai tanároknak sikerült a hagyományos kommunikációs módszerek, az írás és olvasás átalakítása (hang-, videó- és szövegfórmátumok). Tisztában vannak vele, hogy a diákok figyelmének megtartása érdekében különböző kommunikációs módokat kell használniuk, és ennek érdekében időt szánnak új módszerek és eszközök kipróbálására.

A fent részletezett nyolc problématerület Spiteri és Rundgren (2017) cikke alapján keretként szolgálhat nemzetközi vonatkozásban is, hiszen ezek a területek valószínűleg más országok, többek között Magyarország pedagógusai számára is hasonló nehézséget jelentenek.

A frissen végzett pedagógusok vizsgálata kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy következtetéseket lehessen levonni a pedagógusképzés hatékonyságáról, és felhívja a figyelmet a szükséges módosításokra. Gudmundsdottir és Hatlevik (2017) kutatásának célja a most végzett pedagógusok digitális szakmai kompetenciájának vizsgálata. Kutatásukban megnézték, mit gondolnak a tanárképzés digitális fejlesztési tartalmáról, hogyan készítette fel őket a képzés az IKT-eszközök használatára a gyakorlatban. Háromszázöt-

venhat nemrég végzett tanárt kérdeztek meg kérdőív formájában tapasztalataikról. Röviden: a résztvevők meglehetősen rossz minőségű és gyenge hatékonyságú IKT-képzésről számoltak be a tanárképzés során.

A tanulmány konceptuális háttere az úgynevezett PDC (*professional digital competence*) modell, amely a tartalmi, a pedagógiai és a technikai tudás kombinációját jelenti, illetve kiegészül egy sajátos pedagógiai szakmai megközelítésmóddal. A következő három tényezőn alapul:

- általános digitális kompetencia (azok az általános készségek, tudás és attitűd, amely szükséges ahhoz, hogy tanárok, tanárképzők és hallgatók digitális környezetben együtt tudjanak dolgozni),
- tantárgyspecifikus digitális kompetencia az egyes tantárgyak IKT-eszközökkel segített oktatásának egyedi jellemzőit figyelembe véve,
- pedagógusorientált kompetencia, amely a didaktikai tényezőket foglalja magába (pl. az iskola és az otthon közötti kommunikáció, a tanulás pszichoszociális jellemzői stb.), valamint a tanárok folyamatos önképzését és önálló kutatását.

Az eredmények azt mutatják, hogy a frissen végzett tanárok majdnem fele az IKT-képzés színvonalát alacsonynak tartja, és úgy érzi, digitális kompetenciájának fejlesztéséhez kevésbé járult hozzá. A résztvevők tisztában vannak az IKT használatának előnyeivel és hátrányaival, és kritikusan reflektálnak saját gyakorlatukra. A tanárok 80 százaléka tartja pozitívnak az IKT használatát, azonban közel fele számolt be arról, hogy megzavarta a tanítás folyamatát. Ezért különösen fontos a leendő pedagógusok *énhatékony-ságát* fejleszteni pozitív IKT-tapasztalatokkal és hatékonyságnöveléssel annak érdekében, hogy az ebbe a kulcskompetenciába vetett hit pozitívan befolyásolja a szakmai munkát. A szerzők kiemelik, hogy a tanárképzésben részt vevő oktatók komoly mintaként szolgálnak a jövőbeli pedagógusok számára; az ő hozzáállásuk és IKT-használatuk szoros korrelációt mutatott a kezdő tanárok visszajelzéseivel.

Spanyolországban is végeztek kutatást a pedagógusok digitális kompetenciájának vizsgálatára. Fernandez-Cruz és Fernandez-Diaz (2016) tanulmánya 80 iskolában tanító 1433 tanárt vizsgált meg Madridban. Arra a következtetésre jutottak, hogy lényeges különbség figyelhető meg az optimálisnak tartott IKT-készségek – amelyekre a pedagógusoknak azért van szükségük, hogy képesek legyenek különböző technológiai eszközök használatával hatékony tanítási tevékenységeket kifejtetni – és a pedagógusok valóságban tapasztalt, alacsony színvonalú digitális kompetenciája között. A tanulmány lényeges generációs különbségeket talált a tanárok között, akiket a digitális technológiák használatának ideje alapján osztottak be kategóriákba:

- Y generáció (az 1977 és 1994 között születettek)
- Z generáció (az 1990-es és 2000-es években születettek).

A vizsgálat az UNESCO (2011) által javasolt keretrendszer szerint értékelte a pedagógusok digitális kompetenciáját, amelyben megjelenik az önképzés szempontja is:

1. általános tantervi szempontok,
2. tervezés és értékelés,
3. módszertani szempontok,
4. IKT-használat,
5. IKT-források kezelése,
6. IKT-továbbképzés.

Ezeket az alosztályokat tekintve alacsony- és közepes szintű profilt kaptak a spanyol tanárok. Az általános tantervi szempontok tükrében a legtöbb tanár nem tudja, mit is jelent a digitális kompetencia az oktatásban, és hogy ezt hogyan lehetne elérni a tanteremben. A tanárok osztálytermi stratégiái is szegényesek, főként a komplexitás és a kollaboráció szempontjából. Az IKT-használat kiemelkedően alacsony mértéke azt jelzi, hogy nincs meg a tanároknak az a biztos technikai tudása, hogy a digitális eszközöket biztonsággal alkalmazzák a tanórákon. Az életkor döntő tényező, nem meglepő módon: a fiatalabb és az informatikát oktató tanárok voltak a legjobb kompetenciával rendelkezők. Az általános és a középiskolai tanárok között nem találtak lényeges különbséget, ez arra utal, hogy a pedagógusképzés kezdeti szintje kevés hatással van a pedagógusok digitális kompetenciájára. A középiskolai tanárok viszont jobb eredményeket értek el a folyamatos szakmai továbbképzés területén. Azok a tanárok, akik rendelkeznek számítógéppel (PC, laptop, tablet vagy okostelefon) vagy internetkapcsolattal, kedvezőbb eredményeket produkáltak az IKT vonatkozásában a tanítás során is. Azok a tanárok, akik pozitív attitűddel rendelkeznek a technológiák felhasználását illetően az oktatásban, és meg vannak győződve azok hatékonyságáról, természetesen pozitívabb digitális kompetenciát mutattak. Negatívumként említették a tanárok az IKT-eszközöket felhasználó órákra történő hosszabb felkészülési időt.

A spanyol vizsgálat (FERNANDEZ-CRUZ–FERNANDEZ-DIAZ 2016) eredményei összhangban vannak Buda András (2011) a magyar pedagógusoknak az információs társadalomban való jellemzése terén felmutatott eredményeivel. Klasszifikációja szerint az IKT-eszközök használatának és a pedagógus digitális kompetenciájának tükrében a digitális felfedező, a digitális nomád, a digitális vándor, a digitális telepes, a digitális honfoglaló szerepeknek feleltethetők meg. A fejlődés mozgatórugója sokszor a tanulók megváltozott elvárása: az internetnek köszönhetően a tanári tekintély forrása már nem az ismeretek mélysége, hanem az információk gyors és hatékony elérése.

Ennek eszköze a digitális kompetencia, amelynek fejlesztésmódja gyakran az önképzés.

A digitális tanulási környezet gyorsan változik, a már meglévő ismeretek elavulása miatt folyamatos tanulásra van szüksége a pedagógusoknak; ez megfelel az élethosszig tartó tanulás (*lifelong learning*) paradigmájának, és része a fent részletezett kulcskompetenciáknak. A tanárok önálló tanulása és önfejlesztése nagymértékben függ a már meglévő digitális kompetenciáuktól. Ennek egyik módszere a nyílt online kurzus, a MOOC. Vázquez és Montoya (2015) kutatásának a célja az volt, hogy megvizsgálják, a tanárok számára készített MOOC hogyan befolyásolja digitális készségeik fejlődését. A kutatásban 5. és 6. osztályban tanító pedagógusok vettek részt, és része volt egy MOOC elvégzése a tanítási készségek fejlesztéséről digitális környezetben. Az adatgyűjtés módszere a *preteszt* és a *posztteszt* kérdőív volt, illetve kvalitatív interjúkat is készítettek, hogy a tréning közben tapasztalt problémákat és a tapasztalt pozitív hatásokat megmagyarázzák. A részt vevő tanárok digitális készségeinek fejlődését vizsgálták meg a következő területeken:

- digitális készségek az információk megoldásokban,
- lényeges információk kiválasztása a weben,
- információkeresés a weben,
- információszervezés,
- információkezelés,
- a megtanult tartalom kommunikálása technológián keresztül,
- oktatástechnikai eszközökkel közvetített projekttervezés,
- szabadon használható ingyenes tananyagok (OER) használata,
- az OER-anyagok beazonosítása a saját területén,
- különböző típusú OER-ek felismerése,
- az OER-jellemzők beazonosítása,
- különböző formátumú ingyenes anyagok tervezése,
- különböző formátumú ingyenes anyagok fejlesztése.

Vázquez és Montoya (2015) eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy a MOOC használatával lehetséges a digitális készségeket fejleszteni, különösen a kommunikáció és a projekttervezés területén. A részt vevő tanárok technológiával támogatott kommunikációs képessége 15 százalékkal javult. Ez azt jelzi, hogy jobban ismerik az interneten megtalálható kommunikációs eszközöket, virtuális szakmai közösségekben jobban tudnak együttműködni, fejlődtek a szociális kapcsolataik, a digitális forrásokat képesek tanítási eszközként és tartalomként integrálni, a pedagógiai kontextusnak megfelelő digitális forrásokat ki tudják választani és értékelni. A kurzus során elsajátított tudás és képességek a résztvevők számára megelégedéssel szolgáltak, mivel gyakorlati hasznát látták az itt elsajátított ismereteknek.

5. KÖVETKEZTETÉSEK

Az információs és kommunikációs technológia fejlődése radikálisan megváltoztatta társadalmunkat, és ezek a változások komoly következményeket jelentenek az oktatás kontextusában is, beleértve azt, hogy mit tanulunk, hogyan tanítjuk, milyenek a tanár szerepei és a rendelkezésre álló eszközök a 21. században. Az elmúlt két évtizedben, különösen a technológiával segített tanulásra nagy hatással volt a digitális kompetencia. A pedagógiai digitális kompetencia a digitális kompetenciához kapcsolódó elméleti tudásra, készségekre, attitűdre és megközelítésmódokra irányul. Ebben a tanulmányban a digitális környezetben történő tanítás és tanulás különböző fogalmait, valamint a tanulás fejlesztéséhez szükséges tudást tekintettük át. Ez a tanulmány jelentősen hozzájárul annak megerősítéséhez, hogy a tanárok pedagógiai digitális kompetenciájának fejlődésére kiemelt figyelmet kell fordítani, és a tanárképzésben hangsúlyozni kell a különböző IKT-képzések megközelítésmódjait. Habár vannak hasonlóságok a leírt és megvizsgált szemléletek között, van néhány kiemelendő különbség is. Egyértelműen a tanárok digitális kompetenciájának kibővített értelmezésére van szükség, ez kihat a pedagógusképzés programjaira is. További kutatásokra van szükség arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet egy tanárt a digitális kompetencia minden területére kiképezni, aminek természetesen összhangban kell állnia a diákok digitális kompetenciafejlődésének követelményeivel. Logikus módon a tanárok csak akkor tudnak segíteni a diákok digitális kompetenciájának fejlesztésében, ha azt ők maguk már alaposan elsajátították.

A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 számú Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen projekt támogatta.

IRODALOM

- BUDA András 2011. Telepesek és nomádok. In: Cser László–Herdon Miklós (szerk.): *Informatika a felsőoktatásban*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 913–918.
- FERNANDEZ-CRUZ, F. J.–FERNANDEZ-DIAZ, M. J. 2016. Generation Z's Teachers and their Digital Skills. In: *Comunicar*, 46, 24, 97–105.
- GUDMUNDSDOTTIR, G. E.–HATLEVIK, O. E. 2017. Digital Competence and Newly Qualified Teachers' Experiences of ICT in Teacher Education Programmes in Norway. In: *European Journal of Teacher Education*, 41, 2, 1–17.
- HERNANDEZ-CARRANZA, E. E.–ROMERO-CORELLA, S. I.–RAMIREZ-MONTOYA, M. S. 2015. Evaluation of Digital Didactic Skills in Massive Open Online Courses: A Contribution to the Latin American Movement. In: *Comunicar*, 22, 44, 81–89.

- KRUMSVIK, R. J. 2012. Teacher Educators' Digital Competence. In: *Scandinavian Journal of Educational Research*, 58, 3, 269–280.
- RØKENES, F. M.–KRUMSVIK, R. J. 2014. Development of Student Teachers' Digital Competence in Teacher Education – A Literature Review. In: *Nordic Journal of Digital Literacy*, 9, 4, 250–280.
- SPITERI, M.–CHANG RUNDGREN, S. N. 2017. Maltese Primary Teachers' Digital Competence: Implications for Continuing Professional Development. In: *European Journal of Teacher Education*, 40, 4, 521–534.
- SZEGEDI E. 2016. *Az európai oktatási szakpolitika prioritásai*. Tempus Közalapítvány, Budapest
- VAZQUEZ, N. R.–MONTROYA, M. S. 2015. Digital Skills Development: MOOC as a Tool for Teacher Training. In: *ICERI 2015 Proceedings*, 2714–2721.

EGYÉB DOKUMENTUMOK

- Key Competences for Lifelong Learning: A European Reference Framework* 2016. European Union, Brussels.
- Nemzeti Alaptanterv* 2012. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200110. KOR (2018. 05. 02.)
- UNESCO ICT Competency Framework for Teachers* 2011. <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002134/213475e.pdf> (2018. 05. 02.)

Teachers' Views on Their Digital Competence and Professional Development

In the last few decades, the number of empirical studies focusing on teachers' digital competence, preparedness and ability to use information and communications technology (ICT) devices has increased. The present study comprises recent pedagogical results on teachers' digital readiness with special emphasis on its role in their own professional development in an international context. The different views on digital competence are also described. Teachers need a complex set of digital skills (including cognitive, motoric, social and emotional skills) in order to improve their educational practices in the digital environment. A teacher needs to be able to estimate and recognize the consequences of how the use of ICT devices changes the process of education and learning strategies. Adapting new methodological practices leads to teachers' continuous professional development.

Keywords: professional development, teacher, pedagogue, digital competence

Ispitivanje stavova nastavnika o njihovoj digitalnoj kompetenciji i profesionalnom razvoju

Tokom proteklih decenija, povećao se broj empirijskih studija koje se bave digitalnom kompetencijom nastavnika, njihovom spremnošću i sposobnošću da koriste informacione i komunikacione tehnologije (IKT). Ova studija je nastala s ciljem da istraži u najnovijem međunarodnom kontekstu objavljene pedagoške članke o digitalnoj pismenosti nastavnika, sa posebnim naglaskom na njihovoj ulozi u profesionalnom razvoju prosvetnih radnika. Prikazani su i različiti pogledi na digitalne kompetencije. Nastavnicima su neophodne i složene digitalne veštine (uključujući kognitivne, motoričke, socijalne i emocionalne veštine) kako bi se povećala delotvornost njihove nastavne prakse u digitalnom okruženju. Nastavnik treba da bude sposoban da meri i prepozna kakve promene se dešavaju u procesu obrazovanja i strategijama učenja tokom korišćenja komunikacionih tehnologija. S druge strane sticanje novih pedagoških praksi doprinosi neprekidnom profesionalnom razvoju.

Ključne reči: profesionalno usavršavanje, nastavnik, pedagog, digitalna kompetencija

Beérkezés időpontja: 2018. 10. 02.

Elfogadás időpontja: 2019. 01. 31.

SZASZKÓ, Rita

: Eszterházy Károly University, Jászberény Campus, Jászberény, Hungary

: szaszko.rita@uni-eszterhazy.hu

TEACHERS' DIGITAL COMPETENCE: TOOLS FOR MEASURE AND SELF-ASSESSMENT

Pedagógusok digitális kompetenciái: mérő- és önértékelő eszközök

*Digitalne kompetencije nastavnika: merni i samoprocenjujući
instrumenti*

The Digital Education Strategy of Hungary (2016) considers it as high priority to develop a proper framework and descriptors to measure teachers' digital competences. The relevance of tools to measure and self-assess teachers' digital competences is also underlined in the Hungarian qualification system of teachers working in public education. The Strategy lays special emphasis on the task to develop fine-tuned digital competence instruments for teachers and school-leaders for self-diagnosis and peer-assessment, too. In this paper, three international and two Hungarian research-based instruments will be focused on to measure teachers' digital literacy as well as their digital methodological competences. The main findings of a small-scale pilot study will reveal teacher's beliefs about a discussed digital competence tool to measure their digital literacy.

Keywords: teachers, digital competence, self-assessment, peer-assessment, measuring instruments

1. INTRODUCTION

It is a priority objective to make the measuring scales and instruments of teacher's digital competences more significant, for example in the Hungarian qualification system of teachers working in public education as it is stated in the *Digital Education Strategy of Hungary (Government Decree A 1536/2016. [X. 13.], 2016, pp. 70459–70461)*. The Strategy also underlines the importance of the application, and constant development of fine-tuned digital competence tools for students as well as teachers and

school-leaders for self- and peer-assessment purposes. Furthermore, it is also considered essential to establish a portal capable of distributing teachers' digital knowledge, autonomous self-development, self-assessment, self-reflection, the dissemination of digital contents and professional collaboration. Regarding teachers' self- and peer-assessment, the goal of the present study is to highlight two areas which are as follows: 1) teachers' digital competences/digital literacy, 2) teachers' digital/Information Communications Technology (ICT) methodological competences. Two Hungarian and three international digital literacy and ICT-methodology competence measuring devices suitable for self- and peer-assessment, which were developed based on scientific result, will be presented by reviewing the literature.

2. EUROPASS DIGITAL COMPETENCES – SELF-ASSESSMENT GRID (2015)

The ground of all digital methodological competences constitutes general digital competences. Consequently, Europass digital competences - self-assessment grid (2015) a part of the widespread *Europass CV* can be regarded as a basic step of teachers' self and peer-assessment. This scale distinguishes basic, independent and proficiency users divided into the following areas: information processing, communication, content creation, safety and problem resolution. *A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe (Ferrari, 2013)* developed by DigComp was created based on the results of literary reviews, case studies analyses, online surveys as well as workshops, interviews, expert reviews, presentations during a project in 2011–2012.

The instrument called *DigComp Digital Competence Framework for citizens 2.0* identifies twenty-one digital competences, which are presented in a chart, which consists of a self-assessment grid and a framework containing a detailed description of digital competences. The system contains the brief definition of competence, the descriptors of each level, some examples regarding knowledge and skills, the attitudes and two examples of how a particular competence can be applied for a specific purpose.

3. DIGCOMPEDU (2017)

To systemize and measure teachers' digital competences several Hungarian and international competence-frameworks have been made with different logic, specification and level of development. The *Digital Competence*

Framework for Educators at European Level (DigCompEdu) (Redecker, 2017) can be seen as a base of different Hungarian and regional initiatives as it can serve as a common standpoint regarding the characteristics of the crucial teacher digital competences in the member states, in different regions, educational institutions etc. DigCompEdu aims to identify and describe in detail teachers' digital competences and to provide a scientifically grounded tool, which is suitable to evaluate teachers' ICT-competence, as well as for self- and peer-assessment. Thus, it can be claimed that DigCompEdu is a validated background framework, which is suitable for the distribution of good practices across borders. The target population of the DigCompEdu framework are teachers at all levels and type of education including for example, teachers of special need students and teachers in informal educational environments, too.

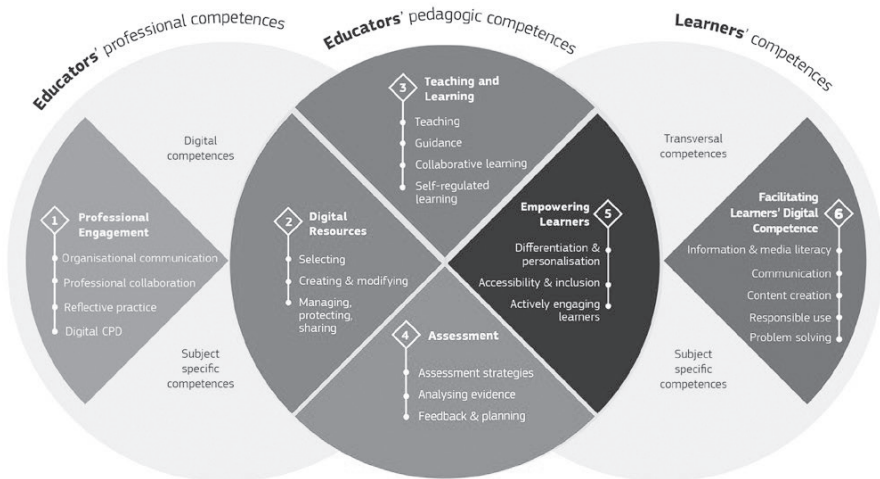

Figure 1: Synthesis of the DigCompEdu Framework (Redecker, 2017: 19)

The DigCompEdu framework created a coherent model reflecting on and synthesizing the existing measuring tools of teachers' digital competences (Figure 1), which enables teachers to have an overall assessment and development of their teacher's digital competence (Redecker, 2017: 13).

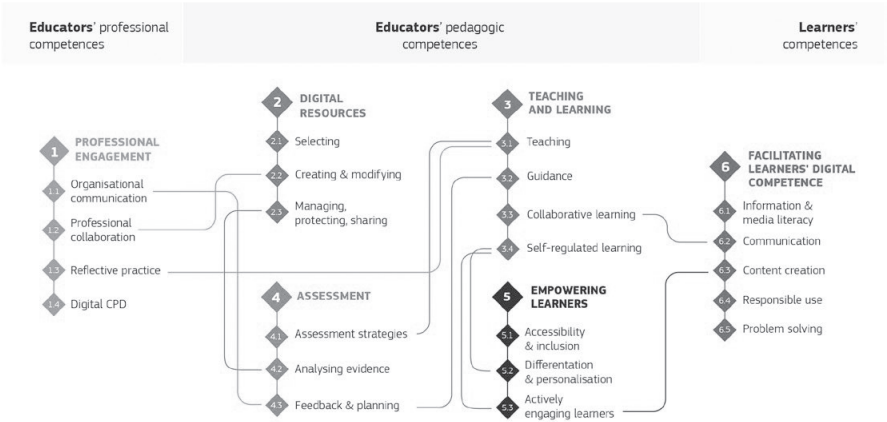

Figure 2: DigCompEdu Competences and their Connections (Redecker, 2017: 16)

The DigCompEdu framework extinguishes the following six areas: Professional Engagement, Digital Resources, Teaching and Learning, Assessment, Empowering Learners and Facilitating Learners Digital Competence, which comprise altogether twenty-two competences (Figure 2). Concerning all the twenty-two basic competences the competence descriptor is complemented with a list of typical activities. Figure 3 presents a six-level process model based on Bloom’s revised taxonomy (Anderson and Krathwohl, 2001). There is also an attached self-assessment rubric.

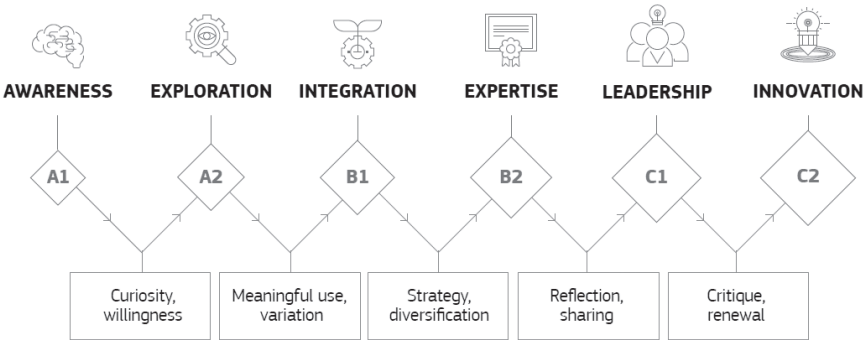

Figure 3: DigCompEdu Progression Model (Redecker, 2017: 29)

This model helps teachers to identify their digital strengths and weaknesses. The six competence areas are linked to the levels of Common European

Framework of Reference for Languages (CEFR), that is it comprises levels from A1 to C2 (Newcomer (A1), Explorer (A2), Integrator (B1), Expert (B2), Leader (C1) and Pioneer (C2). The descriptors of DidCompEdu also serve as drives since they motivate the teacher to achieve the next level, and to constantly develop (Redecker, 2017: 29).

4. DIGIMINA (2014)

DigiMina (Põldoja, Väljataga, Laanpere and Tammets, 2014) is a web application developed in Estonia, which functions as a part of a larger digital eco-system, for example the Estonian Koolielu educational portal, teachers' e-portfolios, register of teachers' qualification at the Estonian Ministry of Education and Research as well as several e-learning environments, all of which are used by teachers during they everyday work. For example, a test item is not developed by DigiMina, but it is imported. The teachers' competence profiles created by DigiMina can be linked and can be hyperlinked in other social media systems and international teachers' portals (Põldoja, Väljataga, Laanpere and Tammets, 2014).

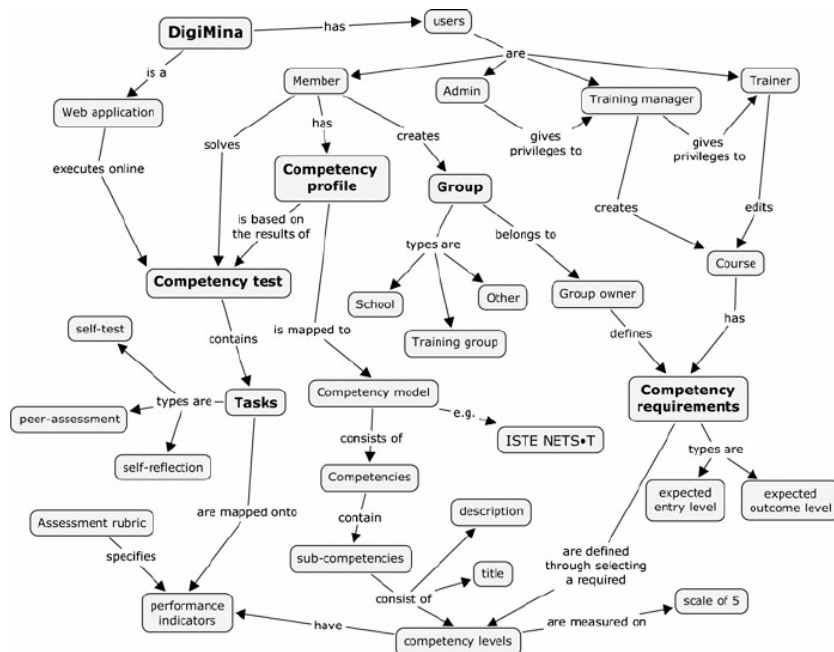

Figure 4: Key concepts of DigiMina (Põldoja, Väljataga, Laanpere és Tammets, 2014)

DigiMina consists of five components: a competence test, exercises, a competence profile, a group as well as competence criteria (Figure 4). The central element is a competence test, which is made up of twenty competences in five groups, where the evaluation is done on a five-point scale. Prior to the completion of the test the user does self-assessment in all the five competence areas and they have to fill in the test according to their self-evaluated current level of digital literacy. During the filling-in process the test can be saved and later it can be continued. To check development the test can be completed several times. The exercises of the competence test are placed and grouped along performance indicators. The tasks based on the method of evaluation can be divided into three groups: automatically evaluated self-test items, peer-assessed tasks and self-reflection exercises. An example of a self-test exercise is a screencast, to which a multiple-choice test belongs, where the teacher uploads some teaching material into the repository and during the process makes several mistakes. An example of peer-assessment can be an adaptation task, where the teacher has to adapt a particular learning guide to his/her own content (e.g. age of the target students, topic, software). The evaluation of the adapted learning guide is done via qualitative peer-assessment by another teacher. The peer-assessment exercise can be characteristically applied in case of higher competences, where the user has to write problem-solving for an authentic problem, which is evaluated by a DigiMina user with the same or higher level competences. An example of a self-reflection exercise is when the teacher has to reflect on the digital learning resource created by himself/herself. After the completion of the exercises the system makes a competence profile for the user. This profile is illustrated by a diagram, which contains the levels of all the twenty competences. Subsequently, these results can be compared to the means of the other users or DigiMina groups. The profile can be shared with the target people. As a result, DigiMina can be seen as a ground for the development of other criterion systems, too.

5. IKER SELF-ASSESSOR TO MEASURE DIGITAL COMPETENCES

The result of IKER developer (ProgressConsult, 2015) is a self-assessment chart created with the commission of Kormányzati Informatikai Ügynekség (Government Informatics Agency), which provides guidance for the interpretation of digital key competences. Unlike Europass, IKER provides help for the self-assessment of digital competence (and peer-assessment) at four levels (based on the Hungarian Qualification Framework) at four

levels divided into five areas (based on DigComp), which are the following level-description categories: knowledge, ability, attitude, autonomy and responsibility (Table 1). These can be used not only in Hungarian, but in European context, as well.

European LLL tools		Hungarian LLL tools	
Levels of the European Qualifications Framework	Levels of the Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe	Levels of the IKER	Levels of the Hungarian Qualifications Framework
8	C		8
7			7
6			6
5	B		5
4		4	4
3		3	3
2	A	2	2
1		1	1

Table 1: IKER levels compared to other European and Hungarian LLL tools

Along with IKER Self-assessment grid, IKER – Self-assessor with examples, as well as A Practical Guide for the use of IKER Reference Framework are also available. In sum, it can be claimed that IKER is suitable to serve as a digital competences measuring instrument.

6. SELF-ASSESSMENT REFERENCE BOOKS FOR PUBLIC EDUCATION INSTITUTIONS

Self-assessment reference books written for public education in Hungary (Oktatási Hivatal, 2016a, 2016b) are the cornerstones of teachers' self-assessment and self-reflection. According to these books, the tools of teachers' self-assessment are document analysis (e.g. earlier uploaded modified self-development plan, pages of institutional self-evaluation regarding the teacher, syllabus and related documents, lesson plans and plans of different types of classes, register, students' exercise-books), lesson observation, teacher interview, teacher self-assessment questionnaire as well as colleague questionnaire applied in teachers' self-assessment.

The most important method of teachers' self-assessment is classroom observation which is grounded on a particular observation sheet, which takes into consideration the characteristics of the institution, the educational type, and which is complemented with peer-assessment. The classroom observation is carried out by a colleague named in the self-assessment plan. Subse-

quently, during the feedback another colleague can also participate if it is requested by the teacher. The observation sheet contains “To what extent were the applied methods, work forms competent with the up-to-date scientific knowledge related to the given subject?”, which can constitute digital competences and the methodological knowledge of a digital teacher (2016a: 29).

Further review of the literature should focus on empirical studies on the validity and credibility of the results of instruments developed to self-assess digital competence.

7. PILOT STUDY

A small-scale pilot study was conducted to highlight teachers' beliefs on DigCompEdu (Redecker, 2017) to assess their own and their peers' digital competences in educational contexts. A focus on this scientifically based validated instrument is relevant as it can be regarded as a common ground in an international context. The main research question was how teachers perceive the relevance of an internationally standard instrument to be able to measure their own and their colleagues' digital competences. The participants were two female Hungarian teachers of English (T1 aged 56, T2 aged 37) working at a secondary school public education, and who were invited to do a think-aloud completion of DigCompEdu (Redecker, 2017) as well as a semi-structured interview related to their think-aloud session and opinions on teachers' digital competences. The aim was to explore how they interpret the goal, the structure and the scales of DigCompEdu. As the first step of the data collection the participants were requested to read a brief introduction to DigCompEdu and then utter their thoughts about the self-assessment scales in six categories, which constitute twenty-two competences (see Figure 2). The participants were asked to record their thoughts during their self-assessment process in their home, and they could interrupt and resume this activity according to their space as it contained twenty-two competency scales. Subsequently, the interviews were carried out, during which the participants revealed their thoughts about the self-assessment of their own and their peers' digital competences in teaching. The preliminary findings show that both participants ranked themselves as A2-B1-level users as far as Professional Engagement, Digital Resources and Teaching and Learning are concerned. That is they consider themselves as explores and integrators in the afore-mentioned areas. To communicate in their profession, they use different communication channels with their students, colleagues (e.g. share good practices, new ideas, do peer learning etc.) and parents respecting the netiquette. Also they browse the Internet for various professional

development opportunities (e.g. training courses, projects etc.). They have discovered digital platforms from which they can derive resources and adapt their own teaching materials respecting the copyright regulations. Furthermore, they exploit ICT devices, for example laptop, projector, whiteboard or tablets available at school as well as they inspire their students to apply their digital devices in their learning processes. It must be emphasized that concerning Assessment, Empowering Learners and Facilitating Learner's Digital Competence they put themselves into lower, A1-A2 newcomer and explorer categories. In other words, the participant teachers do not tend to use digital evaluation formats. For example, they edit tests digitally which are distributed in paper format. However, they use electronic school record and register. As far as the accessibility of digital devices is concerned, they intend to use the school devices and rarely use them for home assignment, because there are disadvantaged students who cannot get access to Internet at home. Sometimes they use online quizzes, which are suitable for mixed-ability classes. Finally, they motivate their students to use search engines to collect information, but they do not touch upon the issues of protecting passwords, privacy etc. The interviews yielded that the participants found the completed self-assessment instrument motivating and thorough, thought-provoking, but time-consuming. They expressed their lack of confidence and competence regarding peer assessment as they do not have enough necessary information about their colleagues' digital competences. They believe that self-assessment and peer assessment are beneficial and crucial in the long-run, however, much time, practice and experience are essential to do it automatically, "properly" and with confidence.

8. SUMMARY

In the 21st century digital era, it is crucial for teachers to integrate the benefits of digital devices into their teaching and their students' learning processes. Also there is an increasing demand for scientifically based standard instruments for teachers to assess their own and their peers' digital competences in their teaching. This paper aimed to provide a brief overview of five tools (three international and two Hungarian) to measure and self-assess teachers' digital competences. Furthermore, a small-scale pilot study revealed some preliminary results of teachers' beliefs on self-assessment as well as peer-assessment regarding teachers' digital competences. Due to the qualitative sample size generalizations cannot be drawn from the presented findings of the two think-aloud sessions and semi-structured interviews. Further data-gathering, which is in progress, is essential to highlight teach-

ers' conviction about the nature of measuring their digital competences in more detail.

REFERENCES

- Anderson, L. W., & D. R. Krathwohl (eds.) (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: a Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Longman, New York
- Digital Education Strategy of Hungary (2016). Annex to the Government's Proposal. Budapest, 30 June. Retrieved from <http://www.kormany.hu/download/0/4b/21000/The%20Digital%20Education%20Strategy%20of%20Hungary.pdf> [29/6/2018]
- EU Science Hub. DigComp Digital Competence Framework for Citizens. Retrieved from <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcomp/digital-competence-framework> [1/7/2018]
- Europass Online Editor. Curriculum vitae. Retrieved from <https://europass.cedefop.europa.eu/editors/en/cv/compose> [25/7/2018]
- European Union (2015). Europass Digital competences – Self-assessment grid Retrieved from <https://europass.cedefop.europa.eu/sites/default/files/dc-en.pdf> [26/7/2018]
- Ferrari, A. (2013). DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. *JRC Scientific and Policy Reports*. Luxembourg. Retrieved from <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC83167.pdf> [5/8/2018]
- Oktatási Hivatal (2016a): Önértékelési kézikönyv általános iskolák számára. Harmadik javított kiadás. Oktatási Hivatal. TÁMOP-3.1.8-09/1-2010-0004, Átfogó minőségfejlesztés a közoktatásban, https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/unios_projektek/kiadvanyok/Onertekelesi_Kezikonyv_alt_isk_1123.pdf [23/7/2018]
- Oktatási Hivatal (2016b): Önértékelési kézikönyv gimnáziumok számára. Harmadik javított kiadás. Oktatási Hivatal. TÁMOP-3.1.8-09/1-2010-0004, Átfogó minőségfejlesztés a közoktatásban, https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/unios_projektek/kiadvanyok/Onertekelesi_Kezikonyv_gimnazium_1219.pdf [23/7/2018]
- Pöldoja, H., Völjtaga, T., Laanpere, C. &, Tammets, K. (2014): Web-based self- and peer-assessment of teachers' digital competencies. *World Wide Web*, v.17 n.2, pp. 255–269, March 2014 https://www.researchgate.net/publication/229597505_Web-based_self_and_peer-assessment_of_teachers%27_digital_competencies [15/6/2018]
- ProgressConsult: IKER fejlesztő. Retrieved <http://progress.hu/iker-fejlesztzo/>
- ProgressConsult: IKER – Önértékelő. Retrieved <http://progress.hu/wp-content/uploads/2017/03/IKER-O%CC%88NERTEKELO.pdf> [14/6/2018]
- ProgressConsult: IKER – Önértékelő példakkal. Retrieved http://progress.hu/wp-content/uploads/2017/03/IKER_%C3%B6nertekelo_peldakkal.pdf [14/6/2018]
- ProgressConsult. *IKER levels compared to other European and Hungarian LLL tools* Retrieved from <http://eng.progress.hu/what-are-digital-competencies/> [14/6/2018]

ProgressConsult: Praktikus útmutató az IKER referenciakeret használatához.

<http://progress.hu/wp-content/uploads/2017/03/Praktikus-utmutato-az-IKER-referenciakeret-hasznalatahoz.pdf> [14/6/2018]

Redecker, C. (2017): European Framework for the Digital Competence of Educators. DigCompEdu. *Joint Research Centre*. pdf_digcomedu_a4_final.pdf Retrieved from <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/european-framework-digital-competence-educators-digcomedu>, [1/7/2018]

1536/2016. (X. 13.) Korm. határozat a köznevelési, a szakképzési, a felsőoktatási és a felnőttképzési rendszer digitális átalakításáról és Magyarország Digitális Oktatási Stratégiájáról. *Magyar Közlöny* 155. szám, 70459–70461 <http://kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK16155.pdf> [29/6/2018]

Pedagógusok digitális kompetenciái: mérő- és önértékelő eszközök

Magyarország Digitális Oktatási Stratégiájában (2016) prioritásként jelenik meg, hogy kidolgozásra kerüljön a pedagógusi digitális kompetenciák mérésére alkalmas keretrendszer, valamint a hozzá tartozó deskriptorok. A digitális kompetenciák mérésére és az önértékelésre alkalmas eszközök kérdése relevánsnak tekinthető a magyar közoktatási pedagógusi minősítési rendszer miatt is. A stratégia különös hangsúlyt fektet arra, hogy megalkosanak a pedagógusoknak és az oktatási intézmények vezetőinek egy öndiagnosztizáláshoz és társértékeléshez is alkalmazható, jól kidolgozott digitális kompetenciamérő eszközt. Ebben a tanulmányban három nemzetközi és két magyar, kutatási eredményeken alapuló eszköz kerül bemutatásra, amelyek a pedagógusi digitális műveltség és a digitális módszertani kompetenciák mérésére készültek. Továbbá, egy kisebb volumenű pilottatanulmány képet nyújt a pedagógusi nézetekről és tapasztalatokról egy, a pedagógusi digitális kompetenciák mérésére kifejlesztett eszköz tekintetében.

Kulcsszavak: pedagógusok, digitális kompetencia, önértékelés, társértékelés, mérőeszközök

Digitalne kompetencije nastavnika: merni i samoprocenjujući instrumenti

U digitalnoj obrazovnoj strategiji Mađarske (2016) kao prioritet postavljen je zadatak da se razvije prigodan okvir za merenje pedagoških digitalnih kompetencija, kao i pripadajućih deskriptora. Pitanje instrumenata za merenje digitalnih kompetencija i samoprocenjivanje možemo da smatramo relevantnim i zbog mađarskog obrazovnog i pedagoškog sistema vredno-

vanja. Strategija poseban naglasak stavlja na stvaranje dobro razrađenog digitalnog instrumenta za merenje kompetencije nastavnika i rukovodioca obrazovnih institucija, koji se takođe može koristiti i za samodijagnostiku i samoprocenivanje. U ovoj studiji predstavljena su tri međunarodna i dva mađarska digitalna instrumenta zasnovana na istraživanjima akoja su osmišljena za merenje digitalne pismenosti i digitalnih metodoloških kompetencija pedagoga. Pored toga, mala pilot studija pruža uvid u stavove i iskustva prosvetnih radnika sa instrumentima razvijenim za merenje digitalnih kompetencija nastavnika.

Ključne reči: nastavnici, digitalna kompetencija, samoprocena, merni instrumenti

Beérkezés időpontja: 2018. 10. 02.

Elfogadás időpontja: 2019. 01. 31.

SZASZKÓ Rita

: Eszterházy Károly Egyetem, Jászberényi Campus, Jászberény, Magyarország
: szaszko.rita@uni-eszterhazy.hu

PEDAGÓGUSOK DIGITÁLIS KOMPETENCIÁI: MÉRŐ- ÉS ÖNÉRTÉKELŐ ESZKÖZÖK

Teachers' Digital Competence: Tools for Measure and Self-Assessment

*Digitalne kompetencije nastavnika: merni i samoprocenjjući
instrumenti*

Magyarország Digitális Oktatási Stratégiájában (2016) prioritásként jelenik meg, hogy kidolgozásra kerüljön a pedagógusi digitális kompetenciák mérésére alkalmas keretrendszer, valamint a hozzá tartozó deskriptorok. A digitális kompetenciák mérésére és az önértékelésre alkalmas eszközök kérdése relevánsnak tekinthető a magyar közoktatási pedagógusi minősítési rendszer miatt is. A stratégia külön hangsúlyt fektet arra, hogy megalkossanak a pedagógusoknak és az oktatási intézmények vezetőinek egy öndiagnosztizáláshoz és társértékeléshez is alkalmazható, jól kidolgozott digitális kompetenciamérő eszközt. Ebben a tanulmányban három nemzetközi és két magyar, kutatási eredményeken alapuló eszköz kerül bemutatásra, amelyek a pedagógusi digitális műveltség és a digitális módszertani kompetenciák mérésére készültek. Továbbá, egy kisebb volumenű pilottatanulmány képet nyújt a pedagógusi nézetekről és tapasztalatokról egy, a pedagógusi digitális kompetenciák mérésére kifejlesztett eszköz tekintetében.

Kulcsszavak: pedagógusok, digitális kompetencia, önértékelés, társértékelés, mérőeszközök

1. BEVEZETŐ

Magyarország Digitális Oktatási Stratégiájában (2016) kiemelt célként jelenik meg többek között a köznevelésben dolgozó pedagógusok digitális kompetenciáit értékelő szempontsorok hangsúlyossá tétele a pedagógusok minősítési rendszerében. A stratégia azt is hangsúlyozza, hogy fontos feladat egy strukturált, digitális kompetenciákra fókuszáló, finomra hangolt követelményrendszer mérési, értékelési, önértékelési, társértékelési eszkö-

zökkel együtt történő alkalmazása, folyamatos fejlesztése, a tanulók, a pedagógusok és az intézményvezetők esetében is. Továbbá szükség van egy olyan, pedagógusok digitális tudását megosztó portál létrehozására, amely alkalmas felület az autonóm önképzésre, önértékelésre, önreflexióra, valamint a digitális tartalom disszeminációjára és szakmai együttműködésre. A pedagógus digitális kompetenciáinak önértékelése és társértékelése kapcsán fontos kijelenteni, hogy e tanulmány kontextusában két területet fednek le: (1.) a pedagógus digitális kompetenciáit/műveltségét, valamint (2.) a pedagógus digitális, avagy IKT-módszertani kompetenciáit. A következő szakirodalmi áttekintésben összesen öt (két hazai és három nemzetközi), digitális műveltséget, illetve IKT-módszertani kompetenciát mérő, ön- és társértékelésre alkalmas kutatási eredmények által kifejlesztett eszköz kerül bemutatásra.

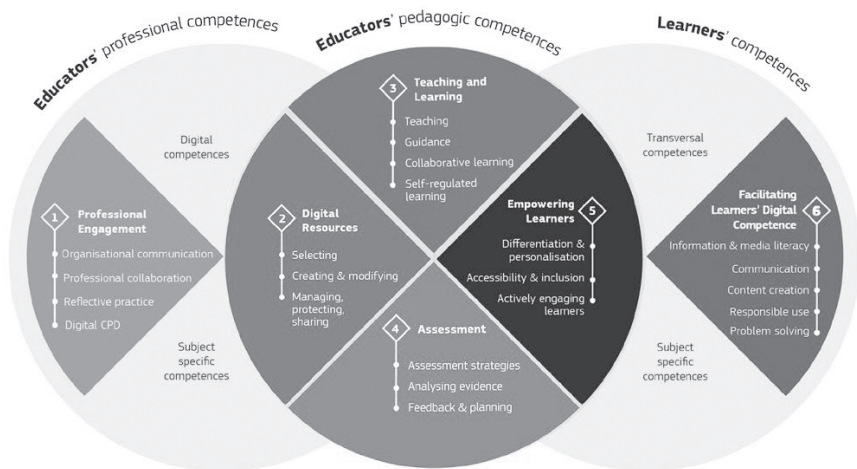
2. EUROPASS: DIGITÁLIS KÉSZSÉGEK ÖNÉRTÉKELŐ TÁBLÁZATA

Az általános digitális készségek képezik az alapját minden szakmai digitális módszertani kompetenciának. Ezért a pedagógusok ön- és társértékelésénél alaplépésként alkalmazható a széles körben elterjedt EU-s Europass CV-hez (2018) illeszkedő *Digitális készségek – Önértékelő táblázat* (2015). Ez az eszköz megkülönböztet alapszintű, önálló, valamint mesterszintű felhasználót a következő területekre lebontva: információfeldolgozás, kommunikáció, tartalom létrehozása, biztonság, valamint problémamegoldás. Az önértékelő táblázat a digitális kompetencia értelmezésének és fejlesztésének a DigComp által kifejlesztett európai keretrendszere, és az *A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe* (FERRARI 2013) eredményeit tükrözi, mely projekt 2011–2012-ben futott: irodalmi áttekintések, esettanulmányok elemzései, online felmérések, valamint workshopok, interjúk, szakértői áttekintések, előadások eredményei alapján készült.

A *DigComp Digital Competence Framework for citizens 2.0* (2018) elnevezésű mérőeszköz 21 digitális kompetenciát határoz meg, ezeket egy táblázatba helyezi, amely egy önértékelő négyzethálót és a digitális kompetencia részletes leírását magába foglaló keretrendszert tartalmaz. A rendszer tartalmazza a kompetencia rövid definícióját, a deskriptorokat szintekre lebontva, néhány példát a tudásra és készségekre vonatkozólag, az attitűdöket és két példát arra, hogy az adott kompetencia hogyan alkalmazható egy adott specifikus célra.

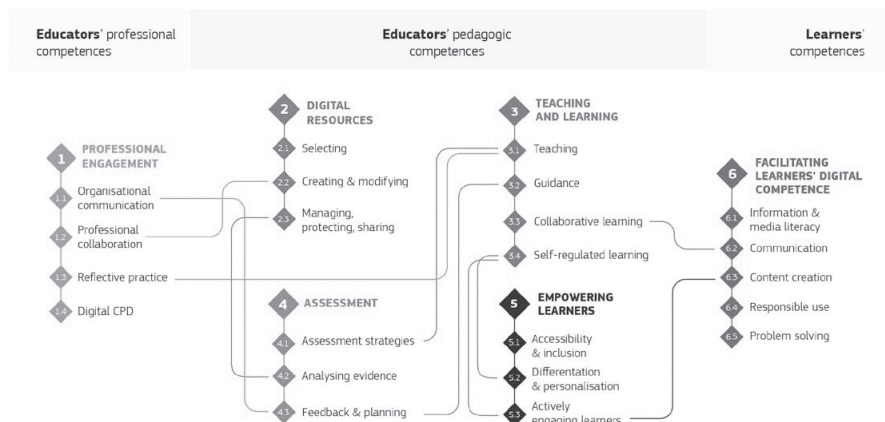
3. DIGCOMPEDU: EURÓPAI DIGITÁLIS KOMPETENCIA-KERETRENDSZER PEDAGÓGUSOKNAK

A pedagógusok digitális kompetenciáinak rendszerezéséhez és méréséhez, értékeléséhez számos nemzeti és nemzetközi kompetencia-keretrendszer készült, melyek eltérő logikával, specifikummal és fejlettségi szinttel rendelkezhetnek. Az Európai Digitális Kompetencia-keretrendszer Pedagógusoknak, eredeti elnevezéssel Digital Competence Framework for Educators at European Level (DigCompEdu), alapjául szolgál a különféle nemzeti és regionális kezdeményezéseknek azáltal, hogy közös álláspontként szolgálhat a szükséges pedagógusi digitális kompetenciák jellemzőiről a tagállamokban, különféle régiókban, oktatási intézményekben stb. (REDECKER 2017). A DigCompEdu célkitűzése, hogy beazonosítsa és részletesen leírja a pedagógusok digitális kompetenciáit, és egy olyan, szakértő résztvevőkkel konzultálva tudományosan megalapozott eszközt nyújtson, amely alkalmas a pedagógusi IKT-kompetencia értékelésére, valamint ön- és társértékelésre. Mindezek alapján elmondható, hogy a DigCompEdu olyan validált háttér-keretrendszer, amely alkalmas a jó gyakorlatok határokon át történő cseréjére is. A DigCompEdu keretrendszer célközönsége a pedagógusok, minden oktatási szinten, mindenfajta képzési területen, beleértve például a speciális igényű tanulók pedagógusait és az informális tanulási környezetekben lévő pedagógust is.

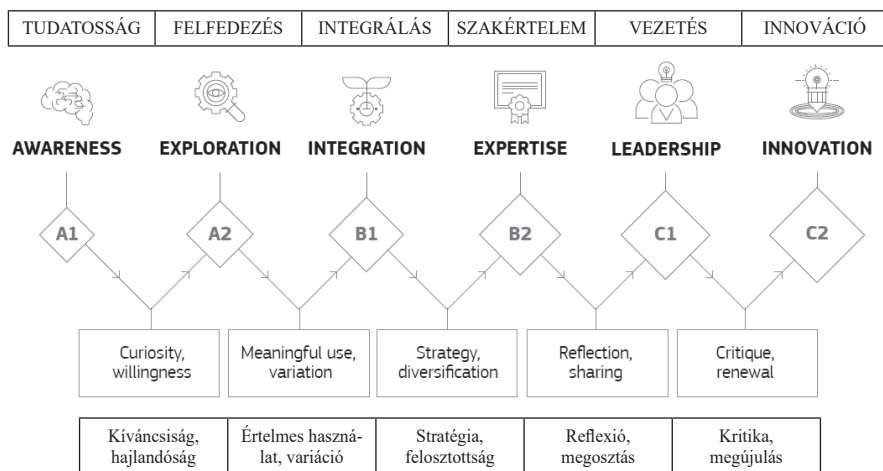
1. ábra. A DigCompEdu keretrendszer szintézise (REDECKER 2017: 13)

A DigCompEdu keretrendszer a már meglévő, a pedagógusok digitális kompetenciáit mérő eszközökre reflektálva és azokat szintetizálva egy koherens modellt alkotott, amely lehetővé teszi, hogy átfogóan értékelni és fejleszteni tudják a pedagógiai digitális kompetenciájukat (REDECKER 2017: 13).

2. ábra. A DigCompEdu kompetenciái és összefüggései (REDECKER 2017: 16)

A DigCompEdu keretrendszer hat területet különböztet meg: ezek a szakmai alkalmazás (Professional Engagement), a digitális források (Digital Resources), a tanítás és tanulás (Teaching and Learning), az értékelés (Assessment), a tanulók önálló cselekvőképességének fejlesztése (Empowering Learners) és a tanulók digitális kompetenciáinak fejlesztése (Facilitating Learners Digital Competence), amelyek összesen huszonegy kompetenciát foglalnak magukban (2. ábra). Mind a huszonegy kompetencia esetében a kompetencia-deszkriptor kiegészül a tipikus tevékenységek listájával. A 3. ábra Bloom átdolgozott taxonómiáját (ANDERSON AND KRATHWOHL 2001) alapul vevő hatszintű folyamatmodellt mutatja be, melyhez tartozik egy önértékelő rubrika is.

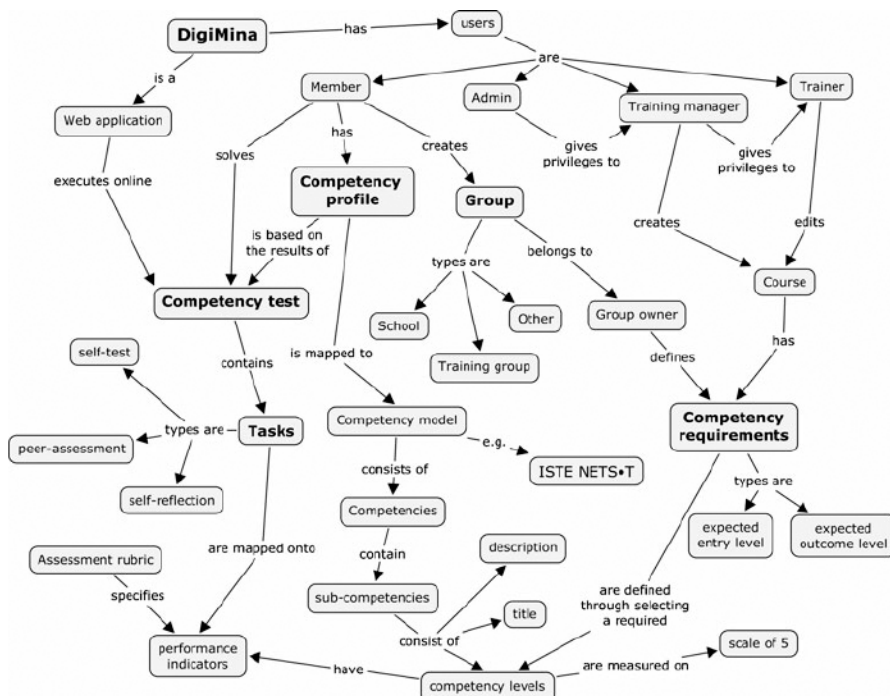

3. ábra. A DigCompEdu folyamatmodellje (REDECKER 2017: 29) magyar nyelvű kiegészítéssel

A modell segít a pedagógusnak beazonosítani a digitális erősségeiket és gyengeségeiket. A hat kompetenciaszakasz a Közös Európai Referenciaakret (KER) szintrendszeréhez kapcsolódik, azaz A1-től C2-ig tartó szintet tartalmaz: Newcomer (A1), Explorer (A2), Integrator (B1), Expert (B2), Leader (C1) és Pioneer (C2) (1. ábra). A DigCompEdu deskriptorai motivációs szerepet is betöltenek, mivel motiválják a pedagógust a következő szint elérésére, a folyamatos fejlődésre (REDECKER 2017).

4. DIGIMINA

A DigiMina (PÖLDOJA et al. 2014) egy Észtországban kifejlesztett webes alkalmazás, amely egy nagyobb digitális ökoszisztéma – például az észt Koolielu oktatási portál, a tanári e-portfóliók, a tanári minősítések nyilvántartása oktatási és kutatási minisztériumban –, valamint számos e-learning környezet részeként funkcionál, amelyet a tanárok mindennapos munkájuk során használhatnak. Például egy tesztet nem a DigiMinában fejlesztenek ki, hanem importálják. A DigiMina által alkotott tanári kompetenciaprofilok linkelhetők és beágyazhatók más közösségi média rendszerekbe (PÖLDOJA et al. 2014).

4. ábra. A DigiMina kulcsfogalmai (PÖLDOJA et al., 2014)

A DigiMina öt komponensből áll: kompetenciateszt, feladatok, kompetenciaprofil, csoport, valamint kompetenciakritériumok (4. ábra). A központi elem egy kompetenciateszt, amely húsz kompetenciát tartalmaz öt csoportban, ahol az értékelés ötfokú skálán zajlik. A teszt kitöltése előtt a felhasználó önértékelést végez az öt kompetencterületen, és azon a szinten kell kitölteniük a tesztet. A teszt kitöltés közben elmenthető és később folytatható. A fejlődés ellenőrzésére a teszt többször is kitölthető. A kompetenciateszt feladatai teljesítményindikátorok mentén vannak elhelyezve, csoportosítva. A feladatok az értékelési módszer alapján három csoportba oszthatók: automatikusan értékelt self-test itemek, társértékelt feladatok és önreflektív feladatok. Példa a self-test feladatokra egy képernyővideo (screencast), melyhez egy választós teszt tartozik, ahol egy tanár feltölt egy tananyagot egy repozitóriumba, és a folyamat során számos hibát vét. A társértékelésre példa lehet egy adaptációs feladat, ahol a tanárnak adaptálnia kell egy adott tanulási útmutatót a saját kontextusához (céltanulók, életkor, téma, software). Az adaptált tanulási útmutató értékelése kvalitatív társértékelés által történik egy másik tanár által. A társértékelő feladatok

jellemzően magasabb kompetenciák esetén alkalmazhatók, ahol a felhasználónak problémamegoldást kell írnia egy autentikus problémára, melyet egy hasonló, vagy magasabb szintű kompetenciákkal rendelkező DigiMina felhasználó értékel. Önreflexiós feladatra példa, amikor a tanárnak reflektálnia kell a saját maga által megalkotott digitális tanulási forrásra. A feladatok megoldása után a felhasználó számára kompetenciaprofilt készít a rendszer egy diagrammal illusztrálva, amely tartalmazza mind a 20 kompetenciának a szintjét. Ezek után össze lehet hasonlítani az eredményeket más egyéni felhasználókkal, vagy csoportok (a DigiMinán belül létrehozhatók csoportok) átlagával. A profilt meg lehet osztani a kiválasztott célszemélyekkel. Ezért a DigiMina adatai alapot szolgáltathatnak más kompetencia-kritériumrendszer kidolgozására is.

5. INFOKOMMUNIKÁCIÓ EGYSÉGES REFERENCIAKERET (IKER) ÖNÉRTÉKELŐ DIGITÁLIS KOMPETENCIÁK MÉRÉSÉRE

Az IKER (2015) fejlesztő eredménye egy, a Kormányzati Informatikai Ügynökség megbízásával készült önértékelő táblázat, amely a digitális kulcskompetenciák interpretálásához ad útmutatást. Ellentétben az Europass-szal, az IKER négy szinten (MKKR alapján) öt részterületre (DigComp alapján) lebontva tudás, képesség, attitűd, autonómia és felelőssége szintleíró kategóriákban (1. táblázat) nyújt segítséget a digitális kompetencia önértékeléséhez (és társértékeléséhez), és ez nemcsak magyar, hanem európai kontextusban is felhasználható.

Európai eszközök		Hazai eszközök	
A KER szintjei (Közös Európai Referenciakeret)	A DIGCOMP szintjei (A digitális kompetencia értelmezésének és fejlesztésének európai keretrendszere)	Az IKER (2015) szintjei (Info-kommunikációs Egységes Referenciakeret)	Az MKKR szintjei (Magyar Képesítési Keretrendszer)
	C		8
C2			7
C1			6
B2	B		5
B1		4	4
A2		3	3
A1	A	2	2
		1	1

1. táblázat. Az IKER összehasonlító táblázata hazai és európai keretrendszerekkel

Az *IKER – Önértékelő* mellett elérhető az *IKER – Önértékelő példakkal*, valamint a *Praktikus útmutató az IKER referenciakeret használatához*. Összességében elmondható, hogy az IKER alkalmas a digitális kompetenciák fejlesztésének szakpolitikai eszközként való felhasználására.

6. ÖNÉRTÉKELÉSI KÉZIKÖNYVEK KÖZNEVELÉSI INTÉZMÉNYEK SZÁMÁRA

Hazai kontextusban a köznevelés számára készített önértékelési kézikönyvek (2016) a pedagógus önértékelésének, önreflexiójának egyik alapkövei. E könyvek szerint a pedagógusi önértékelés eszközei a dokumentumelemzés (korábban feltöltött, módosított önfejlesztési terv, intézményi önértékelés pedagógusra vonatkozó értékelőlapjai, tanmenet és kapcsolódó dokumentumok, óratervek és egyéb foglalkozások tervei, napló, tanulói füzetek), óralátogatás, pedagógusinterjúk, pedagógusok önértékelő kérdőíve, valamint a pedagógusok önértékelésében alkalmazott munkatársi kérdőív (26–33).

A pedagógusi önértékelés legfontosabb módszere az intézményi sajátosságokat, oktatási típusokat figyelembe vevő, meghatározott megfigyelési szempontsorra épülő óramegfigyelés, amely társértékeléssel egészül ki. Az óramegfigyelést az önértékelési tervben meghatározott kolléga végzi, az azt követő megbeszélésen pedig a pedagógus kérésére más kolléga is részt vehet. A megfigyelési szempontsorban szerepel, hogy „Mennyiben feleltek meg a használt módszerek, tanulászervezési eljárások a szaktárgyhoz kapcsolódó korszerű tudományos ismereteknek?”, amely magában foglalhatja a digitális kompetenciákat és a digitális pedagógusi módszertani ismereteket (2016: 29).

E fejezet lezárásaként javasolt további irány a digitális kompetencia önértékelésére kifejlesztett mérőeszközök eredményeinek megbízhatóságát empirikusan vizsgáló tanulmányok áttekintése.

7. PILOTTANULMÁNY

Egy kisebb volumenű pilottanulmány készült annak feltérképezésére, hogy a pedagógusok hogyan interpretálják a DigKompEdut (REDECKER 2017), amellyel értékelhetik saját és pedagógustársaik digitális kompetenciáit különféle oktatási kontextusokban. Mivel ez egy tudományosan megalapozott, validált mérőeszköz, amelyet nemzetközi standardként lehet használni, ezért a DigCompEdu használatának vizsgálata relevánsnak tekinthető. Fő kutatási kérdésként az fogalmazódott meg, hogy a két részt vevő

pedagógus hogyan értelmezi ezt a nemzetközi mérőeszközt, hogyan látják, hogy tudják vele mérni saját és pedagógustársaik digitális kompetenciáit. A vizsgálat résztvevője két, a magyar közoktatásban dolgozó középiskolai angoltanár volt (56 és 37 éves nők), akiket arra kértek, hogy a *think-aloud* (hangos gondolkodás) módszerrel töltsék ki a DigCompEdu-t, valamint egy félig strukturált interjú készült velük a hangos gondolkodás és a pedagógusi digitális kompetenciák mérésével kapcsolatos tapasztalataikról és nézeteikről. A vizsgálat célja volt feltárni, hogy a két részt vevő pedagógus hogyan interpretálja a DigCompEdu célját, és milyennek látja annak szerkezetét. Az adatgyűjtés első lépéseként a két angol szakos pedagógus elolvashatott egy rövid tájékoztatót a DigCompEdu-ról, és azután elmondták gondolataikat az önértékelő skálákról, amelyek hat kategóriában jelennek meg huszonkét kompetenciaterületen (1. táblázat). A résztvevők hangfelvételt készítettek gondolataikról, amelyeket hangosan kimondtak az önértékelési folyamat alatt otthon. Ezt a tevékenységet abbahagyhatták és folytathatták a saját tempójuk szerint, mivel az eszköz huszonkét skálát tartalmaz. Ezután elkészültek az interjúk, amelyek során a válaszadók felfedték gondolataikat a saját és társaik tanítási folyamatában megjelenő digitális kompetenciáinak ön- és társértékeléséről. Az első eredmények azt mutatják, hogy mindkét résztvevő A1–B1-es szintű felhasználónak értékelte magát a Szakmai alkalmazás, a Digitális forrás és a Tanítás és tanulás kompetenciaterületeken. Azaz ilyen területeken önmagukat felfedezőnek és integrátornak tartják. Szakmai kommunikációhoz különféle csatornákat használnak a diákjaikkal, kollégáikkal (például megosztják a jó gyakorlatokat, új ötleteket, egymástól tanulnak stb.), és a szülőkkel betartják a *netikett* szabályait. Továbbá az interneten keresnek számos szakmai fejlődési lehetőséget (például tanfolyamok, tréningek, projektek stb.). Felfedeztek olyan digitális platformokat, amelyek forrásként szolgálhatnak, és amelyekről forrásanyagokat adaptálhatnak saját oktatási anyagaikban, tiszteletben tartva a szerzői jogokat. Használják az IKT-eszközöket, például laptopot, projektort, okostáblát vagy tableteket, amelyek rendelkezésre állnak az iskolában, valamint ösztönzik a diákjaikat, hogy alkalmazzák a saját digitális eszközeiket a tanulásban. Fontos kihangsúlyozni, hogy a válaszadók az Értékelés, A tanulók önálló cselekvőképességének fejlesztése, valamint a Tanulók digitális kompetenciáinak fejlesztése tekintetében alacsonyabb szintre értékelik magukat: A1–A2-es újonc és felfedező kategóriákba. Más szóval: a részt vevő tanárookra nem jellemző, hogy digitális értékelési formákat alkalmazzanak. Elmondható róluk, hogy digitálisan szerkesztik meg a tesztek, amelyeket papírformátumban osztanak ki a diákoknak. Az is kiderül, hogy használnak elektronikus naplót. Az iskolai IKT-eszközökhöz hozzáférnek, azokat használják, de nem adnak

gyakran otthoni digitális eszközökhöz kapcsolódó házi feladatot, mert vannak hátrányos helyzetű tanulók, akiknek nincs otthon internet-hozzáférésük. Az is megállapítható, hogy online kvízeket is használnak, amelyeket vegyes képességű osztályokban is tudnak használni. Az is kiderült, hogy motiválják a diákjaikat az internetes keresők információgyűjtésre való használatára, de nem foglalkoznak a jelszavak védelmének és az internetes biztonságnak a kérdésével. Továbbá az interjúk felfedték, hogy a résztvevők a kitöltött önértékelő eszközt motiválónak és nagyon kidolgozottanak érezték, gondolatébresztőnek tartották, de időigényes volt az összes kompetencia terület skáláinak kitöltése. Elmondták, hogy önbizalom- és kompetenciahiányt éreztek a társértékelés kapcsán, mivel nincs elég szükséges információjuk a kollégáik digitális kompetenciáiról. Úgy hiszik, hogy a pedagógusi digitális kompetenciákra vonatkozó ön- és társértékelés hasznos és szükséges hosszú távon, azonban sok időt igényel, gyakorlás és tapasztalat szükséges, hogy az automatikusan és *kellő önbizalommal* tudjon működni.

8. ÖSSZEGZÉS

A 21. századi digitális korszakban alapvető fontosságú a pedagógusok számára, hogy integrálni tudják az IKT-eszközök előnyeit a tanítási és tanulási folyamatokba. Egyre nagyobb az igény olyan tudományosan megalapozott, standard mérőeszközökre, amelyek a pedagógusok digitális kompetenciáinak mérésére, ön- és társértékelésére alkalmasak. E tanulmány célja az volt, hogy rövid áttekintést nyújtson öt mérőeszközhöz (három nemzetközi és két magyar), amelyek a pedagógusok digitális kompetenciáit mérhetik ön- és társértékeléssel. Továbbá egy kisebb volumenű pilottatanulmány felfedezett néhány eredményt a pedagógusok digitális kompetenciáit mérő ön- és társértékelésről, az erről alkotott nézeteikről. Végül fontos állítás, hogy a kis volumenű, kvalitatív, *think-aloud* mérés és a félig strukturált interjúk által gyűjtött minta alapján nehéz általánosítani az eredményeket. További empirikus adatgyűjtés ajánlott, hogy világosabb, részletesebb képet kaphassunk a pedagógusok nézeteiről a digitális kompetenciájuk mérését illetően.

IRODALOM

- ANDERSON, L. W.–KRATHWOHL, D. R. (eds.) 2001. *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: a Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Longman, New York
- FERRARI, A. 2013. DigComp: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. In: *JRC Scientific and Policy Reports*. Luxembourg. <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC83167.pdf> (2018. 08. 05.)

- PÖLDOJA, H.–VÄLJATAGA, T.–LAANPERE, C.–TAMMETS, K. 2014. Web-based self- and peer-assessment of teachers' digital competencies. In: *World Wide Web*, v.17 n.2, p. 255–269, March https://www.researchgate.net/publication/229597505_Web-based_self_and_peer-assessment_of_teachers%27_digital_competencies (2018. 06. 15.)
- REDECKER, C. 2017. European Framework for the Digital Competence of Educators. DigCompEdu. *Joint Research Centre*. <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/european-framework-digital-competence-educators-digcompedu> (2018. 07. 01.)

EGYÉB DOKUMENTUMOK

- DigComp – Digital Competence Framework for Citizens*. EU Science Hub. <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcomp/digital-competence-framework> (2018. 07. 01.)
- Digital Education Strategy of Hungary* 2016. Annex to the Government's Proposal. Budapest, 30 June. <http://www.kormany.hu/download/0/4b/21000/The%20Digital%20Education%20Strategy%20of%20Hungary.pdf> (2018. 06. 29.)
- Europass Digital competences – Self-assessment grid* 2015. European Union. <https://europass.cedefop.europa.eu/sites/default/files/dc-en.pdf> (2018. 07. 26.)
- Europass Online Editor: Curriculum vitae*. <https://europass.cedefop.europa.eu/editors/en/cv/compose> (2018. 07. 25.)
- IKER – Önértékelő* 2015. ProgressConsult. <http://progress.hu/wp-content/uploads/2017/03/IKER-O%CC%88NERTEKELO.pdf> (2018. 06. 14.)
- IKER – Önértékelő példák* 2015. ProgressConsult. http://progress.hu/wp-content/uploads/2017/03/IKER_%C3%B6nertekelo_peldakkal.pdf (2018. 06. 14.)
- IKER fejlesztő* 2015. ProgressConsult. <http://progress.hu/iker-fejleszto/> (2018. 06. 14.)
- Kormányhatározat 1536/2016. (X. 13.) a köznevelési, a szakképzési, a felsőoktatási és a felnőttképzési rendszer digitális átalakításáról és Magyarország Digitális Oktatási Stratégiájáról* 2016. Magyar Közlöny 155. szám, 2016. október 13., 70459–70461 <http://kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK16155.pdf> (2018. 06. 29.)
- Mik a digitális kompetenciák* 2015. ProgressConsult. <https://progress.hu/mik-a-digitalis-kompetenciak/> (2018. 12. 04.)
- Önértékelési kézikönyv általános iskolák számára* 2016. Harmadik javított kiadás. Oktatási Hivatal. Átfogó minőségfejlesztés a közoktatásban, https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/unios_projektek/kiadvanyok/Onertekelési_Kezikonyv_alt_isk_1123.pdf (2018. 07. 23.)
- Önértékelési kézikönyv gimnáziumok számára* 2016. Harmadik javított kiadás. Oktatási Hivatal. Átfogó minőségfejlesztés a közoktatásban, https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/unios_projektek/kiadvanyok/Onertekelési_Kezikonyv_gimnazium_1219.pdf (2018. 07. 23.)
- Praktikus útmutató az IKER referenciakeret használatához* 2015. ProgressConsult. <http://progress.hu/wp-content/uploads/2017/03/Praktikus-utmutato-az-IKER-referenciakeret-hasznalatahoz.pdf> (2018. 01. 03.)

Teachers' Digital Competence: Tools for Measure and Self-Assessment

The Digital Education Strategy of Hungary (2016) considers it as high priority to develop a proper framework and descriptors to measure teachers' digital competences. The relevance of tools to measure and self-assess teachers' digital competences is also underlined in the Hungarian qualification system of teachers working in public education. The Strategy lays special emphasis on the task to develop fine-tuned digital competence instruments for teachers and school-leaders for self-diagnosis and peer-assessment, too. In this paper, three international and two Hungarian research-based instruments will be focused on to measure teachers' digital literacy as well as their digital methodological competences. The main findings of a small-scale pilot study will reveal teacher's beliefs about a discussed digital competence tool to measure their digital literacy.

Keywords: teachers, digital competence, self-assessment, peer-assessment, measuring instruments

Digitalne kompetencije nastavnika: merni i samoprocenjujući instrumenti

U digitalnoj obrazovnoj strategiji Mađarske (2016) kao prioritet postavljen je zadatak da se razvije prigodan okvir za merenje pedagoških digitalnih kompetencija, kao i pripadajućih deskriptora. Pitanje instrumenata za merenje digitalnih kompetencija i samoprocenjivanje možemo da smatramo relevantnim i zbog mađarskog obrazovnog i pedagoškog sistema vrednovanja. Strategija poseban naglasak stavlja na stvaranje dobro razrađenog digitalnog instrumenta za merenje kompetencije nastavnika i rukovodioca obrazovnih institucija, koji se takođe može koristiti i za samodijagnostiku i samoprocenivanje. U ovoj studiji predstavljena su tri međunarodna i dva mađarska digitalna instrumenta zasnovana na istraživanjima koja su osmišljena za merenje digitalne pismenosti i digitalnih metodoloških kompetencija pedagoga. Pored toga, mala pilot studija pruža uvid u stavove i iskustva prosvetnih radnika sa instrumentima razvijenim za merenje digitalnih kompetencija nastavnika.

Ključne reči: nastavnici, digitalna kompetencija, samoprocena, merni instrumenti

Beérkezés időpontja: 2018. 10. 02.

Elfogadás időpontja: 2019. 01. 31.

PŠENÁKOVÁ Ildikó

: Trnavská univerzita v Trnave, Pedagogická Fakulta, Trnava, Slovensko

: ildiko.psenakova@gmail.com, ildiko.psenakova@truni.sk

AZ INTERAKTÍV ALKALMAZÁSOK LÉTREHOZÁSÁNAK NÉHÁNY ALAPELVE

Principles That Can Be Used For The Creation of Interactive Applications

Neki osnovni principi za kreiranje interaktivnih aplikacija

Az interaktív tananyagok, didaktikai alkalmazások és elektronikus tudásfelmérő tesztek/feladatsorok létrehozása, annak ellenére, hogy létrehozásukra különböző szoftvercsomagok léteznek, nem könnyű feladat. Sok tanár azért nem használ interaktív alkalmazásokat, mert nem képes ilyeneket létrehozni, illetve megfelelő színvonalú, didaktikailag és módszertanilag egyaránt helyes interaktív tananyaggal feltölteni azokat. Az ilyen alkalmazások és tananyagok létrehozását a leendő pedagógusoknak kellene elsajátítaniuk. Egy projektumon belül az interaktív alkalmazások megfelelő tervezési módszertanát szeretnénk kidolgozni, elsősorban informatikai tantárgyak oktatására. A módszertan tankönyv formájában kerül kidolgozásra, amelyet elsősorban a jövőbeli pedagógusok oktatásában használnánk fel, de a gyakorlatban levő oktatók is használhatnának. A cikk az elektronikus didaktikai tananyagok helyes létrehozásának néhány alapelvvel foglalkozik, amelyek a folyamatban lévő projekt részeredményét képezik.

Kulcsszavak: interaktivitás, interaktív tábla, interaktív tananyag, interaktív alkalmazás

1. BEVEZETŐ

A számítógépek és az interaktív táblák különböző fajtái az oktatás nélkülözhetetlen eszközeivé váltak. Segítségükkel és helyes használatukkal a tanulás még eredményesebb lehet, mint csak tanárral. A számítógépet a diákok nemcsak az iskolában, hanem otthon is tudják használni: mindig rendelkezésre áll, nem fárad el, akkor használja az ember, amikor kedvet kap rá, vagy amikor szükséges. A számítógép nem kifogásolja, ha többször kell átvenni egy leckét, nem sűrgeti a diákot egy-egy feladat megoldásában. Nem

számolja, mennyi időt vesz igénybe, amíg a felhasználó mindent megért, megjegyez, de ha éppen be kell tartani bizonyos meghatározott időintervallumot, azt is megoldja a „gép” (PŠENÁKOVÁ 2010).

Tipikus, hogy ha megjelenik egy új technológia, a pedagógusok a tanítási folyamatba is megpróbálják beiktatni. Így van ez az interaktív táblákkal is. Sajnos előfordul, hogy csak azért vezetik be az oktatásba, mert újdonság, és nem azért, mert javítja az oktatás minőségét, vagy túlértékelik a jelentőségét. Ez a hozzáállás helytelen. Az új technológiáknak nemcsak a meglévő tanítási módszerek kiegészítésére kell szolgálniuk, hanem elsősorban arra, hogy kiküszöböljék a használt módszerek „hibáit”. Egyidejűleg segítsék és gyorsítsák az oktatás fejlődését, mivel az egyre növekvő igények a műveltségi szint fokozására, megkövetelik az oktatási folyamat állandó tökéletesítését. Ezeknek a követelményeknek nem könnyű eleget tenni (PŠENÁKOVÁ–SZABÓ 2014). Az interaktív tábla olyan speciális eszköz, amelynek segítségével a tanár érdekesebben, hatékonyabban és kreatívabban tudja prezentálni a tananyagot. Sokkal könnyebben felkeltheti a célközönség, a diákok figyelmét, és egyben növelheti az információátadás hatékonyságát (PŠENÁKOVÁ–KELEMEN 2011). Az interaktív tábla helyes kihasználásának egyik alapfeltétele, hogy a tanárok és diákok is elsajátítsák legalább az alapfunkciók használatát. Ma már ez a diákoknak nem okoz problémát, hiszen a számítógépek és mobil eszközök használata nélkül szinte el sem tudják képzelni mindennapi életüket. Sajnos a tanárok – főleg az idősebb generáció – gyakran csak vetítővászonként használják az interaktív táblát.

Egy 2018 tavaszán készült felmérés eredménye szerint a részt vevő tanárok 37 százaléka nem használja az interaktív táblát a tanórán, és ezekből a legtöbb tanár 50 év fölötti (PŠENÁKOVÁ–BYSTRICKÁ 2018). Igaz, a felmérés csak az érsekújvári járás tanárai körében készült, de hasonló a helyzet Szlovákia többi területén is. Ezt bizonyítja egy 2016-ban egyetemünk által készült felmérés is, amely szerint a megkérdezett szlovákiai iskolák 82 százaléka rendelkezik minimum egy interaktív táblával, de csak az ott oktató tanárok 56 százaléka használja ki ezeket (PŠENÁKOVÁ–HORVÁTH–SZABÓ 2016). Ebből is levonhatjuk a következtetést, hogy nem minden tanár sajátította még el az interaktív tábla kezelésének fortélyait, és kevesen vannak azok is, akik saját interaktív tananyagokat készítenek.

A jelenleg folyó projektumon belül az interaktív tananyag és alkalmazások megfelelő tervezési módszertanát szeretnénk kidolgozni tankönyv formájában, amelyet elsősorban a jövőbeli pedagógusok tanításában használnánk fel, de a már gyakorló oktatók is használhatnák. Ezzel szeretnénk népszerűsíteni az interaktív tábla használatát a pedagógusok körében.

2. A DIGITÁLIS TANANYAG

A digitalizálás számítógéppel feldolgozható formába alakítja az analóg, számítógép által nem kezelhető formában létező anyagokat. A digitalizálás megjelenése új lehetőségeket nyújtott, és jelenleg is nyújt az oktatásban is. A digitális tananyag legegyszerűbb meghatározása talán az lehetne, hogy „a digitális tananyag – elektronikus (digitális) formátumban tárolt adatok halmaza, amely alkalmas valamilyen információ, tudás átadására” (PŠENÁKOVÁ 2010). Az elsőgenerációs digitalizált tartalmak közé sorolhatjuk a szkennelt tankönyvet és minden audiovizuális *információhordozót*, amelyet digitalizáltak. „Ennek értéke abban áll, hogy az újabb generációhoz ezek szolgáltatják az építőelemeket. A szemléltető diasorozat, az oktatófilm, vagy egyéb digitális mozgókép, mint digitális tartalom – az interaktív táblának köszönhetően – szerves részét képezi az új digitális tananyagoknak” (NÁDASI é. n.). A digitális tartalmak fejlődésének eredménye a mai, negyedik generáció: a kollaboratív, az interaktív digitális tartalom. Az internet megteremtette a (globális) kollaboráció lehetőségét. Az oktatás terén a weboldalak olyan digitális tananyagokat is tartalmaznak, amelyek egy közösség produktumai (szemben az előző generációk anyagaival, amelyeket legtöbbször egy szerző, vagy egy kis létszámú zárt szerzői csoport készített). A kollaboráció lényege, hogy a felhasználó a meglévő tartalomnak nem csak használója, hanem fejlesztője is lehet (SZEPESI 2013). A weboldalak *hipertextstruktúrája* lehetőséget nyújt az interaktivitásra is, amely megengedi a diáknak, hogy saját tempóval haladjon, és megválassza saját útvonalát a tananyag tanulásában. A digitális, interaktív, multimédiás tananyagoknál fontos, hogy a felhasználó számára újdonságot, érdekességet, a téma újszerű megoldását tartalmazza. A pedagógusnak meg kell fontolnia, hogy a kiválasztott tananyag megfelelő-e az interaktív táblán való prezentálásra. Felesleges például a táblán olyan fizikai vagy kémiai kísérleteket nézni videó formájában, amelyeket a diákok maguk is végrehajthatnak az osztályban vagy laborban. De egy robbanásveszélyes kémiai kísérletet, vagy egy radioaktív anyag bomlását teljesen jogos a tábla segítségével prezentálni, mivel ezeket nem lehet iskolai laboratóriumi környezetben végrehajtani (PŠENÁKOVÁ–SZABÓ 2014). Az internetnek köszönhetően a digitális tananyagok akár tanórán, akár otthon tanulási vagy játékos formában is megjelenhetnek a diákok mindennapjaiban.

3. INTERAKTIVITÁS

Az interaktivitást többféleképpen lehet értelmezni. „Az interaktivitás rendezett információk befogadásának aktív folyamata, amelyben a befogadó fél a befogadás során döntéseket hoz, ezt a megjelenítő felé visszajelzi, és a folya-

mat ennek megfelelően, változásokkal halad tovább” (BENE 2015). Az oktatásban gyakran találkozunk olyan magyarázattal is, hogy „a felhasználó aktívan dolgozik olyan technikai eszközökkel és a hozzájuk kapcsolódó szoftverekkel, amelyek reagálnak, válaszolnak a felhasználó külső parancsaira, és ez a tény, hogy a képernyőn lévő objektumok külső ingerekkel vezérelhetők, teszi a tanulási folyamatot interaktívvá” (PŠENÁKOVÁ–BAGANJ–SZABÓ 2017).

Az interaktivitás alapját általában számítógépes program biztosítja, amely a felhasználótól érkező jeleket tudja fogadni, értelmezni, és annak megfelelően létrehozza a következő lépést. Ezért a program a diáktól (vagy az irányítójától, aki lehet a tanár is) mindig valamilyen cselekvést vár.

Az interaktív technológia lehetővé teszi a diákok és a tanárok közti gyors és egyszerű együttműködést, és csökkenti a diákok gondolkodásának elszigeteltségét. Az interaktív eszközök megfelelő használata segíthet a tanuló és a tanár kommunikációjának javításában, a tanulók tanulási motivációjának fokozásában, az oktatás szemléletességének növelésében, a diákoknak pedig megkönnyítheti a tananyag megértését, és érdekesebbé teheti nekik az egyes tanulási fázisokat (PŠENÁKOVÁ 2016).

4. INTERAKTÍV TANANYAG KÉSZÍTÉSE

Az interaktív tananyag készítése nem csak abból áll, hogy leülünk a számítógéphez és megírunk, elkészítünk egy – *mit?* Már a kérdés is jelzi, hogy probléma adódhat a megnevezéssel. Mert nem mindegy, hogy egy vagy száz interaktív oldalt akarunk létrehozni, nyelvtanból vagy matematikából, 6 vagy 16 éves gyerekeknek. A munka több fázisból állhat, amelyek a következők lehetnek:

- témaválasztás,
- információ- és anyaggyűjtés,
- anyagszelektálás,
- a tartalom kiválasztása és rendszerezése,
- formatervezés,
- interaktív elemek beillesztése.

4.1. TÉMAVÁLASZTÁS

Az első lépés egy interaktív tananyag elkészítéséhez a tematikus egységek kiválasztása, amelyek alkalmasak az interaktív táblán való prezentálásra, mivel ismert tény, hogy nem minden témakör felel meg ennek a követelménynek. A témáknak alkalmasnak kell lenniük a feldolgozásra, hogy az eredmény ne legyen túlsúlyos és unalmas, de a feldolgozás a tanulókat motiválja a tanulásra. A témák a tantervhez és a tantárgy tartalmához kapcsolódjanak, amelyen a

tanár az interaktív tananyagot akarja használni. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy olyan témák kerüljenek feldolgozásra, amelyek alkalmasak az automatikus tesztelésre, és a tesztek egyszerű elkészítésére (PŠENÁKOVÁ 2007). A tartalom kiválasztásakor először a feldolgozásra megfelelő tananyagot kell meghatározni, és összegyűjteni hozzá a szükséges információkat.

4.2. INFORMÁCIÓ- ÉS ANYAGGYŰJTÉS

Az információgyűjtés, tájékozódás a tanár számára elengedhetetlen, szinte kötelesség, hogy mindig tájékozott legyen, főleg saját szakterületét illetően. De az általános tájékozottság is nagyon fontos a pedagógusszakmában, ezért jó, ha ismeri a fontosabb gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális és tudományos történéseket. Az általános tájékozottság azért is fontos a tanárnak, mert a saját szakterületén történetekhez is sokszor ez adja meg a szélesebb értelmezési keretet, s nélküle a szakterületen történeteket nem tudná teljesen megérteni, hát még megmagyarázni diákjainak. Ez különösen érezhető az informatika területén, ahol, ha a pedagógus nem figyeli a technika fejlődését, diákjai tudása gyakran meghaladja az övét.

Ennek a munkafázisnak az a lényege, hogy a készítő/tanár összegyűjtse azokat az információkat, amelyek ahhoz szükségesek, hogy meg tudja írni, tervezni a kiválasztott témához az interaktív tananyagot. Az anyaggyűjtés összefügg a téma tartalmával és a szükséges szakmai színvonalával, mivel nem mindegy, milyen szintű képzésben (alap, középfokú, egyetemi) fogják majd az interaktív tananyagot használni. Nyilvánvaló, hogy egy 5. osztályos tanulók részére készülő tananyag elkészítéséhez kevesebb információra lesz szükség, mint egy középiskolás vagy egyetemi hallgatók számára írt tananyaghoz. Általában véve azonban mindig a konkrét tantárgy, témakör szabja meg, mekkora információmennyiséget jelent az anyaggyűjtés, s ez mennyi időt vesz igénybe.

Az anyaggyűjtésnél a pedagógus elsősorban saját tudására, tájékozottságára és tapasztalataira támaszkodik, majd tárgyi és más forrásokból is meríthet. A tárgyi források különböző archívumok, dokumentációk, könyvek stb. Más forrásként említhetők az elektronikus médiumok, mint a rádió, televízió és természetesen az internetes oldalak.

4.3. ANYAGSZELEKTÁLÁS

Az anyagszelektálás látszólag könnyű munka, hiszen, ha sok anyagot sikerült összegyűjteni, mi sem tűnik egyszerűbbnek, mint ezt-azt „kidobálni”. Csakhogy gyakran az összegyűjtött tananyagmennyiség minden része

nagyon fontos lehet. Ilyenkor látszik meg, hogy milyen fontos a témaválasztáskor annak konkretizálása. Ugyanis minél konkrétabb a téma, annál konkrétabbnak kell lennie az oktatáshoz használt tananyagnak. További fontos kritériuma az anyagszelektálásnak, hogy kinek készül a tananyag, és milyen céllal, például: új tananyag magyarázata, régebbi tananyag gyakorlása, ismétlés, de a tesztelést is ide sorolhatjuk.

4.4. A TARTALOM KIVÁLASZTÁSA ÉS RENDSZEREZÉSE

A tartalom mennyiségét és formáját – ahogy a hagyományos tankönyvekben és taneszközök esetében is – a diákok korához kell igazítani. A fiatalabb tanulók számára a nagy mennyiségű információáradat csodálatot okozhat, és ennek következtében csökkenhet az érdeklődésük és motiváltságuk az új információk megszerzése iránt. Az alkotó (tanár) szerepe az, hogy a megszerzett információkat megfelelő formába alakítsa át, hogy az megfeleljen a célcsoport mentális szintjének.

A nyelv és annak használata szintén a tartalom témaköréhez tartozik. A szlenget, a vulgarizmusokat vagy a lekicsinyítő szavakat ritkán használják az oktatásban (PŠENÁKOVÁ 2007). Rendszerint az interaktív tananyag nem csak egy táblányi. Az oldalak összes tartalma a tananyag szerkezetére osztható, ezért tartalmazhatnak bevezetést, problémákat, ötleteket, és kérdéseket vehetnek fel, és végül megmagyarázhatják, megoldhatják a problémát, esetleg következtetéseket is levonhatnak.

A szerkezet tervezési folyamata három részre bontható:

1. A tananyag felosztása kisebb logikai egységekre – Hatásos, ha egy egység tartalma egyszerre jelenik meg a táblán, de az oldalakon külön-külön megjelenő elosztott információknak összefüggő és érthető egységet kell képezniük. Az interaktív elágazásokat az információk alapján lehet kiválasztani, és ezzel is segíteni egy rugalmas és következetes, átfogó koncepció kialakítását.
2. Fontossági hierarchia kialakítása – A logikai részeket a fontossági sorrend szerint kell rangsorolni. Fontos meghatározni az információ logikai prioritásait, például a legkönnyebbtől a legnehezezebbig. Csak ezután alakul ki egy tananyag hierarchiája – az általános információktól a specifikus témákig, vagy a legfontosabb információktól a kevésbé fontosakig.
3. Az interaktív elemek kihasználása a logikai részek közötti kapcsolatok létrehozására – Amikor egy diák komplex információs rendszert tapasztal, elkezdi létrehozni a mentális modelljét, amelyet a témák közötti kapcsolatok kialakítására használ. A tananyag logikai szerve-

zése segíti a felhasználókat a megszerzett tudás rendszerezésében, és lehetővé teszi számukra, hogy gyorsabban megtalálják a szükséges információkat.

4.5. FORMATERVEZÉS

Ha már tisztáztuk a témát, vagyis eldöntöttük, miről akarunk interaktív tananyagot készíteni, tudjuk kinek szánjuk, milyen tantárgyban, milyen terjedelemben, mit akarunk vele elérni, s elegendő anyag áll a rendelkezésünkre, kezdődhet a tervezés. Mielőtt azonban még elkezdenénk az oldalak szerkesztését, jó elgondolkodni azon is, hogyan lehet az összegyűjtött információkat és az elkészített struktúrát az interaktív táblán megjeleníteni. Gyakran előfordul, hogy azokat a szövegeket szeretnék a tanárok a táblán is bemutatni, amelyek a tankönyvekben vagy más nyomtatott formában megtalálhatók. Ebben az esetben felmerülhet az a kérdés, hogyan lehet az információkat digitális formátumúvá alakítani.

A *szövegek* digitalizálása egyszerű átirással is megoldható, szöveges fájlokba, amelyeket később is fel lehet használni, de ha rendelkezésünkre áll lapolvasó (szkenner), akkor ezt a lehetőséget is ki lehet használni.

A képek, grafikák digitalizálása sem jelent ma már problémát. Statikus, papíralapú képeknél a lapolvasó a megoldás, a digitális fényképek már eleve készen állnak a számítógépes feldolgozásra, különböző grafikai programok segítségével. Itt főleg a kép méretére figyeljünk, mivel az a számítógép memóriáját terheli, és lassíthatja a képek megjelenését az interaktív táblán.

A *hangok*, *animációk* és *videók* megjelenése az interaktív táblán sem okoz problémát, mivel ezek nem táblafüggőek, hanem az interaktív táblával együttműködő számítógépeknek a tulajdonságaiktól függenek. A mai számítógépek már rendelkeznek megfelelő programokkal, amelyek lehetővé teszik a multimediális elemek használatát.

Az interaktív tananyagnak is megvannak a sajátosságai, amelyek ha nincsenek szem előtt tartva tervezésnél, akkor gyakran kárt okozhatnak, illetve nem érik el a kívánt hatást az oktatásban. Ezért létrehozásukkor kellő figyelmet kell szentelni sok kis részletre, melyekből összeáll majd a végső eredmény, amely sajnos lehet rossz is.

Az interaktív táblán megjelenő tananyag formáját nevezhetnénk akár *dizájnnak* is, ezért a tervezésénél figyelembe kell venni a „dizajn törvényeit” is. Fontos a színek szerepe az interaktív oldalakon, ezért kellő figyelmet kell szentelni a színek kiválasztásánál azok értelmezésére és hangulati hatásukra. Külön figyelmet érdemel a betűtípusok, grafikai ele-

mek használata. Mikor használjunk illusztrációt és mikor fényképet, használjunk-e táblázatokat vagy grafikonokat? Hogyan oldjuk meg az ábrák elhelyezését a háttéren, illetve egyáltalán használjunk-e hátteret, amelybe beillesztjük kompozíciónkat? Mennyi és milyen interaktív elemet használjunk az egyes oldalakon? Ez csak néhány kérdés, melyekre választ kell keresnünk és adnunk, amíg elkészülnek az interaktív oldalaink.

4.5.1. A színek – A színek fontos szerepet töltenek be az interaktív táblán, mivel az írott szónál hamarabb keltenek benyomásokat. A megjelenő oldalak színei nagyban meghatározzák a nézők elképzeléseit az oldal tartalmáról. Az első szó elolvasása előtt az oldal színeiből már nagyon sok információt következtethetnek ki, bizonyos színekhez határozott érzéseket, gondolatokat fűzhetnek a diákok. Ezért nagyon fontos, hogy egy oldal színvilága miképpen épül fel (PŠENÁKOVÁ 2010).

A szín csak akkor válhat teljes értékű eszközzé a tananyagunkban, ha helyesen alkalmazzuk, ezért a tervezőnek szükséges megismernie a szín világát, rendszerét, hatásait, szimbolikáját. Ezek ismerete sokat segíthet a tervezésben, és az interaktív oldalak kialakításában. Hangulati hatás szerint a színeket három kategóriába oszthatjuk (PŠENÁKOVÁ 1998). *Hideg* (kék, kékeslila, türkiz, zöld, sárgászöld) – ezek a színek nehéz, süllyesztő, közelítő, térszűkítő hatást gyakorolnak, háttérbe tolnak, eltaszítanak, elrejtene, mindemellett nyugtatnak és pihentetnek. *Meleg* (vörös, piros, rózsaszín, sárga, narancs) – könnyű, emelő, távolító, térnövelő hatást gyakorolnak, kiemelnek, felhívják magukra a figyelmet, fellendítik a hangulatot, és a védettség érzését keltik. *Semleges* – ezek a szürke és annak árnyalatai a fehértől (figyelmet és tisztaságot sugall) a feketéig (hálál, elegancia).

A szín azért is fontos, mert hangulatot és érzelmeket közvetít a diákok felé, ezért nem szabad megfélekezni a színek tudatos használatáról. Például a táblán egy pirosra színezett gombbal megfelelő irányba terelhetjük a diákok figyelmét, mivel ismert tény, hogy a számítógép-felhasználók a piros színre gyakrabban kattintanak. A színek kiválasztásánál nem mellőzhetjük saját érzéseinket sem. Erre azért van szükség, mert csak a tervező tudhatja, hogy a kiválasztott színek olyan arculatot, hangulatot, érzést teremtenek, amelyet el akar érni. Mégse a kedvenc színeinket válasszuk, hanem azt tartsuk szem előtt, hogy a színek jól mutassanak együtt (PŠENÁKOVÁ 2000). A számítógépen, és így az interaktív táblán is, a színek alkalmazása ingyenes. Nem lesz drágább a tananyag, ha színeket használunk (ellentétben a nyomtatott könyvvel, munkalapokkal, ahol bizony a színek növelik a költségeket), mintha csak fekete-fehéren oldanánk meg.

De ezért ne essünk túlzásba, és ne engedjük eluralkodni a színeket, mert elvonják a figyelmet a mondanivalóról. Az interaktív táblán prezentált tananyagban használt színeknek lehet jó és rossz hatásuk is a diákokra. Ha a tervező ismeri a színek szerepét, akkor arra kell törekednie, hogy maximálisan kihasználja a pozitív hatásokat, és minimalizálja a negatívakat.

A színek segítik a tanárt, hogy felkeltse a diákok figyelmét. A helyes színezés fenn tudja tartani a megjelent tananyag jó olvashatóságát és érthetőségét, és egyszerűsíti az összetett információkat. A színek helytelen alkalmazása megnehezítheti a szöveg olvasását, eluralkodhatnak a látványon, elvonják a diákok figyelmét a mondanivalóról, összezavarhatják az olvasót ahelyett, hogy segítenék a megértést, vagy esetleg tartalomhoz nem illő üzenetet is közvetíthetnek. A színek hatóereje nagyobb az interaktív táblán, ezért a ragyogó, élénk színek használata erősen igénybe veheti a szemet, így a diákok türelmét is (PŠENÁKOVÁ 1999). Az említettekből is látható, hogy az interaktív táblán megjelenő tananyag tervezésekor a színek kiválasztása is igen fontos feladat.

4.5.2. *A betűk* – A betű nagysága és formája nagymértékben befolyásolja a szöveg olvashatóságát. Ugyanakkor az ember nem külön-külön olvassa a betűket, hanem szóképeket olvas, vagyis érzékeli a szavak egész formáját. Ezért kell a betűknek egyszerre egymástól jól elkülöníthetőeknek, de ugyanakkor egymáshoz könnyen kapcsolódóknak is lenniük (PŠENÁKOVÁ 2010a). Az interaktív táblán megjelenő oldalak tervezésénél a betű típusa és nagysága fontos eszköz. Minden típus különböző érzést válthat ki. A csupa nagybetűs címekeket jobb ritkán használni, mert ilyenkor a szavak monoton téglalapokká válnak, és nem vonzzák az olvasót. Betűtípusnak nevezzük az azonos tipográfiai elv alapján készült, azonos formajegyekkel rendelkező betűsört és a hozzá tartozó írásjeleket. A betűtörténet több mint kétezer betűtípust tart számon. A jeleket a számítógépben úgynevezett *fontok* tárolják. Ezek betűtípusonként tartalmazzák az egyes kódokhoz tartozó karakterek képét (PŠENÁKOVÁ 2010). A fontok kiválasztásánál ügyelni kell arra, hogy olyanokat használjunk, amelyek rendelkeznek a nyelvnek megfelelő jelkészlettel. Például csak angol betűket tartalmazó fontban nem tudunk helyesen magyarul vagy szlovákul írni, mert valószínűleg hiányoznak az ö, ó, ü, ű, ô, ä, š, č, ť, ž... karakterek. A betűtípusok módosított alakjait *betűfajtáknak* nevezzük, melyek formájuk szerint lehetnek: kurzív, kurrens, verzál, kiskapitális. Vastagságuk szerint lehetnek: normál, félkövér, kövér, és szélességük szerint lehetnek: keskeny, normál, széles. A betűtípusok használatához néhány saját tapasztalatokkal is alátámasztott tanács:

félkövér (bold) betűkkel ne írjunk hosszú szöveget, mivel a vastag vonalak nem hagynak elég fehér területet, és a szöveg nehezen lesz olvasható. A kövér betűt a címekre és alcímekre lehet használni, illetve a fontos szavak kiemelésére a szövegben;

a *dőlt* (italic) betű hasonlít a kézíráshoz. Hosszú dőlt szöveget nehéz olvasni, a szemnek hozzá kell szokni a dőlés szögéhez, ezért jó úgy használni, mint a fűszert – mértékletesen;

a ***kövér és dőlt*** (bold, italic) betű nehezen olvasható, de jó, ha kis adagokban benne van a szövegben, főleg az alcímekre, megjegyzésekre jól lehet használni.

Egy-egy betűtípus kiválasztásánál elsődleges szempont az olvashatóság. A jól olvasható betűtípusok dinamikusak és ritmikusak (PŠENÁKOVÁ 2007, 2010, 2010a).

4.5.3. *Grafikai elemek használata* – A grafikai elemek formáinak kombinációja és mennyisége az oldal tervezője, készítője ízlésétől függ. A grafikus *dizájn* vizuális logikát képez, és optimális egyensúlyt teremt a vizuális felfogás és a grafikai, illetve szöveges információ között. Vizuális formák, színek és kontrasztok nélkül, még ha interaktív is a tananyag, akkor is unalmas, és nem motiválja a diákokat aktív munkára. A táblán megjelenő sűrű szöveg minden olyan vizualitás nélkül, amelyet a grafikai elemek nyújtanak, szinte olvashatatlan (PŠENÁKOVÁ 2007). Ne essünk a másik túlzásba sem, mert a kiemelkedően grafikusán orientált tananyag rossz, érthetetlen és kevés szöveggel szintén csalódást okozhat a diákoknak. Persze, ha például óvodásoknak készül az interaktív alkalmazás, akik még nem tudnak olvasni, természetes, hogy a tábla tartalmát nagy részben grafikai elemek fogják alkotni. Grafikai elemként használható a táblázat, ábra, térkép, kép, fénykép és egyéb grafikus ábrázolás, de mivel interaktív alkalmazásról van szó, ide tartozik az animáció, a videó és az interaktivitást irányító nyomógombok is.

A *táblázatok* vonalakkal határolt oszlopokba rendezett adatsorok, amelyek kiegészítik és szemléltetik a szöveg mondanivalóját. A vízszintes sorokat a táblázat sorainak, a függőlegeseket a táblázat oszlopainak nevezzük. A táblázatok készítésénél ügyeljünk arra, hogy minden sornak és oszlopnak legyen megfelelő megnevezése. A táblázat három részből áll (1. ábra). A címet a táblázat elejére helyezzük el, mindig nagybetűvel kezdjük. A fej a táblázat felső része. A fejezatok tartalmazzák a táblázat fő elnevezéseit, feliratait. A láb a fejezáró vonal alatti rész. Azokat az adatokat tartalmazza, amelyeket a fej megjelöl. A láb két részből áll: az oldalrovatból (a vízszintes sorok bal oldalán található és általában a megnevezéseket tartalmazza) és az adatrovatokból.

Cím	Táblázat			
Fej		Fejrovat 1	Fejrovat 2	Fejrovat 3
Láb	Oldalrovat 1	Adatrovat 1		
	Oldalrovat 2		Adatrovat 5	
	Oldalrovat 3			Adatrovat 9

1. ábra. A táblázat elrendezése

Az ábrák többsége vonalas rajz, de ábrákként alkalmazhatók nem művészi értékű rajzok, grafikák és fényképek is. Az ábrák közvetlenebben hatnak, ezért képesek a rajzok, képek, fotók első látásra üzenetet közvetíteni. A siker kulcsa a helyes ábra kiválasztása, megfelelő időben, pontosan megfogalmazott céllal. Egy-egy szemléletes ábra pontosabban kifejezheti mondandónkat, mint egy többoldalas szöveges leírás. Az ábra választásánál arra is kell ügyelni, marad-e körülötte elegendő hely a szövegnek úgy, hogy az ne zavarja a kép tartalmát. Az ábrák másik előnye, hogy megtörik a szöveg monotonitását. Mivel az interaktív tananyagok és alkalmazások számítógépen készülnek, ez lehetővé teszi, hogy a feldolgozásnál az ábrákat és a szövegeket együtt kezeljük, és megoldható az ábrák kicsinyítése, illetve nagyítása is. Az ábrák elhelyezése a táblán sokban egyezik a könyvekben használatos elhelyezési szabályokkal, néhány különbséggel. Például az igazításnál törekedni kell arra, hogy a képek szélei megegyezzenek a szöveg széleivel, az ábra nagyobb mérete nagyobb fájlméretet jelent.

Az objektív realitás ábrázolására a legmegfelelőbb valódi *képeket* – *fotókat* használni a tananyagban. Ezek lehetnek *szkennelt képek*, fekete-fehérek vagy színesek, vagy *digitális fotók*. Fotókat akkor is jó bevetni, ha ki akarjuk kerülni a hosszú szövegeket, amelyeket úgysem olvas senki, vagy ha pl. egy személy jellegzetes vonásait kell bemutatni.

Amíg a fényképek a „meztelen” valóságot tükrözik, addig a *rajzok* nincsenek olyan szigorúan behatárolva, ezért helyet adnak bizonyos hangulatok kiváltására. Akkor is jól használhatók, ha olyat kell megmutatni, ami fényképen nehezen, vagy egyáltalán nem látható, például az ember vérkeringésének bemutatása rajzon sokkal szemléletesebb. A táblán megjelenített tananyag átláthatóságát és szemléletességét emelik a *diagramok* és *grafikonok* is (PŠENÁKOVÁ 2007, 2010, 2010a). A tananyag üzenete annál tökéletesebb, minél nagyobb mértékben képes az alkotója helyettesíteni vagy alátámasztani a szöveget grafikai elemekkel.

4.5.4. *A háttér* – A háttér feladata, hogy kontrasztot teremtsen a táblán megjelenő szövegnek és képeknek. Ha ez a kontraszt nem elég nagymér-

tékű, nagyon nehéz az olvasóknak megtalálniuk a nekik szánt üzenetet, és ha túl nagy az előtér és a háttér közötti kontraszt, a szem nagyon gyorsan kifárad. A világos háttér előtt a sötétebb színek hátrébb kerülnek, míg a sötét háttér elé helyezett világos színek szinte kiugrani látszanak az előtérbe. Néhány tanács a háttér használatáról és színeiről:

- ha egyetlen háttérszínt használunk a táblán megjelenő oldalakon, azok unalmassá válnak,
- ha különböző színeket vagy egy szín különböző árnyalatait használjuk háttérnek, az oldal áttekinthetőbb lesz,
- az élénk színű háttér túlragyogja a szöveget, kezdetben jobban magára vonja a figyelmet, de hosszabb időn keresztül elvakítja az olvasót, nagyon kimerítő lesz,
- jobb, ha elkerüljük az óriásillusztrációk és a harsogó színek alkalmazását, mivel az ilyen hátterek elnyomják a szöveget, megszüntetik a háttér-előtér kontrasztot, és rontják az olvashatóságot is.

Egy mondatban összefoglalva: a háttér legyen alig észrevehető (PŠENÁKOVÁ 2007). A megfelelő forma megtervezésénél figyelniünk kell arra is, hogy az interaktív táblán megjelenő tananyag olvasását és befogadását más tényezők is befolyásolják. Ide sorolhatjuk például az olvasók (akik a mi esetünkben a tanulók, diákok, hallgatók) kulturális és fiziológiai adottságait, mint a műveltség, szókincs (amelyek elsősorban a korosztálytól függnék), de a fáradtságot is. A megjelenő szöveg tulajdonságai, mint például a mondatok hosszúsága, a szerző stílusa, a szöveg nehézsége, szintén hatással vannak a közönségre. Valamint nem szabad megfeledkezni a külső tényezőkről sem, mint a világítás, az interaktív tábla mérete és láthatósága, a zaj mértéke stb., amelyek nagymértékben befolyásolják az interaktív tananyag vagy alkalmazás használatának eredményességét.

4.6. AZ INTERAKTÍV ELEMOK BEILLESZTÉSE

A szakemberek és a gyakorló pedagógusok egyetértenek abban, hogy a helyesen megalkotott interaktív tananyagokkal lebilincselő és hatékony tanórákat lehet tartani (NÁMESZTOVSZKI 2010). Az interaktív tananyagok a bennük található interaktív elemek miatt nem passzív információközlő felületek, hanem aktív közreműködést kívánó, önálló tanulásra is alkalmas taneszközök. Az interaktív elemek segítségével a tananyagok monotonitása törik meg, mivel a tanulási folyamathoz a résztvevő aktív cselekvése szükséges. Az egyes tananyagok elsajátítása közben a tanuló interaktív munkát végez, és nem mint passzív befogadó szereplő, hanem mint aktív, cselekvő személy vesz részt a tanulásban. Az interaktív elemek legfőbb szerepe, hogy

a diákok már az ismeretszerzés fázisában megkezdjék az adott ismerethalmaz megértését és rögzítését. Az interaktív elemek segítenek az ismeretek, a látottak és hallottak elmélyítésében, válaszolnak az érdeklődők kérdéseire, vagy további információkkal szolgálnak a feldolgozott témákhoz. Interaktív elemként lehet használni egy-egy elgondolkodtató kérdést, például: Mit gondolsz...? Miért jöhetett létre? Hogy oldanád meg a szituációt? A kérdésekhez csatolhatók képek, rajzok, videók, vagy válaszlehetőségek is megadhatók. Az említett munkáltatóelemként szolgálhat egy feladat, például projektterv vagy ütemterv készítése, amely kapcsolódik az elméleti rész tartalmához, de lehet az egy egyszerű „rakja a helyére a címkéket”, „párosítsa helyesen a fogalmakat” típusú feladat is, tantárgytól, tartalomtól és korosztálytól függően. Gyakran használt elem az interaktív teszt, mivel esetében azonnali a visszacsatolás, a felhasznált idő is mérhető, és segíti a differenciálást. Az interaktív elemek lehetővé teszik a tanulók közötti egyéni különbségek figyelembevételét, és így lehetőséget adnak az adaptív, az egyes tanulókhöz alkalmazható/alkalmazkodó tanulási programok létrehozására.

5. ÖSSZEGZÉS

Ha az oktatásban a tanárok interaktív táblát használnak, a diákok gyorsabban, egyszerűbben és érdekesebben sajátítják el a tananyagot, az oktatás sokkal színvonalasabb és jobb minőségű lesz. Ezért a leendő, de a gyakorlatban levő oktatóknak is el kell sajátítaniuk az interaktív táblák és interaktív alkalmazások használatának módszertanát, az interaktív tananyag helyes létrehozásának alapelveit, és meg kell tanulniuk a tanórákat egyre interaktívabbá tenni. Mindeközben meg kell őrizni az egyensúlyt a „rég” és az „új” oktatási technikák között, mert veszélyes lehet, ha vagy csak a frontális tanítás, vagy csak az interaktivitás irányába tolódik el a hangsúly. Ugyanis mindkettő okozhatja azt, hogy a tanórák nemhogy jobban motiválnák a diákokat, ellenkezőleg: unalmassá válnának.

A tanulmány létrejöttét a KEGA 015TTU-4/2018: Interaktivita v elektronických didaktických aplikáciách (Interaktivitás az elektronikus didaktikai alkalmazásokban) című projekt támogatta.

IRODALOM

- BENE Zoltánné PUSZTAI Virág 2015. *Médiaelmélet*. <http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/MediaelméletV2/index.html> (2018. 08. 10.)
- NÁDASI András (é. n.). *Oktatáselmélet és technológia*. http://okt.ektf.hu/data/nadasia/file/tananyag/oktataselemlet/1_tananyag16.html (2018. 08. 15.)

- NÁMESZTOVSZKI Zsolt 2010. *A számítógép és az interaktív tábla alkalmazásának módszertani alapelvei az általános iskolában*. <http://blog.namesztovszkizsolt.com/wp-content/uploads/2009/10/ModszertaniAlapelvek.pdf> (2018. 07. 15.)
- PŠENÁKOVÁ Ildikó 1998. A tananyag számítógépes feldolgozásának alapelvei. In: *AGRIA-MEDIA '98. (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series Tom. XXV.,)* EKTF, Eger, 279–282.
- PŠENÁKOVÁ Ildikó 1999. Problémové vyučovanie tematického celku: Tvorba WWW stránok. In: *Zborník z kolokvia DIDINFO 1999*. Metodické centrum Banská Bystrica, 100–102.
- PŠENÁKOVÁ Ildikó 2000. A színek szerepe az oktatásra készült weboldalakon. In: *AGRIA-MEDIA 2000*. EKTF, Eger, 286–289.
- PŠENÁKOVÁ Ildikó 2007. Niektoré zásady správnej tvorby elektronických materiálov určených pre e-learning. In: *Elektronické médiá vo vyučovaní matematiky*, UK Bratislava, 115–120.
- PŠENÁKOVÁ Ildikó 2010. A digitális tananyag. In: *Képességfejlesztés digitális tananyaggal*. Kocka Kör, Debrecen, 9–54.
- PŠENÁKOVÁ Ildikó 2010a. *Kapitoly z mediálnej výchovy*. UKF, Nitra, 92.
- PŠENÁKOVÁ Ildikó–KELEMEN A. 2011. Az interaktív tábla a magyar nyelvtan oktatásában. In: *Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu*. UKF, Nitra, 201–205.
- PŠENÁKOVÁ Ildikó–SZABÓ Tibor 2014. Internet mint médium az oktatásban. In: *IKT u obrazovanju*. Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, 228–236.
- PŠENÁKOVÁ Ildikó 2016. Interactive applications in the work of teachers. In: *XXIXth DIDMATTECH 2016*. Eötvös Loránd University in Budapest – Faculty of Informatics, Budapest, 92–100.
- PŠENÁKOVÁ Ildikó–HORVÁTH Roman–SZABÓ Tibor 2016. Interaktívna tabuľa vo vzdelávaní budúcich pedagógov. Interactive whiteboard in the education of future teachers. In: *Edukacja – technika – informatyka*. Vol. 7, no. 1 (15), 224–229.
- PŠENÁKOVÁ Ildikó–BAGANJ, Igor–SZABÓ Tibor 2017. Využívanie interaktívnych vzdelávacích materiálov vo vyučovaní matematiky. In: *XXXth DIDMATTECH 2017*. Trnava university in Trnava – Faculty of Education, Trnava, 167–172.
- PŠENÁKOVÁ Ildikó–BYSTRICKÁ, Marta 2018. Interaktívna tabuľa ako inovatívny prvok v práci učiteľa. In: *Výchova a vzdelávanie 2018: Pedagóg 21. storočia a jeho perspektívy v edukačnej praxi*. UPJŠ, Košice (nyomtatásban)
- SZEPESI Judit 2013. *Az elektronikus tanulás és könyvtárak*. <http://mek.oszk.hu/12500/12537/12537.pdf> (2018. 07. 15.)

Principles That Can Be Used For The Creation of Interactive Applications

Creating interactive teaching materials, didactic applications and electronic test/tasks, although there is different software packages for creating

them, is not an easy task. Many teachers do not use interactive applications because they are unable to create them, and upload them with appropriate interactive didactic and methodological methods. Creating such applications and teaching materials should be learned by prospective teachers. Within an educational project (KEGA 015TTU-4/2018) we want to develop an appropriate design method for interactive applications, primarily for the teaching of IT subjects. The methodology will be developed in the form of a textbook, which would be used primarily in the teaching of future teachers, but could also be used by experienced instructors. The article deals with some of the principles of the correct creation of electronic didactic materials, which are a partial result of the ongoing project.

Keywords: interactivity, whiteboard, interactive educational material, interactive applications

Neki osnovni principi za kreiranje interaktivnih aplikacija

Kreiranje interaktivnih materijala za učenje, didaktičkih aplikacija i elektronskih testova za procenu znanja/zadataka nije lak zadatak, uprkos postojanju različitih softverskih paketa. Mnogi nastavnici ne koriste interaktivne aplikacije, jer nisu u mogućnosti da ih kreiraju ili da na kvalitetan, didaktički i metodološki ispravan način učitaju u interaktivni nastavni program. Primenjivanje takvih nastavnih materijala trebalo bi da usvoje svi budući nastavnici. Kroz ponuđeni projekat želimo da razvijemo odgovarajuću metodologiju stvaranja interaktivnih aplikacija, prvenstveno za podučavanje informatičkih predmeta. Metodologija će biti razvijena u obliku udžbenika koji će se prvenstveno koristiti za obrazovanje budućih nastavnika, ali bi ga mogli koristiti i prosvetni radnici koji su u aktivnoj nastavi. U ovom članku razmatraju se neki od osnovnih principa kreiranja elektronskih didaktičkih programa koji su deo tekućeg projekta.

Ključne reči: interaktivnost, interaktivna tabla, interaktivni materijal za učenje, interaktivna aplikacija

Beérkezés időpontja: 2018. 10. 02.

Elfogadás időpontja: 2019. 01. 08.

Dr. BERETKA Katinka

: docens, Gazdasági és Igazságszolgáltatási Jogi Kar, Szabadka

: beretka.katinka@gmail.com

A KISEBBSÉGI NEMZETI TANÁCSOK BEFOLYÁSÁNAK VÁLTOZATAI A NEMZETI KISEBBSÉGI MÉDIA MŰKÖDÉSÉRE SZERBIÁBAN A JOGSZABÁLYOK TÜKRÉBEN

*Influence of national minority councils on the functioning of national
minority media in Serbia in light of legal rules*

*Uticaj nacionalnih saveta nacionalne manjine na funkcionisanje
manjinskih medija u Srbiji u svetlu pozitivnog zakonodavstva*

A kisebbségi nemzeti tanácsok a szerbiai nemzeti kisebbségek országos kulturális önkormányzataként, egyebek mellett, az általuk képviselt közösség anyanyelvű tájékoztatásra való jogának érvényesítéséről gondoskodnak. A tanácsok választását és hatásköreit szabályozó kisebbségi nemzeti tanácsokról szóló törvény értelmében ez egyaránt jelentheti a saját média alapítását, a közszolgálati média irányításában való részvételt, valamint a nemzeti kisebbségi média működésére hatással lévő egyéb hatáskörök gyakorlását. Továbbá a törvény 2009. évi változata szerint a kisebbségi nemzeti tanácsok átvehették (teljes egészében vagy részben) az állami, tartományi, illetve helyi önkormányzati alapítású médiumok alapítói jogait is, ezt a felhatalmazásukat azonban, számos egyéb közmegbízatásukkal egyetemben, a szerbiai Alkotmánybíróság a törvény normakontrollja során hozott döntésében megsemmisítette. Az utóbbi években különösen felértékelődött a kisebbségi nemzeti tanácsok szerepe a kisebbségi, anyanyelvű tájékoztatás terén, amikor is a médiaprivatizáció egyik eredményeként a nemzeti kisebbségi nyelven (is) tájékoztató állami, tartományi, illetve helyi önkormányzati alapítású médiumok tulajdonosi struktúrája megváltozott. Mivel a kisebbségi nemzeti tanácsok vagy médiaalapítóként, vagy pedig a kisebbségi nyelvű és szellemiségű médiatartalmat (is) sugárzó közszolgálati média irányításán keresztül bizonyos fokú befolyással bírtak, bírnak a nemzeti kisebbségi (nyelvű) média működésére Szerbiában, ellensúlyozhatták a médiaprivatizációnak a nemzeti kisebbségi médiára gyakorolt káros hatásait. Az említett alkotmánybíró-sági döntés azonban lényegesen leszűkítette a tanácsok mozgásterét a közszolgálati média munkájának koordinálásában, emellett az alapítói jogok nagyfokú koncent-

rációja a tanácsok kezében komoly dilemmákat vet(ett) fel a kisebbségi nemzeti tanácsok mint politikai testületek a nemzeti kisebbségi média függetlenségére gyakorolható befolyása terén.

A tanulmány célja, hogy a tételes jog tükrében definiálja a nemzeti kisebbségi médiát, illetve bemutassa az annak működésére vonatkozó legfőbb törvényhelyeket, elsősorban a kisebbségi nemzeti tanácsok hatásköreinek szemszögéből, valamint rámutasson az idevágó alkotmánybíróági gyakorlat következtetlenségeire, különösen a médiapluralizmusra és a médiamonopólium tilalmára irányuló standardok vonatkozásában.

Kulcsszavak: Szerbia, nemzeti kisebbségi média, kisebbségi nemzeti tanács, közszolgálati média, tételes jog, Alkotmánybíróság, médiaprivatizáció

BEVEZETŐ

Szerbia EU-integrációs folyamatában a 23. csatlakozási tárgyalási fejezet megnyitásának egyik előfeltételként elfogadott, a nemzeti kisebbségek jogainak érvényesítéséről szóló akcióterv (az ún. Kisebbségügyi Akcióterv) stratégiai célként fogalmazta meg a minőségi, mennyiségi, földrajzilag elérhető és – az állam támogatási kötelezettsége mellett – pénzügyileg fenntartható nemzeti kisebbségi nyelvű média helyzetének előmozdítását és a kisebbségi közösséghez tartozó személyek számára fontos médiatartalom fejlesztését (A Szerb Köztársaság Kormánya 2016: 19), mely cél elérésében, egyebek mellett, a kisebbségi nemzeti tanácsoknak (a továbbiakban: nemzeti tanácsok) is kiemelt szerep jut, különösen a médiaprivatizáció során.

Szerbiában 2002-ben vette kezdetét a média teljes körű privatizációja (bár ennek alapját már a 2001. évi magánosításról szóló törvény is lefektette), amely voltaképpen 2015-ben csúcsosodott ki. A 2002-es műsorszórási törvény értelmében a köztársaság vagy az autonóm tartomány (kivéve a közszolgálati médiaszolgáltatókat) nem kaphatott a továbbiakban műsorszórási engedélyt (42. szakasz), de a helyi és regionális közösség még foglalkozhatott rádió-, illetve televízióműsor közvetítésével (43. szakasz 2. bekezdés 4. pont). Habár a regionális közösség *per se* egy nem létező jogi-közigazgatási fogalom a szerbiai többszintű kormányzati rendszerben, a nemzeti kisebbségek számára fontos helyi jellegű tájékoztatási közvállalatok folytathatták a munkájukat. A kereskedelmi, piaci alapon szervezett, profitorientált műsorszolgáltatók, illetve a nem kormányzati (NGO) szektor médiaszolgáltatói is dönthettek a nemzeti kisebbségi nyelvű tájékoztatás mellett, ez azonban nem feltétlenül számít – gazdasági értelemben – a leginkább fenntartható megoldásnak, különösen a kisebb nemzeti közösségek esetében.

A tömegtájékoztatásról szóló 2014. évi törvény hatályba lépését követően a helyi önkormányzatok által működtetett média elkerülhetetlen privatizációja már komoly fenyegetésként hatott a nemzeti kisebbségi média fennma-

radására (különösen mivel Szerbiában a nemzeti kisebbségi nyelvű tájékoztatás általában helyi jellegű) – függetlenül a kisebbségi nyelvű és tartalmú tájékoztatás kontinuitását megőrizni kívánó törvényi garanciáktól (Törvény a tömegtájékoztatásról és médiumokról 2014: 142. szakasz 1–3. bekezdés). Egyes nemzetiségi csoportok számára az érintett médiumok alapítói jogainak teljes vagy részleges átruházása a nemzeti tanácsokra jelentette (volna) a megoldást (így kivonva az adott médiumot a privatizáció folyamatából). Más közösségek számára különösen felértékelődött a közszolgálati média (RTS, RTV) jelentősége (és így a nemzeti tanács befolyásának mértéke a közszolgálati média működésére), legfőképp azon nemzeti kisebbségekre nézve, amelyeknek ez a médium/ezek a médiumok a legfontosabb anyanyelvű információforrás. Az egyébként is összetett procedúrát pedig tovább bonyolította, hogy a kisebbségi nemzeti tanácsokról szóló törvény ebben az időben zajló alkotmányossági felülvizsgálata során hozott döntésében az Alkotmánybíróság a nemzeti tanácsok szinte valamennyi, tájékoztatás terén gyakorolható hatáskörét megsemmisítette.

Ezért a jelen tanulmány célja, hogy a nemzeti kisebbségi média tételes jogi fogalmának konceptualizálása mellett bemutassa a nemzeti tanácsok mint a Szerbiában élő nemzeti kisebbségek legfőbb kulturális autonómiaszerveinek a nemzeti kisebbségi *nyelvű* és *szellemiségű* tájékoztatás terén gyakorolható hatásköreit, illetve azok (d)evolúcióját a jogszabályi háttér változásával és az Alkotmánybíróság olvasatában, különös tekintettel az elektronikusmédia-alapításra¹ a médiaprivatizáció tükrében és a közszolgálati média irányításában való részvételle.

A NEMZETI KISEBBSÉGI (NYELVŰ) MÉDIA TÉTELES JOGI FOGALMÁNAK KONCEPTUALIZÁLÁSA

A szerbiai médiaprivatizáció során számtalan kérdés merült fel annak vonatkozásában, hogyan kell és lehet megőrizni a nemzeti kisebbségi médiumokat, és azokon keresztül a nemzeti kisebbségi nyelvű, jelen tanulmány tárgyát illetően az audiovizuális tájékoztatást az állami, a tartományi és különösen a helyi önkormányzati alapítói jogkörök megvonásával. Mit is értünk azonban nemzeti kisebbségi média alatt?

Hajlamosak vagyunk csak és kizárólag a médiatartalom nyelve alapján válaszolni erre a kérdésre, miközben figyelmen kívül hagyjuk annak valódi mondanivalóját, a befogadó nemzetiségi csoport érdekeit. Habár számos

¹ Szerbiában elektronikus médiumnak minősül a rádió- és televízióprogram, az elektronikus kommunikációs hálózat útján elérhető program, valamint az elektronikus kiadványok (Törvény az elektronikus médiumokról 2014: 4. szakasz 1. bekezdés 1. pont).

nemzetközi dokumentum garantálja az anyanyelvű tájékoztatást, és hangsúlyozza annak szerepét a multikulturalizmus megőrzésében (McGONAGLE–DAVIS NOLL–PRICE 2003: 3), valójában egyetlen példát sem találunk arra, amely egyértelműen összekapcsolná a nemzeti kisebbségi nyelvet és a nemzeti kisebbség szempontjából jelentős tartalmat mint a nemzeti kisebbségi média definíciójának két, egymástól elválaszthatatlan komponensét. A médiatartalom nyelve, valamint a szerkesztéspolitiká mellett még az újságírók nyelvi-etnikai összetétele és az alapítói jogkörök gyakorlása is releváns kritérium lehet, melyek együttes elemzése alapján az elmélet a nyugat-balkáni térségben működő nemzeti kisebbségi média hat modelljét különbözteti meg (VALIĆ NEDELJKOVIĆ 2011: 59–60): 1.) a teljes egészében nemzeti kisebbségi nyelven és egy adott közösség szellemiségében sugárzó médiát (az újságírói, az adminisztratív és a műszaki személyzet egy nyelvet beszél, egy közösséghez tartozik, rendszerint a nemzeti tanács az alapító); 2.) a részben kisebbségi nyelvű médiatartalmat közvetítő/publikáló médium, amely egy adott nemzeti kisebbségi csoporthoz tartozó (és/vagy kisebbségi nyelvet beszélő) újságírókat alkalmaz (pl. a Vajdasági RTV kisebbségi szerkesztőségei); 3.) túlnyomóan többségi nyelvű médiatartalmat közvetítő/publikáló médium, amely hivatásos kisebbségi nyelvű fordítókat alkalmaz; 4.) többségi nyelvű médium, amely *ad hoc* módon fordítja kisebbségi nyelvre a médiatartalom egy részét (általában a nemzeti kisebbségi médiumok részére kiírt pályázatokon való pozitív elbírálás céljából); 5.) párhuzamosan többnyelvű médium vagy médiatartalom; és végezetül 6.) a nemzeti kisebbségi nyelvű tartalmat is közlő egyházi médium vagy politikai pártközlöny (VALIĆ NEDELJKOVIĆ 2013: 49–54).

A szerbiai tételes jog kevésbé szofisztikáltan közelíti meg a nemzeti kisebbségi média definiálásának a kérdését, és voltaképpen leegyszerűsíti azt a *nemzeti kisebbségi nyelven* való tájékoztatásra. A Szerb Köztársaság Alkotmánya (2006) garantálja a nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek a *saját nyelvükön* való teljes körű, kellő idejű és elfogulatlan tájékoztatáshoz – ideértve az értesítések és eszmék kifejezését, fogadását, közlését és cseréjét is –, valamint *saját tömegtájékoztatási eszközeik* megalapításához való jogot, a törvénnyel összhangban (79. szakasz 1. bekezdés). Miközben többé-kevésbé egyértelmű a saját nyelven való tájékoztatás (bár a gyakorlatban ez egyaránt fedi az anyanyelvű zenés tartalmakat, akárcsak a vélemény-szabadság összetettebb formában való megtestesülését), annál több kérdést vet fel a *saját tömegtájékoztatási eszközök* meghatározása, különösen, hogy a kisebbségvédelmi törvény *saját nyelvű* tömegtájékoztatási eszközök alapításának és fenntartásának jogáról beszél (Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről 2002: 17. szakasz 3. bekezdés).

A törvény egy másik, azóta megsemmisített rendelkezése pedig a nemzeti kisebbségek mellett magának az államnak a lehetőségét írta elő, hogy külön rádió- és tévéállomásokat alapítson a nemzeti kisebbségi nyelvű műsorok sugárzására (IUz-27/2011. számú alkotmánybíróági határozat). Ez utóbbi esetben pedig az adott tömegtájékoztatási eszköz csak nyelvében lenne a nemzeti kisebbség sajátja, alapítói jogköreit illetően viszont állami.

Az állam, természetesen, a közszolgálati média keretein belül is biztosít nemzeti kisebbségi nyelvű tájékoztatási, kulturális és oktatási tartalmakat (Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről 2002: 17. szakasz 2. bekezdés). Szerbiában a közszolgálati média, az állami alapítású Szerbiai Rádió és Televízió (RTS), illetve a tartományi alapítású Vajdasági Rádió és Televízió (RTV) felel a közérdek megvalósításáért a tömegtájékoztatásban (Törvény a közszolgálati műsorszolgáltatókról 2014: 2. szakasz), a tömegtájékoztatásban pedig közérdeknek minősül a „Szerb Köztársaságban élő, nemzeti kisebbséghez tartozó polgárok anyanyelvükön történő hiteles, pártatlan, kellő idejű és átfogó tájékoztatása”, valamint „a szerb nemzet és a Szerb Köztársaság területén élő nemzeti kisebbségek kulturális identitásának a megőrzése” (Törvény a tömegtájékoztatásról és a médiumokról 2014: 15. szakasz 1. bekezdés 2. és 4. pont). A fenti törvényhelyek közvetetten arra engednek következtetni, hogy a saját nyelvű tájékoztatás mellett igenis fontos maga a tartalom, azaz a kulturális identitás megőrzése, legalább a közszolgálati tájékoztatás esetében, de még emellett is túlzás volna azt állítani, hogy az RTS és az RTV nemzeti kisebbségi médiumoknak számítanak Szerbiában a fenti elméleti modellek egyikébe való besorolási kritériumok alapján.

A nemzeti kisebbség által létrehozott civil szervezet, illetve gazdasági társaság szintén alapíthat saját tömegtájékoztatási eszközt, amely azonban nyelvében és tartalmában nem feltétlenül nemzeti kisebbségi, ahogyan a többségi nemzethez tartozó jogi/természetes személy is foglalkozhat elektronikus médiaszolgáltatással, amelyben helyet kaphatnak az ún. *nemzeti kisebbséghez tartozó személyek részére szánt programok*. A törvény értelmében ezen programok esetében nem szükségszerű a szerb nyelv használata (Törvény a közszolgálati műsorszolgáltatókról 2014: 9. szakasz 2. bekezdés; Törvény az elektronikus médiumokról 2014: 69. szakasz 2. bekezdés), tehát valószínűleg kisebbségi nyelvű programról van szó, amely tartalmában is inkább az adott nemzetiségi csoportot érinti (ezért felesleges a többségi nyelvű fordítás).

A bevezetőben említett Kisebbségügyi Akcióterv egyaránt hangsúlyozza a nemzeti kisebbségi nyelvű mint a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek szempontjából fontos médiatartalom támogatását, bár elsősorban a nyelvi

kritérium alapján sorolja be az egyes médiumokat a nemzeti kisebbségi média fogalomköre alá. Továbbá külön foglalkozik a nemzeti tanácsokkal mint médiaalapítók. Megkülönbözteti a nemzeti tanácsok által alapított, illetve *közvetetten* alapított médiát, a tanácsok *tulajdonában lévő* médiát, valamint az általuk *kiadott* médiát, azonban nem mondja ki egyértelműen, hogy a nemzeti tanácsok által alapított médium nemzeti kisebbségi médiumnak minősül-e.

A kisebbségi nemzeti tanácsokról szóló törvény alkotmányossági felülvizsgálatát megelőzően a köztársaság, az autonóm tartomány vagy a helyi önkormányzat a nemzeti tanácsokra ruházhatta át a *teljes egészében vagy túlnyomóan kisebbségi nyelven tájékoztató* tömegtájékoztatási közvállalatok és intézmények alapítójaként az alapítói jogokat (Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól 2009: 19. szakasz 2. bekezdés). Ez a „matematikai” megközelítés a kisebbségi nyelvű tartalom mennyiségéből, nem pedig minőségéből indult ki, bár válasz nélkül hagyta, mit ért a jogalkotó a „túlnyomóan” kisebbségi nyelvű tájékoztatás alatt: legalább a fél műsoridőt vagy a fél műsoridőt meghaladó kisebbségi nyelvű tájékoztatást (ha igen, milyen százalékban), esetleg bizonyos típusú programok nyelvhasználatából indult ki, kihagyva például a zenés tartalmakat a „mennyiség” meghatározásakor. Miután az Alkotmánybíróság döntése mentén ezt a rendelkezést törölték, a jövőre nézve az idevágó terminológiai dilemma is inkább csak hipotetikus.

A KISEBBSÉGI NEMZETI TANÁCSOK MINT MÉDIAALAPÍTÓK ÉS -TÁRSALAPÍTÓK

A hatályos jogszabályok alapján a nemzeti tanácsok nem meghatározott jogi természetű, a közjog és a magánjog határmezsgyéjén egyensúlyozó, ún. *sui generis* szervezetek (KORHECZ 2016: 189). Ily módon az általuk alapított média is – megfelelő jogi iránymutatás hiányában – egyfajta *sui generis* státust élvez, hiszen nyilvánvalóan nincs szó sem magánszektorbeli, sem pedig közszektorbeli médiáról. A tény, hogy a nemzeti tanácsok által alapított tájékoztatási eszközökre kivételesen nem vonatkozik a közpénzekből történő pénzelés tilalma (Törvény a tömegtájékoztatásról és médiumokról 2014: 143. szakasz 3. bekezdés), még nem teszi ezen médiumokat automatikusan „államivá”, „közszolgálativá” (állami média *per se* már nem is létezik, az egyedüli állami, illetve tartományi alapítású közszolgálati műsor-szolgáltatót pedig név szerint említi a törvény). Más részről, a Kisebbségügyi Akcióterv külön intézkedést tartalmaz a nemzeti tanácsok által alapított médiumok kivonásáról a médiaprivatizáció folyamatából, amely feltételezi

ezen médiumok közszektorhoz tartozását, még ha csak implicit módon is (A Szerb Köztársaság Kormánya 2016: 3.1. intézkedés).

A nemzeti kisebbségi tanácsokról szóló törvény 2018. évi módosítása értelmében a nemzeti tanács intézményt, gazdasági társaságot, illetve alapítványt alapíthat a nemzeti kisebbségi *nyelvű* tájékoztatáshoz való jog érvényesítése céljából a tömegtájékoztatást szabályozó ágazati törvénnyel összhangban (Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól 2018: 19. szakasz); ez utóbbi jogszabály pedig a nemzeti tanácsok médiaalapítói státusának törvényi garanciáját a közérdek megvalósulásának tartja a tájékoztatás terén (Törvény a tömegtájékoztatásról és médiumokról 2014: 16. szakasz). A törvény nem nevezi közszolgálatinak a nemzeti tanácsok által alapított médiát, a helyzetet pedig tovább bonyolítja, hogy elektronikus médiaszolgáltatással a közszolgálati média mellett csak a kereskedelmi médiaszolgáltatók, illetve az NGO-szektor foglalkozhat (Törvény az elektronikus médiumokról 2014: 44. szakasz). A civil szféra képviselői, azaz az egyesületek, az alapítványok, az egyházak és a vallási felekezetek, audiovizuális médiaszolgáltatást bizonyos társadalmi csoportok speciális igényeinek kielégítése miatt nyújtják, nem pedig haszonszerzés céljából, mint a kereskedelmi médiaszolgáltatók (Törvény az elektronikus médiumokról 2014: 72. szakasz 1–2. bekezdés). Habár a nemzeti tanács szabadon alapíthat akár gazdasági társaságot, akár alapítványt vagy egyesületet tájékoztatási tevékenység végzése céljából, az általuk alapított média kétségtelenül külön státust élvez. Ezt támasztja alá például a nemzeti tanácsok által alapított média pénzelésére vonatkozó törvényhely is, amelynek értelmében az ezen médiumok finanszírozása a nemzeti tanácsi törvény szerint valójában a nemzeti tanácsokon, pontosabban azok pénzelésén keresztül történik (Törvény a tömegtájékoztatásról és médiumokról 2014: 143. szakasz 6. bekezdés). Megállapítható tehát, hogy a nemzeti tanácsok mint médiaalapítók egyfajta lebegő pozícióba kerültek: voltaképpen nem tartoznak egyik kategóriába sem.

Az előzőekben már érintettük a társalapítás kérdésére vonatkozó törvényhelyet, amelynek értelmében 2009-től kezdve egyfajta szerződéses jogviszony keretében az addigi közszférabeli médiaalapítók (állam, autonóm tartomány és helyi önkormányzat) átruházhatták az alapítói jogokat a nemzeti tanácsra. Az ezt szabályozó rendelkezést azonban az Alkotmánybíróság megsemmisítette voltaképpen egy másik törvény, az akkor még hatályban lévő 2002. évi műsorszórási törvény rendelkezéseire hivatkozva. Indokolása szerint alkotmányjogi szempontok mentén nem lehetséges átruházni alapítói jogokat a nemzeti tanácsra, mivel a műsorszórási törvény értelmében a köztársaság és az autonóm tartomány eleve nem lehet médiaszolgáltató alapítója (kivéve az RTS és RTV esetét), illetve mert az idevágó

rendszertörvények nem ismerik az „átruházás intézményét” (IUz-882/2010. számú alkotmánybíróági határozat). Az Alkotmánybíróság ezen döntése azt eredményezte, hogy a gyakorlatban még működő, önkormányzati alapítású tájékoztatási közvállalatok alapítói jogait a határozat 2014. február 21-i közzétételét követően már nem lehetett a nemzeti tanácsokra ruházni. Az újonnan felállt jogállapot nem érintette a már lezáródott eljárásokat, „csak” a már elkezdett, de még nem lezárult ügyeket. Ez azt jelenti, hogy a javában folyó médiaprivatizációban 2014. február 21-e után voltaképpen esélytelen volt „megmenteni” azokat a kisebbségi nyelven is közvetítő médiumokat, amelyek alapítói jogait nem sikerült időben átruházni a nemzeti tanácsokra; függetlenül attól, hogy a tömegtájékoztatási törvény más dátumot jelölt meg. A tömegtájékoztatási törvény értelmében ugyanis azon médiumokra, amelyek alapítói jogait 2014. augusztus 13-ig (tehát a törvény hatálybalépéséig) átruházták a nemzeti tanácsokra, nem vonatkozik a közpénzekből való finanszírozás tilalma. Ez a rendelkezés azonban értelmét veszítette a bírósági döntés után. Dr. Kartag Ódri Ágnes alkotmánybíró különvéleményében kiemelte, hogy a megsemmisített törvényhely feloldhatta volna a jog és a gyakorlat között fennálló különbségeket, hiszen a közvállalatokról szóló 2012., majd 2016. évi törvény 2. szakasza ellenére (amely törölte a tájékoztatást a közérdekű tevékenységek közül) a gyakorlatban továbbra is működtek nemzeti kisebbségi nyelvű tájékoztatással foglalkozó, helyi önkormányzati alapítású közvállalatok. Az alkotmány pedig semmilyen korlátozást nem tartalmaz arra nézve, hogy egy létező és működő médium esetében az alapító a nemzeti tanácsra átruházza az alapítói jogköröket; értelemszerűen, ha valaki (már) nem médiaalapító, alapítói jogokat sem ruházhat át.

A bíróság azt nem vitatta, hogy a nemzeti tanács lehet médiaalapító, sőt megállapította, hogy éppen a nemzeti tanácsok alapítói státusával biztosítható a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek tájékoztatáshoz való jogának érvényesítése, illetve a nemzeti kisebbségi média függetlensége, hiszen ily módon a közhatalom nem avatkozik bele a média irányításába, és legfeljebb közvetetten vesz részt abban a nemzeti tanácsok pénzelésén keresztül. Nem vizsgálta azonban a nemzeti tanács mint politikai testület befolyásának a lehetőségét, miközben voltaképpen olyan szervezetről van szó, amely tagjai között állami, tartományi vagy helyi szinten politikai, közhatalmi funkciót betöltő személyek is lehetnek. Az alkotmányossági felülvizsgálat óta a törvény módosult, de az új rendelkezések is csak a nemzeti tanács elnökének és a végrehajtó bizottság tagjainak az esetében szabályozzák az esetleges (politikai) funkcióhalmozást (Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól 2018: 7a. szakasz). Másik kérdés, hogy miként biztosítható a nemzeti kisebbségi média függetlensége abban az esetben, ha egy adott közösség va-

lamennyi médiumának az alapítója egy és ugyanazon nemzeti tanács (SZERENCSES 2018: 10). Ez a jelenség különösen jelentős a politikailag tagolt nemzeti közösségek esetében, mint amilyen a magyar, a bosnyák vagy éppen az albán Szerbiában. Mint láthatjuk majd, az Alkotmánybíróság több helyen önmagának mond ellent, mikor egyrészt a nemzeti tanácsokat a független kisebbségi média egyfajta zálogának tekinti a közszektorbeli médiával szemben a médiaprivatizációban (de az alapítói jogok átruházását alkotmányellenes megoldásnak tartja), másrészt viszont éppen a nemzeti tanácsok befolyásától kívánja megóvni az egyébként független közszolgálati médiát.

Bár a jelen tanulmány elsősorban a *de iure* helyzetet igyekszik bemutatni, a fenti dilemmák több ízben felmerültek a gyakorlatban is, különösen a Magyar Nemzeti Tanács (MNT) mint médiaalapító kapcsán.

2016-ban az MNT módosította az általa társalapított *Magyar Szó és Hét Nap* lapkiadók alapítói jogainak átvételéről szóló határozatokat, amelyekkel voltaképpen eltörölte a hosszú évek alatt már-már szokásjoggá minősült szerkesztőségi véleményt a főszerkesztők kinevezésének eljárásában (M/H/12/2016. és M/H/13/2016. számú MNT-határozat, kelt. 2016. július 7-én). A határozatjavaslatot előterjesztő Végrehajtó Bizottság elnök asszonyának szavai szerint „Szerbiában nem létezik egyetlen napilap sem, ahol a munkaközösség szavazással választja a főszerkesztőt”, illetve „az anyaországi példák is arról tanúskodnak, hogy a munkaközösség szavazati joga a főszerkesztő választása kapcsán a szocializmus megszűnésével eltűnt” (MNT 18. rendes ülésének jegyzőkönyvi kivonata, 24–25). A módosítás értelmében a továbbiakban a Taggyűlési Jogokat Gyakorló Testület (TJGYT) egyfajta igazgatóbizottságként nevezi ki a főszerkesztőt az MNT mint alapító jóváhagyásával, a szerkesztőségnek pedig az általa javasolt TJGYT-tagokon keresztül marad meg a „beleszólási joga”. Az indokolás szerint „azzal, hogy az MNT jóváhagyja a főszerkesztő és az igazgató megválasztását, nem kinevezi őket, mint ahogyan eddig tette, valójában a demokrácia elve valósul meg” (MNT 18. rendes ülésének jegyzőkönyvi kivonata, 25). Az ellenzék ezzel szemben azzal érvelt, hogy a szerkesztőséget alig néhány személy képviseli a TJGYT-ben, ezért szavazáskor jóformán semmilyen súllyal sem bírnak majd, ily módon az MNT-ben többséget képező politikai erő által delegált TJGYT-tagok határozzák meg az érintett sajtóorgánum szerkesztéspolitikáját, az általuk preferált főszerkesztő személyén keresztül. Az MNT ülésének idején tüntetést is szerveztek a Magyar Ház előtt, amelyen egyebek mellett Pressburger Csaba, a *Magyar Szó* korábbi, szintén viharos körülmények között felmentett főszerkesztője is jelen volt (BASITY 2016).

A *Magyar Szó* volt főszerkesztőjének gyorsított eljárásban történő felmentését a TJGYT javasolta (a *Magyar Szó* dolgozói nagy többségének

ellenzése mellett), amelyet az MNT mint alapító végül támogatott. A felmentés indokai között szerepelt, hogy a lap nem tudósított bizonyos, a TJGYT szerint fontos (politikai) eseményekről, nem volt eléggé „nemzetben gondolkodó”, illetve a példányszám folyamatosan csökkent. Ezt többen a szerkesztéspolitikába, és így a sajtószabadságba történő beavatkozásnak minősítették, egyebek mellett az akkori tartományi kisebbségi ombudsman-helyettes is: „megengedhetetlen, hogy az egyetlen vajdasági magyar napilap bármilyen politikai nyomásnak legyen kitéve. Nagyon fontosnak tartom, hogy a lap minden vajdasági magyar pártnak egyenlő arányú teret biztosítson, s hagyja az olvasóra azt, hogy megítélje e pártok tevékenységét, s az olvasottak alapján kialakítsa saját véleményét” (TERNOVÁČZ 2011).

A sajtó egyfajta *de facto* hatalmi ágként alaposan befolyásolhatja a választások menetét (CSERVÁK 2015: 33), a politikai közgondolkodás alakulását, és teheti ezt még hangsúlyosabban olyan sajtóorgánumok esetében, amelyeket egy és ugyanazon politikai erő irányít, támogat. Nincs ez másként a nemzeti tanácsi választások esetében sem: „ezek a választások nem csak visszatükrözik, hanem hatással is vannak a kisebbségi szavazatokért folytatott politikai verseny sémáinak alakulására, miután a nemzeti tanácsok ellenőrzésük alá vonták a kisebbségi médiát, valamint egy sor oktatási és művelődési intézményt” (KORHECZ 2019: 129).

Magára a nemzeti kisebbségi média függetlenségét egyértelműen megóvó törvényi garanciára vagy legalábbis alkotmánybíróági állásfoglalásra nem találunk példát. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének határozatában egyértelműen szót emelt a médiapiacot uraló monopóliumok és az ott uralkodó domináns piaci helyzet ellen – amely elv voltaképpen a nemzeti tanácsok monopóliumára egyaránt vonatkoztatható (Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, 1636 [2008] számú határozat, 8.18. pont). Továbbá, bár nincs egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a tulajdonosi jogviszonyok koncentrációja szükségszerűen negatívan hathat a médiatartalom diverzitására, kétségtől kockázatot jelent a demokráciára nézve (BÁRD–BAYER 2016: 34–35), amely egy kisebbségi létben élő közösség esetében sokkal hangsúlyosabban jelenik meg a mindennapok során. Ezt a fentiekben bemutatott, az MNT-vel kapcsolatos példák is jól illusztrálják.

A KISEBBSÉGI NEMZETI TANÁCSOK RÉSZVÉTELE A KÖZSZOLGÁLATI MÉDIA IRÁNYÍTÁSÁBAN

A kisebbségi nemzeti tanácsokról szóló törvény 2009. évi (első) változata szerint a nemzeti kisebbségi tanács részt vehetett a szerbiai, illetve vajdasági közszolgálati médiumok irányításában, ha a médium az adott

nemzeti kisebbségi nyelven is sugárzott műsorokat. Ez a jogosítvány elsősorban az igazgatóbizottság és a műsortanács tagjai, illetve a vezérigazgató kinevezésének véleményezését, a kisebbségi nyelvű műsorok felelős szerkesztőjének a megválasztására vonatkozó mércék meghatározását jelentette, valamint azokban a műsorszórási intézményekben, amelyekben több nemzeti kisebbségi nyelvű műsor egy felelős szerkesztőjét nevezik ki, a tanács véleményt nyilváníthatott a nemzeti kisebbségi nyelvű műsorok felelős szerkesztőjelöltjeiről (Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól 2009: 20. szakasz). Ez a törvényhely azonban később szintén görcső alá került, az Alkotmánybíróság döntése értelmében pedig a nemzeti tanács ilyen forma részvétele az RTS és az RTV munkájában alkotmányellenes. Az indokolás szerint a közszolgálati média szerepe nemcsak és kizárólag a nemzeti kisebbségek tájékoztatásában merül ki, hanem a társadalmat alkotó valamennyi csoport, illetve polgár információs érdekeit szolgálja. Ezért a nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek kollektív többletjogokat biztosítani a közszolgálati médiában történő jelölési eljárásokban egyrészt nem legitim, mert ezt a jogot egyéb társadalmi csoportoknak sem garantálják az országban, másrészt nem is szükségszerű, hiszen a közszolgálati média függetlenségét elsősorban a jelöltek közötti igazságos verseny, illetve az ahhoz megfelelő jogi keretként szolgáló pályázati szabályok jelentik. Minden egyéb külső beavatkozás, esetünkben a nemzeti tanácsok részéről, sérti az intézményi autonómiát, a jogrend egységét (mivel a nemzeti tanácsai törvény eltér más ágazati törvénytől), és jócskán meghaladja a kisebbségi önkormányzatok pozícióját a szerbiai alkotmányos rendben (IUz-882/2010. számú alkotmánybírósági határozat).

Az alkotmány értelmében a nemzeti tanácsok maguk döntenek, vagy pedig részt vesznek a döntéshozatalban, többek között a tájékoztatás terén (A Szerb Köztársaság Alkotmánya 2006: 75. szakasz 2. bekezdés). A közszolgálati média működésére gyakorolt hatásuk kétségtől szűkebb jogosítványt feltételez az önálló döntéshozatalnál, hiszen a vélemény ebben az esetben elsősorban formai követelmény (Törvény az általános közigazgatási eljárásról 2016: 138. szakasz 3. bekezdés), a bíróság azonban még így is „túlzónak” találta. E helyen visszautalnánk az Alkotmánybíróság előző fejezetben ismertetett érvelésére, amikor is a taláros testület éppen a nemzeti tanácsok mint médiaalapítók bevonásával kívánta szavatolni a média függetlenségét. Úgy tűnik azonban, hogy a közszolgálati média esetében akár a legkisebb szintű nemzeti tanácsai részvétel is fenyegetésként hat.

A nemzeti kisebbségi tanácsokról szóló törvény normakontrollja során az Alkotmánybíróságnak nem sikerült kialakítani egy egységes érvrendszert, amelynek segítségével következetesen tudta volna védeni vagy megsemmisíteni a törvényt.

misíteni a nemzeti tanácsok hatásköreit. A döntéshozatalban való részvételt a kisebbségek konzultációjának tekinti, amely az álláspontja szerint a véleményezésben és a javaslatlételben merül ki. Erre hivatkozva semmisítette meg a nemzeti tanács egyetértési jogosítványát egyes oktatási intézmények igazgatóválasztási eljárásában, mivel az egyetértés (a bíróság szerint) akár vétőjognak, és így önálló döntéshozatalnak is minősülhet. A szakirodalom viszont több módozatot is ismer a kisebbségek *hatékony részvételére* a döntéshozatalban: egyes eszközök a kisebbségek konzultációját biztosítják, míg mások a vétőjog különböző formáival érik el a nemzeti kisebbség hathatós befolyását a döntéshozatal kimenetére (MARKO 2006: 5). Ezek a változatok azonban nem felelnek meg az önálló *döntéshozatalnak*, amelynek lényege, hogy a döntéshozó szabadságot élvez abban a tekintetben, hogy másokat is „meghívjon” a közös határozattételbe, de voltaképpen nem köteles erre (TÓTH 2017: 235).

A kisebbségek nemzeti tanácsairól szóló törvény 2018. évi módosítását követően a nemzeti tanács részvétele a közszolgálati média munkájában továbbra is jelen van: javaslatokat nyújthat be a nemzeti kisebbségi nyelvű programokkal kapcsolatban az illetékes műsortanácsnak, véleményezheti a kisebbségi nyelvű programok szerkesztőjelöltjeinek személyét, ha az adott kisebbségi nyelvű programnak külön szerkesztője van, illetve véleményezheti a műsortanács idevágó jelentését (Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól 2018: 21. szakasz 3–5. pont). A kisebbségi önkormányzás egyik komoly pillérét adó intézményirányítási hatáskör azonban jóformán teljesen megszűnt a tájékoztatás terén. Ezen nem változtat a tény, hogy a közhatalmi szervek által nyilvános pályázaton odaítélt eszközöket továbbra is a nemzeti kisebbségi tanácsok javaslata alapján osztják el (Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól 2018: 21. szakasz 2. pont).

Amellett, hogy az Alkotmánybíróság jóformán alárendelte a nemzetiségi autonómiát egyéb, ún. ágazati törvények rendelkezéseinek, nem vette figyelembe a szerzett jogok védelmére vonatkozó alkotmánynormát, pontosabban nem értelmezte azt a nemzeti tanácsok évek óta törvényesen gyakorolt hatásköreinek tükrében (KORHECZ 2014: 60–61). Ezért a normakontroll csak több kérdést vetett fel, mint amennyit megválaszolt a nemzeti tanácsok és a média közötti kapcsolat terén.

ZÁRÓGONDOLATOK

A média szabadságát garantáló alkotmánynorma értelmében médiumokat a törvénybe foglalt feltételek tiszteletben tartása mellett mindenki szabadon alapíthat, Szerbiában nincs cenzára (de az illetékes bíróság korlá-

tozhatja, akár meg is tilthatja az információközlést az alkotmányban előírt esetekben), illetve mindenkinek joga van a válaszhoz, valamint helyreigazítást kérni (A Szerb Köztársaság Alkotmánya 2006: 50. szakasz). Bár az alkotmány nem tartalmaz egyértelműen a médiapluralizmusra, a médiamonopólium tilalmára vonatkozó követelményeket, az idevágó joggyakorlat és a nemzetközi jogi standardok elemzésével megállapítható, hogy a szerbiai jogrendszerben a média függetlenségének intézménye ezeket az elemeket is magába foglalja. Egy médiarendszer ugyanis abban az esetben tekinthető plurálisnak vagy változatosnak, ha a médiahatalom megoszlása a tulajdonosi viszonyok, a gazdasági struktúra és a politikai befolyás tekintetében kiegyensúlyozott (KARPPINEN 2007: 13).

Továbbra is nyitott marad azonban a kérdés, hogy milyen módon alkalmazhatóak e kívánalmak a hatályos jogszabályi keretek között a nemzeti kisebbségi média esetére, miután az Alkotmánybíróság elmulasztotta megvizsgálni a nemzeti tanácsok mint médiaalapítók monopóliumának a lehetőségét, illetve kettős hozzáállást tanúsított a nemzeti tanácsoknak a média függetlenségére gyakorolható befolyásával kapcsolatban (egyrészt biztosíthatják a kisebbségi média függetlenségét az állammal (értsd: közszektorral) szemben, másrészt viszont részvételük az állami/tartományi fennhatóság alá tartozó közmédia irányításában fenyegetően hat a közmédia függetlenségére). Miután a Kisebbségügyi Akcióterv sem foglalkozik a fenti szempontok mentén ezekkel a problémákkal, várhatóan a közeljövő jogalkotói tevékenységén kívül marad ezek jogszabályi megoldása, és csak maguknak a nemzeti közösségeknek a politikai kultúrájától függ majd a nemzeti kisebbségi média függetlenségének a megőrzése.

IRODALOM

- A Szerb Köztársaság Kormánya 2016. *Akcióterv a nemzeti kisebbségek jogainak érvényesítéséről*. <http://www.ljudskaprava.gov.rs/sh/node/21793> (2018. 07. 11.)
- BÁRD, Petra–BAYER, Judit 2016. *A comparative analysis of media freedom and pluralism in the EU Member States*. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571376/IPOL_STU\(2016\)571376_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571376/IPOL_STU(2016)571376_EN.pdf) (2018. 07. 10.)
- BASITY Gréta 2016. Demonstrációt tartottak a Magyar Szó és a Hét Nap alapszabályának módosítása ellen. In: *Vajdaság Ma*. <https://www.vajma.info/cikk/vajdasag/20328/Demonstraciott-tartottak-a-Magyar-Szo-es-a-Het-Nap-alapszabalyanak-modositasa-ellen.html> (2019. 01. 22.)
- CSERVÁK Csaba 2015. A hatalmi ágak megosztásának XXI. századi kérdései az Alaptörvényt követően. In: *Pro Futuro*, 2, 24–37.
- KARPPINEN, Kari 2007. Making a difference to media pluralism: a critique of the pluralistic consensus in European media policy. In: *Reclaiming the Media: Communication*

- Rights and Democratic Media Roles*. Szerk. Cammaerts, Bart és Carpentier, Nico. European Communication Research and Education Association, Chaussée de Waterloo, 9–30.
- KORHECZ Tamás 2014. A nemzeti kisebbségek autonómiájának korlátai a szerbiai alkotmánybíróság olvasatában. A nemzeti tanácsokról szóló törvény alkotmányossága. In: *Létünk*, különszám, 50–64.
- KORHECZ Tamás 2016. Kolektivno pravo nacionalnih manjina na samoupravu u pravnom poretku Republike Srbije – nacionalni savet – *sui generis* institucija između nevladine organizacije i organa javne vlasti. In: *Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona*. Szerk. Stanovčić, Vojislav–Bašić, Goran. Srpska akademija nauke i umetnosti, Institut društvenih nauka, Beograd, 181–195.
- KORHECZ Tamás 2019. Evolving legal framework and history of national minority councils in Serbia. In: *International Journal on Public Law and Policy*, 2, 116–137.
- MARKO, Joseph 2006. *Effective Participation of National Minorities*. A Comment on Conceptual, Legal and Empirical Problems. Council of Europe, Strasbourg
- McGONAGLE, Tarlach–DAVIS NOLL, Bethany–PRICE, Monroe (szerk.) 2003. *Minority-Language Related Broadcasting and Legislation in the OSCE*. <https://www.osce.org/hcnm/78058?download=true> (2018. 07. 10.)
- SZERENCSEŠ Zsuzsanna (szerk.) 2018. *Informisanje na jezicima nacionalnih manjina – na sporednom koloseku*. Nezavisno društvo novinara Vojvodine, Novi Sad, 7–10.
- TERNOVÁČZ István 2011. Merre tovább, Magyar Szó? In: *Vajdaság Ma*. <https://www.vajma.info/cikk/tukor/4226/Merre-tovabb-Magyar-Szo.html> (2019. 01. 22.)
- TÓTH Norbert 2017. A Tool for an Effective Participation in The Decision-Making Process? The Case of the National Councils of National Minorities in Serbia. In: *Beyond International Conditionality. Local Variations of Minority Representation in Central and South-Eastern Europe*. Szerk. Vizi Balázs, Tóth Norbert és Dobos Edgár. Nomos, Baden-Baden, 225–245.
- VALIĆ NEDELJKOVIĆ, Dubravka 2011. Sigitalizacija u Srbiji u kontekstu medijske strategije Vojvodine s fokusom na medije nacionalnih manjina. In: *Medianali*, 5(9), 57–74.
- VALIĆ NEDELJKOVIĆ, Dubravka 2013. Models and Practice of Media in Minority Languages: What are National Minority Media? In: *Information in Minority Languages in the Western Balkans: Freedom, Access, Marginalization*. Szerk. Davor, Marko. Media Plan Institute, Sarajevo, 45–59.

JOGFORRÁSOK

- Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, 1636 (2008) számú határozat – „Indicators for media in a democracy.”
- MNT 18. rendes ülésének jegyzőkönyvi kivonata, 2016. július 7.
- M/H/12/2016. számú MNT-határozat, kelt. 2016. július 7-én.
- M/H/13/2016. számú MNT-határozat, kelt. 2016. július 7-én.
- IUz 27/2011. számú alkotmánybírósági határozat, 2013. október 3., a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 97/2013. szám.

IUz 882/2010. alkotmánybírósági határozat, 2014. január 16., a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 20/2014. szám.

Ustav Republike Srbije (a Szerb Köztársaság Alkotmánya), a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 98/2006. szám.

Zakon o elektronskim medijima (Törvény az elektronikus médiumokról), a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 83/2014. és 6/2016. szám – más törvény.

Zakon o javnim medijskim servisima (Törvény a közszolgálati médiaszolgáltatókról), a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 83/2014., 103/2015. és 108/2016. szám.

Zakon o javnim preduzećima (Törvény a közvállalatokról), a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 119/2012., 116/2013. – autentikus értelmezés és 44/2014. szám – más törvény.

Zakon o javnim preduzećima (Törvény a közvállalatokról), a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 15/2016. szám.

Zakon o javnom informisanju i medijima (Törvény a tömegtájékoztatásról és médiáról), a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 83/2014., 58/2015. és 12/2016. szám – autentikus értelmezés.

Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina (Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól), a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 72/2009., 20/2014. – alkotmánybírósági határozat, 55/2014. és 47/2018. szám.

Zakon o opštem upravnom postupku (Törvény az általános közigazgatási eljárásról), a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 18/2016. szám.

Zakon o radiodifuziji (Törvény a műsorszórásról), a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 42/2002., 97/2004., 76/2005., 79/2005. – más törvény, 62/2006., 85/2006., 86/2006. – helyreigazítás és 41/2009. szám.

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről), a JSZK Hivatalos Lapja, 11/2002. szám, Szerbia és Montenegró Hivatalos Lapja, 1/2003. – Alkotmányos Alapokmány, a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 72/2009. – más törvény és 97/2013. szám – alkotmánybírósági határozat.

Influence of national minority councils on the functioning of national minority media in Serbia in light of legal rules

National minority councils as bodies of cultural self-governance of national communities in Serbia, among others, take care of enforcement of right to information in mother tongue of the represented community. In accordance with the Law on National Minority Councils the councils may establish their own media, participate in management of public media service providers, and perform other relevant activities for the functioning of national minority media. Furthermore, according to the 2009 version of the Law rights of establishment of media founded by the Republic, autonomous

province or municipality might be delegated in toto or in parte to national minority councils; but this public authorization, together with other competences of the councils in this field, have been annulled by the Constitutional Court decision during the constitutional review of the Law.

In recent years the role of national minority councils in field of information in mother tongue/national minority language has gained weight, especially when the ownership structure of media founded by the Republic, autonomous province and municipality has changed. Because national minority councils as media founders, or through management of public media service providers could (can) influence the functioning of national minority media in Serbia, they might (partially) neutralize harmful effects of media-privatization on national minority media. But due to the mentioned Constitutional Court decision the room for maneuver of the councils in coordination of work of public media service providers has become narrower, and high concentration of rights of establishment in hands of the councils has raised serious concerns about the influence of national minority councils as political bodies on the independence of national minority media.

The goal of the paper is both to define national minority media in light of positive law of Serbia and present the most significant legal norms for its functioning, primarily from the aspect of competences of national minority councils, and point out the inconsistencies of the relevant Constitutional Court practice, especially in regard to standards of media pluralism and prohibition of media monopoly.

Keywords: Serbia, national minority media, national minority council, public media service provider, positive law, Constitutional Court, media-privatization

Uticaj nacionalnih saveta nacionalne manjine na funkcionisanje manjinskih medija u Srbiji u svetlu pozitivnog zakonodavstva

Nacionalni saveti nacionalnih manjina kao kulturne samouprave nacionalnih zajednica koje žive u Srbiji, između ostalog, staraju se o ostvarivanju prava predstavljene zajednice o obaveštavanju na maternjem jeziku. U skladu sa Zakonom o nacionalnim savetima nacionalnih manjina saveti mogu da osnivaju sopstvene medije, učestvuju u upravljanju javnim medijskim servisima, odnosno vrše druge poslove od značaja za funkcionisanje manjinskih medija. Nadalje, prema prvobitnoj verziji zakona od 2009. godine nacionalni saveti nacionalne manjine su mogli da (u celini ili delimično) preuzmu osnivačka prava medija osnovanih od strane Republike, autonomne pokrajine ili jedinice lokalne samouprave, ali je Ustavni sud Srbije poniš-

tio ovo javno ovlašćenje, zajedno sa nizom drugih nadležnosti saveta, u toku postupka ocene ustavnosti zakona.

Poslednjih godina uloga nacionalnih saveta nacionalnih manjina posebno je dobila na težini u oblasti obaveštavanja na maternjem jeziku, kada se kao jedna od posledica privatizacije, vlasnička struktura medija osnovanih od strane Republike, autonomne pokrajine, odnosno jedinice lokalne samouprave koja su emitovale program (i) na manjinskim jezicima promenila. S obzirom da su nacionalni saveti nacionalnih manjina kao osnivači medija, odnosno preko upravljanja javnim medijskim servisima imali određen uticaj na funkcionisanje manjinskih medija u Srbiji, mogli da neutralizuju štetna dejstva privatizacije na manjinske medije. Ali je spomenuta odluka Ustavnog suda značajno suzila manevarski prostor saveta u koordiniranju rada javnih medijskih servisa, odnosno koncentracija osnivačkih prava u rukama saveta izazvala je ozbiljne dileme u pogledu mogućeg uticaja nacionalnih saveta nacionalnih manjina kao politička tela na nezavisnost manjinskih medija.

Cilj ovog rada je da definiše manjinske medije u svetlu pozitivnog prava, odnosno predstavlja najbitnije zakonske odredbe o njihovom funkcionisanju, prvenstveno sa aspekta nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina, i da ukaže na nekonzistentnosti dotične ustavnosudske prakse, naročito u pogledu standarda medijskog pluralizma i zabrane medijskog monopola.

Ključne reči: Srbija, manjinski mediji, nacionalni savet nacionalne manjine, javni medijski servisi, pozitivno pravo, Ustavni sud Srbije, privatizacija medija

Beérkezés időpontja: 2019. 01. 22.

Elfogadás időpontja: 2019. 01. 31.

Dr. DUDÁS Attila

docens, Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék

a.dudas@pf.uns.ac.rs

A SZERZŐDÉST MEGSZÜNTETŐ MEGÁLLAPODÁS ALAKISÁGA A SZERB JOGBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TARTÁSI SZERZŐDÉSRE¹

*The Form of Terminating a Contract by Parties' Agreement under
Serbian Law with Special Regard to Maintenance Contract*

*Forma sporazumnog raskida ugovora u srpskom pravu s posebnim
osvrtom na ugovor o doživotnom izdržavanju*

A hatályos szerb jog, mint a kontinentális európai jogok zöme, a szerződések konszenzualitása mellett száll síkra. Ez nem jelenti szükségszerűen a szerződés szóbeliségét, hanem a formai kötöttségektől való szabadságot: a felek elvben szabadon választják meg a szerződés alakját. E főszabály alól azonban a modern jog számos kivételt ismer, amikor is a jogrend vagy a szerződő felek a szerződésükre vonatkozólag kötelező formát irányoznak elő. Ezek a kivételek meglehetősen gyakoriak, mégsem állítják azonban vissza a szerződések formalitásának már túlhaladottnak minősülő rendszerét, amely főszabályként alaki feltételek teljesüléséhez köti a szerződés joghatását, és csak kivételes esetben tekinti érvényesnek a szóban, illetve az előírttól eltérő formában kötött szerződést.

Más kérdés, hogy az alakisághoz kötött szerződést, miután már az előírt vagy a felek által meghatározott formában érvényesen létrejött, és a célzott joghatást kifejti, a felek megszüntethetik-e egyszerű szóbeli megállapodással vagy ráutaló magatartással. A kérdésnek különösen a tartós szerződések megszüntetésével kapcsolatban van a legnagyobb jelentősége, mint amilyen pl. a tartási szerződés, amelynek létrejötté szigorú alaki feltételekhez kötött. A szerződési jog általános szabályai szerint a formális szerződés egyszerű szóbeli formában is megszüntethető, hacsak más nem következik a forma rendeltetéséből vagy a jogszabály mást nem ír elő. E kivételt a bírói gyakorlat a tartási szerződésre maradéktalanul alkalmazza. Indokoltnak tűnik

¹ A tanulmányhoz alapot képező kutatást a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Titkárság Testületi Titkársága támogatta. Szerződésszám: 4038/8/2018/HTMT.

azonban a jogbiztonság és a felek érdekeinek oltalma céljából a tartási szerződést megszüntető megállapodásra az „alakiság párhuzamosságának” elvét alkalmazni, amely szerint a szerződés megszüntetésének is ugyanabban a formában kell történnie, amely létrejöttének és joghatásának a feltétele. A szerződést megszüntető megállapodás alakiságának párhuzamossága a tartási szerződés alaki feltételeivel biztosítaná mind a forma garanciális, mind pedig bizonyítási funkcióját.

Kulcsszavak: szerződés, alaki feltételek, az alakiság párhuzamosságának elve, tartási szerződés, megszüntető megállapodás

I. A SZERZŐDÉST MEGSZÜNTETŐ MEGÁLLAPODÁS FOGALMA, FUNKCIÓJA ÉS TERMINOLÓGIAI MEGHATÁROZÁSA

Figyelembe véve, hogy a szerződés nem más, mint a felek alkotása (VÉKÁS 2016: 355), azaz egy közös jogi cél megvalósulására irányuló, megegyező akaratnyilatkozataik eredménye, a szerződési jog természetéből ered, hogy minden szerződés a létrejöttével azonos módon, tehát a felek megállapodásával meg is szüntethető. A szerződési „kötöttséget” létrehozó akaratmegegyezés ugyanilyen módon, de ellenkező előjellel, a szerződésből való „szabadulást” is eredményezheti (ANTIC 2012: 430). Ennélfogva a szerződés megegyezéssel megszüntetése a felek külön megállapodása (szerződése), amellyel egy előző szerződésüktől közösen elállnak (PEROVIC 1986: 486), azaz amellyel megszüntetik annak kauzáját (ANTIC 2012: 430). Mivel azonban a hatályos szerb jog nem használja a *szerződéstől való elállás* szakkifejezést, illetve azt a magyar szövegkörnyezettől eltérő jelentésben használja, az a szerződés megszűnésének kontextusában, a szerb jog vonatkozásában, különböző jelentéstartalmakat kaphat. Talán célszerűbb azt mondani, hogy a szerződés megegyezéssel megszüntetése nem más, mint a felek szerződése, amellyel megszünik a szerződés (ĐORĐEVIĆ–STANKOVIĆ 1987: 309; KONSTANTINOVIĆ 1961: 70), pontosabban amellyel a felek megszüntetik a szerződést (RADIŠIĆ 2008: 164), illetve amellyel megszüntetik annak joghatását (SALMA 2009: 394).

A szerződést megszüntető megállapodást meg kell különböztetni az egyik vagy másik fél javára történő, a szerződésben rögzített egyoldalú jognyilatkozattal való megszüntetési jogosultságtól (KONSTANTINOVIĆ 1961: 70). Ezt hívjuk szerződést megszüntető opciónak vagy megszüntető klauzulának, ami nem más, mint az egyik vagy mindkét fél javára szerződésben előírányzott alakító jogosultság (jogi hatalmasság), amely alapján a szerződő fél egyoldalú nyilatkozatával megszüntetheti a szerződést (DOLOVIĆ 2013: 49–50). Az egyoldalú jognyilatkozattal történő szerződésmegszüntetést a magyar jogi szaknyelv (egyoldalú) elállásnak nevezi, ha

annak a szerződéskötésig visszamenő (*ex tunc*) hatálya van, illetve felmondásnak, amennyiben csak a jövőre nézve (*ex nunc*) fejt ki joghatást (VÉKÁS 2016: 357). Ezzel ellentétben a szerződést megszüntető megállapodás lényegi fogalmi eleme, hogy a felek a szerződés megszüntetésére irányuló akaratmegegyezésüket a szerződés létrejötte után érik el.

Szerbiában a kötelmi viszonyokról szóló hatályos törvény (Köt.) nem szabályozza tartalmilag a szerződést megszüntető megállapodást, csupán annak alaki feltételeit. E tekintetben hatályos kötelmi jogi törvényünk követi Mihailo Konstantinović professzor 1969-ben megjelent Kötelmi és szerződési jogi törvénykönyvének vázlatát (KONSTANTINOVIĆ 1969), amely annak idején normatív modellként szolgált a törvény kidolgozásában: a Vázlat is csak a megszüntető megállapodás alaki feltételeit szabályozza (KONSTANTINOVIĆ 1969: 38. szak.). A jogintézmény rendszerszintű szabályozására várhatóan a készülő Polgári Törvénykönyv Tervezetében sem fog sor kerülni, ennek elfogadása 2019-ben esedékes.

II. A SZERZŐDÉST MEGSZÜNTETŐ MEGÁLLAPODÁS JOGHATÁSA

Tekintettel arra, hogy a Köt. nem szabályozza kimerítően a szerződést megszüntető megállapodást, annak joghatásait a jogelméletnek kellett meghatároznia. A szerbiai jogelmélet egyhangú álláspontja, hogy megszüntető megállapodásról – a szó szoros értelmében – csak olyan szerződéssel kapcsolatban lehet beszélni, amelyet a felek még nem teljesítettek, illetve amely csak részben teljesült (PEROVIĆ 1995: 153). Amennyiben a felek szeretnék megszüntetni egy már teljes mértékben teljesített szerződésük jogi következményeit, új szerződést kell kötniük, amelyben ellentétes pólusokat töltenek be. Például, ha a felek szeretnék „megszüntetni” a már teljesített adásvételi szerződést, amelyben az eladó már átadta a dolgot a vevőnek, a vevő pedig tulajdonjogot szerzett felette, és kifizette a vételárat, új adásvételi szerződést kell kötniük, amelyben az eladó lesz a vevő, illetve a vevő az eladó. Gyakran a felek a már teljesített szerződésük megszüntetésére irányuló megállapodásuknak a „szerződést megszüntető megállapodás” címet adják, de egy ilyen megállapodást nem lehet egy már teljesített szerződés megszüntetéséként értelmezni, csakis új szerződésként, amelyben a felek ellenkező szerződési pozícióban vannak. Ezt az álláspontot megerősíti a bírói gyakorlat is (Rev. 916/2002; Gž 1409/2004 stb.).

Ami a még nem teljesített vagy csak részben teljesített szerződéseket illeti, a szerbiai jogelméletben uralkodó álláspont szerint az ilyen szerződések megszüntetésére irányuló megállapodásnak nincs a szerződéskötés idejére

visszamenő (retroaktív) hatálya, de ezt a szabályt diszpozitív jellegűnek kell tekinteni (PEROVIĆ 1986: 487). Ez azt jelenti, hogy főszabályként a felek mentesülnek jövőbeni kötelezettségeik teljesítése alól, de a már teljesített kötelezettségek tárgyát megtartják, azaz nem állítják vissza a szerződést megelőző állapotot, hacsak másképpen nem rendelkeztek a megszüntető megállapodásban.

A megszüntető megállapodás jogi következményeinek helyes értelmezése végett azonban célszerű különbséget tenni a tartós és az egyszeri szolgáltatásokat előírányzó szerződések között. A tartós szerződés nem szűnik meg egy szolgáltatás teljesítésével (pl. tartási szerződés), míg az egyszeri szolgáltatásra irányuló szerződés joghatása megszűnik, amikor a felek teljesítik az egy (rendszerint) tevőleges magatartásból vagy (ritkábban) tartózkodásból álló kötelezettséget (pl. adásvétel). A már teljesített egyszeri szolgáltatásra kötelező szerződést megszüntető megállapodás valójában visszaható hatállyal bír, még akkor is, ha ezt a felek külön nem irányozták elő, hiszen kölcsönös jogaik és kötelezettségeik ténylegesen a szerződést megelőző állapotba kerülnek vissza, ez következményeit tekintve a visszaható hatályú megszüntető megállapodásnak felel meg (RADIŠIĆ 2008: 165). Ennek az az elsődleges jogi következménye, hogy a felek nem kötelesek teljesíteni szerződési kötelezettségeiket, ha azokat még nem teljesítették. Amennyiben a felek már részben teljesítették kötelezettségeiket, a visszaható hatály hiánya azt eredményezi, hogy a felek megtartják a teljesített szolgáltatásokat, de mentesülnek a még nem teljesített szolgáltatások, vagy a szolgáltatások még nem teljesített részének teljesítése alól. A magyar jogterminológia a szerződést jövőre vonatkozó hatállyal megszüntető megállapodást *megszüntető szerződés*nek nevezi, míg a szerződés megkötésének idejére visszamenő hatállyal rendelkező megszüntető megállapodást a szerződés felbontásának vagy *felbontó szerződés*nek (VÉKÁS 2016: 356, 361).

Amennyiben a szerződő felek úgy rendelkeztek, hogy a megszüntető megállapodásnak a szerződés megkötésének idejére visszamenő hatálya lesz, a teljesítő fél jogosult a szolgáltatása tárgyának kiadására (RADIŠIĆ 2008: 165), a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint (Köt. 210. szak. 2. bek.), míg a másik fél, amely még nem teljesített, mentesül a szolgáltatás teljesítése alól. Értelemszerűen, amennyiben harmadik személy jóhiszeműen szerzett tulajdonjogot az egyik szerződő fél szolgáltatásának tárgyán, a dologkiadási igényt hozzá nem lehet intézni, csakis a másik félhez, aki ebben az esetben köteles a szolgáltatás tárgyának pénzbeli ellenértékét kifizetni (RADIŠIĆ 2008: 165).

A tartós szerződések esetében teljesen más a helyzet, hiszen azok rendszerint olyan szolgáltatások teljesítését is magukban foglalják, amelyek

visszafordíthatatlanok (irreverzibilisek), mert esetükben a természetben történő visszatéríthetőség fogalmilag kizárt. Például a bérleménynek a bérlő általi használatát a bérleti szerződés tartama alatt, illetve ennek a használatnak a túrésát a bérbeadó részéről nem lehet a múltból kitörölni. Ebből az okból kifolyólag az irreverzibilis szolgáltatásra kötelező tartós szerződést megszüntető megállapodás mindig csak jövőbeli hatállyal rendelkezik, nem pedig a szerződés megkötésére visszamenő hatállyal (PEROVIĆ 1986: 487–488).

III. A SZERZŐDÉST MEGSZÜNTETŐ MEGÁLLAPODÁS ALAKI KÖVETELMÉNYEI

A Köt. egyetlen, a szerződést megszüntető megállapodásra vonatkozó rendelkezése nem a megállapodás joghatására, hanem alaki követelményeire vonatkozik. Előírja, hogy a formális szerződések, tehát azok, amelyeket a törvény erejénél fogva vagy a felek szándékából eredően meghatározott formában kell megkötni, egyszerű jognyilatkozattal is megszüntethetők, amennyiben a törvény másképp nem rendelkezik, vagy a forma rendeltetése nem kívánja meg, hogy a szerződés megszüntetése ugyanolyan formában történjen, mint amilyenben a felek a szerződést megkötötték (Köt. 68. szak.). Ugyanilyen rendelkezést tartalmaz a Vázlat (KONSTANTINOVIC 1969: 38. szak.) és a Ptk. Tervezete (215. szak.) is. E szabályt a szakirodalom az *alakiság párhuzamossága* elv alóli kivételnek tekinti. Az alakiság párhuzamosságának elve azt jelenti, hogy a szerződés módosítását vagy megszüntetését, valamint a szerződéshez kapcsolódó járulékos jogügyleteket ugyanabban a formában kell megtenni, illetve megkötni, mint amilyenben a szerződés létrejött. Régebben az alakiság párhuzamosságának elve szinte semmilyen kivételt nem ismert, ami az akkori szerződési jog szigorú formalizmusának volt a következménye (ANTIĆ 2012: 431). Ahogyan a szerződési jog fokozatosan felszabadult a formalizmus béklyója alól, és közeledett a konszenzualitás és kauzalitás felé, az alakiság párhuzamosságának elve egyre több kivételnek adott teret, de még mindig főszabálynak tekinthető. Ezt megerősítendő írja elő a Köt., hogy a törvénnyel előírt formai követelmény a szerződés későbbi módosításaira és kiegészítésére is vonatkozik (67. szak. 2. bek.). Az alakiság párhuzamosságának főszabálya azonban számos kivételt ismer. Csak a legfontosabbakat említve, a Köt. előírja, hogy érvényesek azok az utólagos szóbeli megállapodások a felek között, amelyek olyan kérdéseket érintenek, amelyeket a felek nem szabályoztak az alaki feltételekhez kötött szerződésükben, amennyiben ez nem lenne ellentétben a

szerződés kötelező formájának a rendeltetésével (67. szak. 3. bek.); vagy érvényesek azok az utólagos szóbeli megállapodások, amelyek csökken-
tik az egyik vagy a másik fél kötelezettségeit, illetve könnyítik azok teljesítését, amennyiben a szerződés kötelező formája az ő érdekük védelmét szolgálja (67. szak. 4. bek.). A kivételek közül e tanulmány szempontjából a formális szerződés egyszerű, konszenzuális módon történő megszüntetése bír legnagyobb jelentőséggel.

IV. AZ ALAKI KÖVETELMÉNYEK RENDELTETÉSÉNEK TANA

Mint láhattuk, az alakiság párhuzamossága elvének alkalmazása a szerződést megszüntető megállapodással kapcsolatban attól függ, hogy azt a szerződés alaki követelményének rendeltetése megköveteli-e. A szerződés alaki követelményének tanát a szerb jogirodalomban Slobodan Perović professzor honosította meg. Az alaki követelmények különböző lehetséges rendeltetéseivel kapcsolatos következtetései, valamint általában a szerződés alaki követelményei jelentőségével kapcsolatos meglátásai a szerződési jog konszenzualitása és formalizmusa közötti reláción alapvetően határozták meg előbb a Vázlat, majd a Köt. rendelkezéseinek tartalmát. Láhattuk ugyanis, hogy az alakiság párhuzamossága elve alóli szinte minden egyes kivétel alkalmazása az alaki követelmények rendeltetésétől függ. Hasonló, a szerződés formájának rendeltetésére való hivatkozást tartalmaz az alakiság hiánya miatt semmis szerződés konvalidációjára vonatkozó rendelkezés is: amennyiben az írásbeli formához kötött szerződést a felek nem ebben a formában hozzák létre, a szerződést érvényesnek kell tekinteni, amennyiben a felek teljes mértékben vagy túlnyomórészt teljesítették szolgáltatásaikat, kivéve, ha az előírt forma rendeltetéséből nyilvánvalóan más nem következik (Köt. 73. szak.).

Perović megkülönbözteti a forma garanciális és bizonyítási rendeltetését, a garanciális rendeltetésen belül pedig a köz-, illetve magánérdekek oltalmának célját. A közérdek oltalma magában foglalja a jogforgalom biztonságának, valamint bizonyos szerződéstípusok nyilvántartásának és felügyeletének szükségességét, mindenekelőtt a közteherviselési kötelezettségek teljesítése céljából (adók és más közjogi bevételek megfizettetését) (PEROVIĆ 1964: 43). A felek magánérdekének oltalmához a szerződés alakisága abban járul hozzá, hogy segít elkerülni az elhamarkodott és azonnali, vagy komolytalan szerződéskötést, az akarathibákat, lecsökkenti a homályos tartalmú és pontatlan szerződési rendelkezések számát stb. (PEROVIĆ 1964: 43). A szerződés alakiságának bizonyítása megbízható bizonyítékok

biztosítását jelenti a szerződéskötés tényéről és a szerződés tartalmáról, amivel hozzájárul mind a közérdek, mind a felek magánérdekének oltalmához (PEROVIĆ 1964: 44).

Joggal emeli ki Perović, hogy a szerződés alakiságának az előírása rendszert az alakiság mindhárom rendeltetésének megvalósulásához bizonyos mértékben hozzájárul, de szinte minden esetben azonosítható vagy a közérdek, vagy a magánérdek oltalmának igénye, amelynek a várt megvalósulása meghatározó jelentőségű (PEROVIĆ 1964: 38).

A szerződést megszüntető megállapodással kapcsolatban emlékezünk vissza, a Köt. biztosítja a megállapodás formaszabadságát, azaz a megszüntető megállapodást főszabály szerint a felek bármilyen formában létrehozhatják. E főszabály alól azonban a Köt. két kivételt nevesít, azaz két esetre irányozza elő az alakiság párhuzamossága elvének alkalmazását, a szerződést megszüntető megállapodásra vonatkozóan. Egyrészt a formaszabadságot kizárhatja külön jogszabályi rendelkezés, azaz a jogalkotónak lehetősége van egyes szerződéstípusokkal kapcsolatban kógens jogszabállyal előírni, hogy a megszüntető megállapodást ugyanabban a formában kell megkötni, mint magát a szerződést. E kivétel nem igényel különösebb magyarázatot: ha külön jogszabály formakényszert ír elő a megszüntető megállapodásra vonatkozólag, annak alkalmazása a *lex specialis derogat legi generali* elvvel összhangban kizárja a Köt. mint általánosabb jellegű jogszabály alkalmazását (PEROVIĆ 1995: 154). Másrészt a Köt. kizárja a formaszabadságot a megszüntető megállapodásra vonatkozólag, amennyiben az alakiság párhuzamossága elvének alkalmazása az alakiság rendeltetéséből következik. E kivétel alkalmazása már lényegesen összetettebb feladat, mert sem maga a Köt., sem pedig a doktrína nem ad egzakt mércéket arra vonatkozólag, hogyan kell a szerződés alaki feltételeinek rendeltetését meghatározni, és hogy az megköveteli-e az alakiság párhuzamossága elvének alkalmazását. Álláspontunk szerint, csupán abból, hogy egy adott szerződés alaki feltételeinek előírása meghatározóan közérdeket, vagy meghatározóan a felek magánérdekeit hivatott oltalmazni, még nem adható egyértelmű válasz a feltett kérdésre, mert a köz- és magánérdekek oltalma az alakiság előírásával minden egyes formális szerződés esetében bizonyos szinten megjelenik. Nyilván, ha a közérdek oltalmának igénye fokozottan jelenik meg az alakiság előírásában, természetszerűnek tűnik, hogy a megszüntető megállapodást is ugyanabban a formában kell megkötni, mint a szerződést. E tekintetben talán legkézenfekvőbb példa az ingatlan feletti tulajdonjog forgalmára irányuló szerződés (adásvétel, ajándékozás vagy csere), amellyel kapcsolatban már a Köt. hatályba lépése előtti időszakban mind a bírói

gyakorlat (PEROVIĆ 1964: 105–112), mind pedig a doktrína hagyományosan (ARANDELOVIĆ 1911: 62) azon az állásponton volt, hogy a megszüntető megállapodás formszabadsága ellentétben lenne a szerződés alakiságának rendeltetésével. A régi, többször módosított 1983. évi Ingatlanforgalmi törvény külön, a Köt. 73. szakaszától eltérő szabályozást tartalmazott a formahiányos szerződés konvalidációjáról. A konvalidáció külön szabályozása az ingatlanok feletti tulajdonjog forgalmára vonatkozó szerződés alaki hiányossága esetén egyértelműen jelezte a törvényhozó azon akaratát, hogy ugyan a szerződés lényegi elemének tekinti az alaki feltételek teljesítését, de bizonyos esetekben hajlandó eltekinteni az érvénytelenség következményétől a szerződés formahiányossága esetén. Az új, 2014. évi Ingatlanforgalmi törvény ezeket a rendelkezéseket azonban már nem tartalmazza, tehát a formahiányos ingatlanforgalmi szerződés konvalidációja külön törvény szerint már nem lehetséges, és a szerződés alaki hibája annak semmisségét vonja maga után (Ift. 4. szak. 4. bek.). E kontextusban érdekes megjegyezni, hogy a magyar jogban az ingatlanadásvételi-szerződés alaki hibája nem vonja maga után a szerződés érvénytelenségét, viszont ilyen szerződés alapján nem lehet a tulajdonjog bejegyzését kérelmezni az ingatlan-nyilvántartásban (VÉKÁS 2016: 30). Ebből a szerb törvényhozó szigorúbb hozzáállására lehet következtetni a formahiányos ingatlanforgalmi szerződés konvalidációjához, amely megnyitja azt a kérdést, hogy a megszüntető megállapodást is vajon ugyanabban a formában kell-e megkötni, mint a szerződést. Megalapozottnak tűnik az az álláspont a törvényhozónak az új Ingatlanforgalmi törvényben megnyilvánuló szigorúbb megközelítése fényében, hogy a megszüntető megállapodás sem köthető meg a szerződés alaki feltételeitől enyhébb feltételek mellett, azaz ebben az esetben alkalmazni kellene az alakiság párhuzamosságának elvét a Köt. 68. szakasza értelmében (PAJTIĆ et al. 2018: 364). A másik logikai megközelítés értelmében azonban az ingatlanforgalmi szerződés megszüntetése nem veszélyezteti különösebben a közérdeket vagy a felek magánérdekét, ezért az az álláspont is védhető, hogy e szerződéstípus esetében lehetségesnek kell tekinteni a szerződés alakszerűségektől mentes megszüntetését a felek akaratmegegyezésével.

Más szerződéstípusok esetében, mindenekelőtt a tartós szolgáltatásra irányuló szerződések esetében, az alaki feltételek rendeltetésének meghatározása, azaz a szerződés szóbeli megszüntetésének lehetősége már sokkal komolyabb elemzést igényel. Ez mindenekelőtt a tartási szerződést megszüntető megállapodásra vonatkozik, amiről a következőkben lesz szó.

V. A TARTÁSI SZERZŐDÉST MEGSZÜNTETŐ MEGÁLLAPODÁS ALAKI KÖVETELMÉNYEI

V.1. A TARTÁSI SZERZŐDÉS FOGALMA ÉS JOGHATÁSA

Az Öröklési törvényben (Öt.) a tartási szerződés fogalma a következőképpen került meghatározásra: „a tartási szerződés alapján a tartásra jogosult vállalja, hogy halálakor pontosan meghatározott dolgai vagy jogai felett a tulajdonjog a tartásra kötelezettre szálljon, aminek fejében a tartásra kötelezett vállalja, hogy a tartásra jogosultat eltartja, haláláig gondoskodik róla, illetve halála esetén gondoskodik temetéséről” (Öt. 194. szak.). A tartási szerződés számos szerződési kockázatot foglal magában, amelyek a szerződés tartós jellegéből eredően fokozottan jutnak kifejezésre. Ezeket a szerződési kockázatokat a feleknek, illetve a jogalkotónak megfelelő módon szabályoznia kellett, aminek következtében az Öröklési törvénynek a tartási szerződésre vonatkozó szabályai lényeges eltéréseket mutatnak a Kötelmi viszonyokról szóló törvényben előírányzott általános szerződési jogi szabályoktól. E lényegi eltérések megmutatkoznak mind a szerződés közvetlen kötelmi jogi, mind pedig közvetett, öröklési jogi hatásában. A kötelmi jog terén mutatkozó legjelentősebb sajátosságok a tartási szerződés személyhez kötött (*intuitu personae*), szerencse- (aleatórikus) és tartós jellegéből következnek. Az öröklési jog terén a tartási szerződés csak egy (közvetett) jogi hatást fejt ki: a tartásra jogosult szolgáltatásának tárgyát képező dolgok és jogok feletti tulajdonjog halálának pillanatában, a törvény erejénél fogva, átszállnak a tartásra kötelezettre, azaz nem képezik a tartásra jogosult hagyatékának részét, így azok értékéből még a köteles örökösök sem tudják kielégíteni öröklési igényüket (ĐURĐEVIĆ 2010: 263).

V.2. A TARTÁSI SZERZŐDÉS ALAKI FELTÉTELEI ÉS A SZERZŐDÉS ALAKISÁGÁNAK RENDELTETÉSE

A tartási szerződés említett sajátosságai indokolják a formaszabadságtól való eltérést. Emiatt a szerződés csak törvénnyel meghatározott, meg lehetőszen szigorú alaki feltételek teljesítésével jöhet létre. A közjegyzőség intézményének néhány évvel ezelőtti újbóli bevezetéséig (a közjegyzőség létezett a két világháború közötti időszakban, amelyet a II. világháború utáni szocialista hatalom szüntetett meg), a tartási szerződést ún. *bíróságilag megerősített okiratban* lehetett csak megkötni. Az Öröklési törvény a 2015 előtti hatályos szövegében előírta, hogy a tartási szerződést írásba kell foglalni, amelyet a felek a bíró előtt írnak alá. Az eljáró bíró, mielőtt

a felek a tárgyaláson aláírták volna a szerződési okiratot, köteles volt a feleknek a szerződést felolvasni, és felhívni a tartásra jogosult figyelmét a szerződés legjelentősebb öröklési jogi következményére, nevezetesen arra, hogy szolgáltatásának tárgya nem fogja a hagyatéka részét képezni, így annak értékéből még a köteles örökösök sem elégíthetik ki öröklési igényüket. Ezek után a bíró hitelesítette a felek szerződését (Öt. 195. szak. 1. bek. – 2015-ig hatályos szöveg). Joggal emeli ki a szakirodalom, hogy az Öröklési törvény ebben az esetben helytelenül használta a jogi szakki-fejezéseket, hiszen a bíró nem csupán a felek azonosságát állapította meg, majd hitelesítette az aláírásukat (vidimizáció), amire a törvényben használt „hitelesít” ige utalhat, hanem ennél sokkal többet tett: megerősítette (szolemnizálta) a szerződés tartalmát (ĐURĐEVIĆ 2010: 258; STANKOVIĆ 1997: 58). A feleknek valójában egy okiratszerkesztésre irányuló nem peres eljárást kellett kezdeményezniük, amely során az eljáró bíró a szerződést tartalmazó okira megjegyzést vezetett fel, amelyben igazolta, hogy a szerződés aláírását megelőzően a feleknek felolvasta a szerződés tartalmát, valamint hogy a tartásra jogosultat figyelmeztette, hogy szolgáltatásának tárgya nem képezi majd hagyatékának részét, így annak értékéből még a köteles örökösök sem tudják megvalósítani öröklési igényüket (ĐURĐEVIĆ 2010: 258). A bíróság bárminemű mulasztása e formai követelmények betartásában, vagy a tartásra jogosult kioktatásában, a tartási szerződés semmisségét vonta maga után (Öt. 195. szak. 2. bek. – 2015-ig hatályos szöveg).

A Közjegyzőségről szóló törvény hatálybalépésével, illetve annak alkalmazásának megkezdésével, a jogalkotó megváltoztatta az Öröklési törvény jelzett rendelkezéseit. A hatályos törvényt szöveg előírja, hogy a tartási szerződést *közjegyző által megerősített* (szolemnizált) okirat formájában kell megkötni (Öt. 195. szak. 1. bek.). A továbbiakban felsorolja a közjegyző kötelezettségeit a szerződés megerősítése során, amelyek lényegében megegyeznek a bíróság kötelezettségeivel a közjegyzőség bevezetését megelőző időszakban: a közjegyző köteles figyelmeztetni a feleket a szerződés jogi hatására, különösen arra, hogy a tartásra jogosult szolgáltatásának tárgya nem képezi majd hagyatékának részét, így annak értékéből a köteles örökösök sem tudják majd kielégíteni öröklési igényüket (Öt. 195. szak. 2. bek.). Az Öröklési törvény kifejezetten nem irányozza elő, hogy a közjegyző a szerződés megerősítése előtt köteles azt a feleknek felolvasni, de erre igazából nincs is szükség, hiszen az okirat tartalmának felolvasása minden közjegyzői okirat (és nem csak a tartási szerződés) esetében kötelező a Közjegyzőségről szóló törvény értelmében (93a szak.). A közjegyző bárminemű mulasztása a tartási szerződés megerősítésében ugyanazzal a jogkövetkez-

ménnyel jár, mint a bíróság mulasztása az előző szabályozás szerint: a tartási szerződés semmisségét eredményezi (Öt. 195. szak. 3. bek.).

Ha megkíséreljük meghatározni a tartási szerződés alaki feltételeinek rendeltetését, Slobodan Perović tanaival összhangban megállapíthatjuk, hogy a tartási szerződés alakiségének meghatározóan bizonyítási rendeltetése van, mert megbízható bizonyítékot biztosít a felek számára a szerződés létrejöttéről és tartalmáról. Ennek különösen azért van jelentősége, mert a tartási szerződés rendszerint hosszú időn keresztül (a tartásra jogosult haláláig) fejt ki jogi hatását. A bizonyítási funkció mellett a tartási szerződés alakiségének jelentős garanciális funkciója is van, ami alatt meghatározóan a felek magánérdeke oltalmának igényét értjük. Különösebben nem tűnne megalapozottnak egy olyan álláspont, amely szerint a tartási szerződés alakiségének meghatározó közérdekoltalmi rendeltetése lenne. A közérdek oltalmának igénye nyilván ebben az esetben is jelen van, a jogforgalom biztonságának biztosítása miatt, de ez nem tekinthető a szerződés alakiséga meghatározó rendeltetésének. Ennélfogva – álláspontunk szerint – a tartási szerződés alaki feltételeinek a rendeltetése a felek magánérékének az oltalma, mindenképpen a tartásra jogosult érdekeinek oltalma, amely a könnyelmű és elhamarkodott szerződéskötés megelőzésében nyilvánul meg.

V.3. A TARTÁSI SZERZŐDÉST MEGSZÜNTETŐ MEGÁLLAPODÁS ALAKISÁGA A JOGELMÉLETBEN ÉS A BÍRÓI GYAKORLATBAN

Az Öröklési törvény nem szabályozza a tartási szerződést megszüntető megállapodás alaki feltételeit. Ez megnyitja az általános szerződési jogi szabályozás (Köt. 68. szak.) alkalmazásának kérdését a tartási szerződésre, amely mint már megállapítottuk, lehetővé teszi a formális szerződés konszenzuális megszüntetését, kivéve, ha az ellentétben lenne az alakiség rendeltetésével.

A szakirodalmi álláspontok megoszlanak e kérdésben. Az egyik álláspont szerint (KREČ–PAVIČ 1964: 383–384; ANTIĆ 2011: 359), az alakiség párhuzamossága elvét alkalmazni kell az Öröklési törvényben nevesített tartási szerződésre, azonban az ún. rendhagyó vagy nem nevesített tartási szerződésre nem. A rendhagyó vagy nem nevesített tartási szerződés egy gyűjtőfogalom, amely magában foglal minden olyan törvényileg nem szabályozott, tartásra irányuló szerződést, amelyeket a szerződési szabadság elvével összhangban a felek az Öröklési törvényben foglalt szabályoktól eltérő tartalommal hoznak létre. A különböző tartalommal a szerződési gyakorlatban megjelenő rendhagyó tartási szerződések legjellemzőbb és leg-

komolyabb jogi következményekkel járó, közös nevezője, hogy a tartásra jogosult szolgáltatásának tárgyát a tartásra kötelezett már a tartásra jogosult halála előtt megszerzi. A rendhagyó tartási szerződéseket mind a jogelmélet, mind pedig a bírói gyakorlat érvényes szerződésnek tekinti, amelyre az Öröklési törvénynek a tartási szerződésre vonatkozó rendelkezéseit megfelelően kell alkalmazni (ĐURĐEVIĆ 2010: 275). E téma elemzése messze meghaladja a jelen tanulmány tervezett terjedelmét, de joggal tehető fel a kérdés, mennyire célszerű érvényesnek tekinteni a rendhagyó tartási szerződést. A tartásra jogosult szolgáltatásának a tárgyra irányuló tulajdonjog visszatartása egy meglehetősen hatékony biztosíték arra, hogy a tartásra kötelezett szerződés szerint teljesítsen, a szigorú forma pedig megelőzi a tartásra jogosult részéről történő könnyelmű és elhamarkodott szerződéskötést. Ha érvényesnek tekintjük a rendhagyó tartási szerződést, amelynél a tartásra jogosultat védő, említett szabályok a szerződési szabadság elvével összhangban megkerülhetők (és rendszerint ez is történik), a törvénnyel szabályozott tartási szerződés intézménye teljesen viszonylagossá válik, mert a tartásra kötelezett rendszerint, amikor tárgyalási pozíciója olyan erős, hogy ezt megteheti, a rendhagyó tartási szerződést fogja megkötni (illetve a tartásra jogosulttal elfogadtatni), mert ugyanazon jogi cél elérése mellett ebben a szerződésben a jogi pozíciója sokkal előnyösebb.

Visszatérvén a tartási szerződést megszüntető megállapodás alakiságára: az az álláspont, amely szerint a megszüntető megállapodás formaszabadsága csak a tartási szerződésre vonatkozik, a rendhagyó tartási szerződésre pedig nem, azon az érvelésen nyugszik, hogy a rendhagyó tartási szerződés esetében a tartásra jogosult szolgáltatásának tárgya, ami rendszerint ingatlan feletti tulajdonjog, még a tartásra jogosult élete alatt a tartásra kötelezett nevére kerül bejegyzésre a Földhivatalban, és amennyiben a megszüntető megállapodást szóban is létre lehetne hozni, az ilyen megállapodás alapján a tartásra jogosult nem tudná a Földhivatalban saját tulajdonjogának újbóli bejegyzését kérelmezni.

A másik álláspont (ĐURĐEVIĆ 2010: 265; PETRUŠIĆ 1997: 97; SVORCAN 1988: 208) szerint a tartási szerződésre egyáltalán nem kellene alkalmazni az alakiság párhuzamossága alóli kivételt, azaz a tartós szerződést megszüntető megállapodást ugyanabban a formában kellene létrehozni, mint amilyenben a tartási szerződés létrejött.

A bírói gyakorlat teljesen liberális álláspontot képvisel. A gyakorlatilag egyhangú álláspont szerint a tartási szerződés egyszerű szóbeli megállapodással is megszüntethető (például Gž. 11157/2010, Gž. 4081/1993 és Rev. 104/1986). A határozatok indoklásában a bíróságok álláspontjukban arra támaszkodnak, hogy az Öröklési törvény nem tartalmaz rendelkezéseket a

tartási szerződést megszüntető megállapodás formájára vonatkozólag, aminek következtében a Kötelmi viszonyokról szóló törvény rendelkezéseit kell alkalmazni. Ez kétségtől igaz, viszont a bíróságok egyáltalán nem kísérelték meg megállapítani a tartási szerződés alakiságának rendeltetését, valamint azt sem, hogy a szerződés konszenzuális megszüntetése milyen okokból kifolyólag lenne összhangban a forma rendeltetésével. Csupán deklarálják, hogy a formai kénysertől mentes megszüntető megállapodás összhangban van a szerződés formájának rendeltetésével, így nem tartják indokoltnak, hogy a megszüntető megállapodás ugyanabban a formában jöjjön létre, mint a tartási szerződés.

VI. ÖSSZEGZÉS HELYETT – A BÍRÓI GYAKORLAT BÍRÁLATA

Az említett ítélkezési gyakorlattal szemben, amely nem követeli meg a tartási szerződést megszüntető megállapodással kapcsolatban a tartási szerződés alakiságának betartását, alapvetően az a kritikai észrevétel tehető, hogy az indoklásokban túlságosan általános jellegű az a megállapítás, hogy a konszenzuális jellegű megszüntető megállapodás összhangban van a tartási szerződés alaki feltételei rendeltetésével, miközben elmarad ennek a rendeltetésnek az érdemi elemzése. Ebből az a látszólagos érv kerül előtérbe, miszerint abból a tényből, hogy az Öröklési törvény kifejezetten nem szabályozza a tartási szerződést megszüntető megállapodás alakiságát, közvetlenül következik, hogy a konszenzuális megszüntető megállapodás összhangban van a szerződés alakiságának rendeltetésével, tehát nincs szükség megállapítani, mi is pontosan a tartási szerződés alaki feltételeinek rendeltetése. A bírósági határozatok olvasása során az olvasóban az az érzés támad, mintha a közérdek sérelme vagy veszélyeztetése – ami a formaszabadság megszüntető megállapodás egyértelmű és kifejezett törvényi tilalmában jelenhetne csak meg – volna az alaki feltételek rendeltetése megítélésének egyetlen zsinórmértéke. Ez az alakiság párhuzamossága elvének alkalmazását vonná magával, illetve semmilyen más rendeltetés – a törvényi tilomba foglalt közérdek oltalmán kívül – nem indokolná az alakiság párhuzamossága elvének alkalmazását. Ez azonban véleményünk szerint nem így van. Amennyiben a felek magánérdekének oltalma elegendő ok volt a tartási szerződés szigorú alakiságának előírásához, ugyanennek az oknak relevánsnak kell lennie az alaki feltételek rendeltetésének megítélésében a tartási szerződést megszüntető megállapodás alakiságával kapcsolatban is.

A bírói gyakorlatban általánosan elfogadott álláspontot a szakirodalom az alaki feltételek bizonyítási rendeltetése szempontjából is bíráló észrevé-

telek tárgyává teszi. A tartási szerződés alaki feltételeinek jelentős bizonyítási rendeltetése is van. Egyrészt a tartásra jogosult szolgáltatása a halálával válik esedékessé, a szerződéskötéstől a tartásra jogosult haláláig pedig meglehetősen hosszú idő telhet el, ami emeli a tartási szerződés alakiságának jelentőségét a szerződés létrejöttének és tartalmának bizonyítása szempontjából (ĐURĐEVIĆ 2010: 265). Másrészt a tartásra jogosult jogutódainak vitathatatlanul jogi érdekük van a szerződés érvényességét megkérdőjelezni, bármilyen okból is teszik azt, mert a szerződés érvénytelenségének vagy hatálytalanságának megállapításával a tartásra jogosult szolgáltatásának tárgya a hagyatékát fogja képezni, tehát növeli annak értékét. A tartási szerződést megszüntető szóbeli megállapodás közvetlenül veszélyezteti a jogutódok jogi helyzetét: erős bizonyítási eszközzel rendelkeznek arról, hogy a tartási szerződés létrejött (ami egyébként nem erősíti, hanem gyengíti örökösi érdekeiket), de semmilyen vagy csak gyenge bizonyítási eszközzel rendelkeznek a szerződés megszűnéséről (ami egyébként erősítené örökösi pozíciójukat) (ĐURĐEVIĆ 2010: 265). Ebből az okból eredően különösen megkérdőjelezhetők azok a bírósági határozatok, amelyek elismerik a tartási szerződés ráutaló magatartással történő megszüntetését, amikor is a tartásra kötelezett mulasztását a tartási kötelezettség teljesítésében, valamint a tartásra jogosult passzivitását a tartás követelésében a bíróság a tartási szerződést hallgatólagosan megszüntető megállapodásként értelmezi (ĐURĐEVIĆ 2010: 266).

Mindebből kifolyólag támogathatónak véljük azt az álláspontot a szakirodalomban, amely szerint a tartási szerződés esetében nem kellene eltérni az alakiság párhuzamosságának elvétől (ĐURĐEVIĆ 2010: 265), azaz a megszüntető megállapodást ugyanabban a formában kellene megkötni, mint a tartási szerződést, mindenekelőtt a tartásra jogosult és annak potenciális örökösei érdekeinek oltalma, valamint az alaki feltételek bizonyítási rendeltetésének megvalósulása céljából.

IRODALOM

- ANTIĆ, Oliver 2011. *Nasledno pravo* [Öröklési jog]. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu – Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd
- ANTIĆ, Oliver 2012. *Obligaciono pravo* [Kötelmi jog]. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu – Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd
- ARANĐELOVIĆ, Dragoljub 1911. *O formalnim izjavama volje* [A formális jognyilatkozatokról]. Beograd
- DOLOVIĆ, Katarina 2013. Zakonski raskid ugovora u evropskom ugovornom pravu [A szerződés törvény erejénél való megszűnése az európai szerződési jogban]. In: *Harmonious – journal of Legal and Social Studies in South East Europe*, 1., 45–58.

- DORĐEVIĆ, Živomir–STANKOVIĆ, Vladan 1987. *Obligaciono pravo* [Kötelmi jog]. Naučna knjiga, Beograd
- ĐURĐEVIĆ B., Dejan 2010. *Institucije naslednog prava* [Az öröklési jog intézményei]. Službeni glasnik, Beograd
- KONSTANTINOVIĆ, Mihailo 1961. *Obligaciono pravo – Beleške sa predavanja* [Kötelmi jog – Jegyzetek az előadásokról]. Savez studenata Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd
- KONSTANTINOVIĆ, Mihailo 1969. *Obligacije i ugovori – Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima* [Kötelmek és szerződések – Vázlat egy kötelmi és szerződési jogi törvénykönyvhöz], Klasici jugoslovenskog prava, Službeni list SRJ, Beograd
- KREČ, Milan–PAVIĆ, Đuro 1964. *Komentar Zakona o nasleđivanju* [Az Öröklési törvény kommentárja]. Narodne novine, Zagreb
- PAJTIĆ, Bojan–RADOVANOVIĆ, Sanja–DUDAŠ, Atila 2018. *Obligaciono pravo* [Kötelmi jog], Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu – Centar za izdavačku delatnost, Novi Sad
- PEROVIĆ, Slobodan 1964. *Formalni ugovori u građanskom pravu* [Formális szerződések a polgári jogban]. Naučna knjiga, Beograd
- PEROVIĆ, Slobodan 1986. *Obligaciono pravo* [Kötelmi jog]. Službeni list SFRJ, Beograd
- PEROVIĆ, Slobodan (szerk.) 1995. *Komentar Zakona o obligacionim odnosima* [A kötelmi viszonyokról szóló törvény kommentárja]. Savremena administracija, Beograd
- PETRUŠIĆ, Nevena 1997. Ostvarivanje prava na raskid ugovora o doživotnom izdržavanju [A tartási szerződéstől való elállási jog gyakorlása]. In: *Ugovor o doživotnom izdržavanju*. Pravni fakultet Univerziteta u Nišu–Udruženje za građansko procesno i arbitražno pravo, Niš, 97.
- RADIŠIĆ, Jakov 2008. *Obligaciono pravo* [Kötelmi jog]. Nomos, Beograd
- SALMA, Jožef 2009. *Obligaciono pravo* [Kötelmi jog]. Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu – Centar za izdavačku delatnost, Novi Sad
- STANKOVIĆ, Gordana 1997. Postupak za potvrđivanje sadržine ugovora o doživotnom izdržavanju [A tartási szerződés tartalmának megerősítésére vonatkozó eljárás]. In: *Ugovor o doživotnom izdržavanju*. Pravni fakultet Univerziteta u Nišu–Udruženje za građansko procesno i arbitražno pravo, Niš, 58.
- SVORCAN, Slobodan 1988. *Raskid ugovora o doživotnom izdržavanju* [A tartási szerződéstől való elállás]. Savremena administracija, Beograd
- VÉKÁS Lajos 2016. *Szerződési jog – Általános rész*. ELTE Ötvös Kiadó, Budapest

JOGSZABÁLYOK

- IFT. – Zakon o prometu nepokretnosti [Ingatlanforgalmi törvény], *Službeni glasnik Republike Srbije* [A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye], 2014/93, 2014/121 és 2015/6. sz.
- KJT. – Zakon o javnom beležništvu [A Közjegyzőségről szóló törvény], *Službeni glasnik Republike Srbije* [A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye], 2011/31, 2012/85,

2013/19, 2014/55 – másik törvény, 2014/93 – másik törvény, 2014/121, 2015/6 és 2015/106. sz.

KÖT. – Zakon o obligacionim odnosima [Kötelmi viszonyokról szóló törvény], *Službeni list SFRJ* [A JSZSZK Hivatalos Lapja], 78/29, 85/39, 89/48 – AB határozat és 89/57. sz., *Službeni list SRJ* [A JSZK Hivatalos Lapja], 93/31. sz. és *Službeni list SCG* [Szerbia és Montenegró Államközösségének Hivatalos lapja], 2003/1 – Alkotmányos okmány

ÖT. – Zakon o nasleđivanju [Öröklési törvény], *Službeni glasnik Republike Srbije* [A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye], 95/46, 2003/101 – AB határozat és 2015/6. sz.

PTK. TERVEZET – *Građanski zakonik Republike Srbije – Radni tekst pripremljen za javnu raspravu sa alternativnim predlozima* [A Szerb Köztársaság Polgári Törvénykönyve – a társadalmi vitához előkészített munkatervezet alternatív javaslatokkal], Vlada Republike Srbije – Komisija za izradu građanskog zakonika, Beograd, 2015

BÍRÓSÁGI HATÁROZATOK

A Belgrádi Körzeti Bíróság Gž. 104/1986. sz. határozata (hivatkozás: ĐURĐEVIĆ 265). Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának Rev. 104/1986. sz. határozata (hivatkozás: ĐURĐEVIĆ 265).

A Legfelsőbb Bíróság 2003. 07. 09-én kelt Rev. 916/2002. sz. határozata In: *Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije*, 2004/1, 73.

A Valjevoi Körzeti Bíróság 2004. 11. 02-án kelt Gž. 1409/2004. sz. határozata. Forrás: *Paragraflex* jogi adatbázis.

Az Újvidéki Fellebbviteli Bíróság 2011. 03. 17-én kelt Gž.11157/2010. sz. végzése. Forrás: *Paragraflex* jogi adatbázis.

The Form of Terminating a Contract by Parties' Agreement under Serbian Law with Special Regard to Maintenance Contract

The effective Serbian law, like the majority of European legal orders, adopts the principle of consensuality of contracts, which means that the parties are free, in principle, to choose the form of their contract.

However, modern law recognizes numerous exceptions from this general rule, whereby the legal order prescribes or the parties foresee a mandatory form of contract. These exceptions are quite common, but they do not, however, intend to reinstate the system of formality of contracts, in which contracts produce legal effect only if they are concluded in the prescribed or stipulated form.

Another issue is whether a contract, concluded in the form prescribed by law or stipulated by the parties, could be terminated by a simple oral agree-

ment of the parties or even tacitly. This is particularly important in respect of the termination of long-term contracts, such as, for example, the contract of maintenance, the conclusion of which is subject to strict formal requirements. According to the general rules of contract law, a formal contract can be terminated in a simple oral form, unless the purpose of the form implies otherwise. This general rule is in the case law applied to the maintenance contract as well. However, in order to safeguard legal certainty and parties' interests, it seems reasonable to apply the rule of 'parallelism of formalities' in such cases, according to which the termination of the contract by parties' agreement is subject to the same form in which it has been concluded. By applying the rule of 'parallelism of formalities' to maintenance contract, the form of the contract would achieve its protective and evidentiary function.

Keywords: contract, formal requirements, the principle of „parallelism of forms”, maintenance contract, contract termination

Forma sporazumnog raskida ugovora u srpskom pravu s posebnim osvrtom na ugovor o doživotnom izdržavanju

Pozitivno pravo Srbije, kao i većina evropskih kontinentalnih prava, za-
laže se za konsensualnost ugovora. To ne znači nužno da se ugovor zak-
ljučuje u usmenoj formi, već slobodu u izboru forme ugovora: strane su u
načelu slobodne da izaberu bilo koju formu u kojoj će ugovor zaključiti.

Od ovog pravila međutim savremeno pravo poznaje brojne izuzetke,
kada pravni poredak propisuje ili ugovorne strane predvide obaveznu formu
svom ugovoru. Ovi izuzeci su prilično učestali, ali ne uspostavljaju istorijski
prevaziđen sistem formalizma ugovora, prema kojem se po pravilu pravno
dejstvo ugovora ostvaruje samo ako su ispunjene propisane ili predviđene
formalnosti i samo se izuzetno može smatrati punovažnim ugovor zaključen
usmeno, odnosno u nekoj formi različitoj od propisane ili ugovorene.

Drugo je pitanje da li se formalan ugovor, koji je punovažno nastao u
formi koja je propisana ili koju su strane predvidele, i kao takav proizvodi
pravno dejstvo, može raskinuti neformalnim sporazumom strana ili njiho-
vom konkludentnom radnjom. Ovo pitanje najveći značaj dobija u vezi sa
sporazumnim raskidom ugovora sa trajnim izvršenjem prestacija kao što
je ugovor o doživotnom izdržavanju, na primer, koji se zaključuje u vrlo
strogoj formi. Prema pravilima opšteg ugovornog prava, formalni ugovor
se može raskinuti i usmenim sporazumom strana, osim ako nešto drugo ne
proizilazi iz svrhe forme ili zakonom nije drugačije određeno. Ovo pravi-
lo sudska praksa nekritički, i gotovo automatski primenjuje i na ugovor o

doživotnom izdržavanju. Čini se međutim opravdanim da se u ovom slučaju primeni načelo „paralelizma forme” prema kojem bi sporazumni raskid ugovora trebalo ostvariti u istoj formi u kojoj se i ugovor zaključuje. Paralelizmom forme sporazuma o raskidu ugovora o doživotnom izdržavanju forma bi ostvarila kao svoju zaštitnu, tako i dokaznu funkciju.

Ključne reči: ugovor, forma ugovora, načelo „paralelizma forme”, ugovor o doživotnom izdržavanju, sporazum o raskidu ugovora

Beérkezés időpontja: 2018. 11. 11.

Elfogadás időpontja: 2018. 11. 22.

DE NEGRI Laura, LL.M.

: Andrásy Gyula Német Tannyelvű Egyetem, Budapest

: denegrilaura2@gmail.com

HATÁRON ÁTNYÚLÓ ÖRÖKLÉSI ÜGYEK A GLOBALIZÁCIÓ KORÁBAN

Cross-border issues of succession in the age of globalization

Prekogranični naslednopravni slučajevi u vremenu globalizacije

A tanulmány az Európai Öröklési Rendelet legjelentősebb normáival foglalkozik, és kísérletet tesz arra, hogy bemutassa, miként valósul meg az Európai Unióban az igazságügyi együttműködés az örökléssel kapcsolatos kérdések vonatkozásában. Továbbá bemutatja, hogy az Európai Öröklési Rendelet milyen áthidaló mechanizmusokat és alternatívákat tartalmaz azokra az esetekre, amelyekben a fő szabálytól eltérő módon kell eljárni. Példákon keresztül szemlélteti az örökhagyó halála után hátramaradt hagyatéki vagyon sorsát, és praktikusán bemutatja, hogy az egyes esetek megoldási lehetőségei milyen előfeltételek függvényei. Végezetül a tanulmány összehasonlítási jelleggel kitér azokra az eshetőségekre, amelyek akkor merülnek fel, ha egy európai uniós tagállam mellett egy harmadik állam joga is megjelenik, amely a hagyatéki eljárás lefolytatásában szerepet játszhat, annak ellenére, hogy a nem uniós tagállamokra az Európai Öröklési Rendelet hatálya nem terjed ki. Ez utóbbit Szerbia példáján keresztül vezeti le, és kitér a szerb nemzetközi magánjogi törvény és az európai szabályozás összeegyeztethetetlen ellentéteire, és az ezekből fakadó nehézségekre. Ezzel kapcsolatosan sajátos szerepet játszik a szerb nemzetközi magánjogi törvény kapcsoló elveinek elavult, a jelenkori körülményeknek – különös tekintettel az elvándorlásra és a globalizációra – nem megfelelő értelmezése.

Kulcsszavak: Európai Öröklési Rendelet, hagyaték, állampolgárság, szokásos tartózkodási hely, alkalmazandó jog, joghatóság, globalizáció

BEVEZETŐ

A napjainkban végbemenő nemzetközi vándorlási folyamatok következtében új problémák lépnek fel a családjog és az öröklési jog területén. Különböző kultúrák ötvöződnek egymással, különféle környezetből, és ez-

zel együtt eltérő jogrendszerekből érkező személyek kerülnek tartózkodási helyüket tekintve egy másik állam fennhatósága alá, ugyanakkor kulturális, vallási meggyőződésük vonatkozásában nem feltétlenül tudják magukénak a tartózkodásuk helye szerinti állam előíranyozta szabályokat. Továbbra is szorosabb kapcsolat fűzi őket származási országukhoz. A transznacionális viszonyok országokon átívelő családi kapcsolatokat szülnek, s ebből következően az öröklés kérdése is reflektorfénybe kerül. A különböző állampolgárságú személyek tulajdonába kerülő külföldi vagyontárgyak mennyiségének állandó növekedése, és a külföldön letelepedő, ott vagyont szerző állampolgárok számának gyarapodása a gyakorló jogászoktól a nemzetközi és európai szintű öröklési normák átfogó ismeretét nemcsak elméleti síkon, hanem a gyakorlatban is megköveteli. Nem újdonság, hogy az egyes államok az öröklésre vonatkozó kérdések körét különböző módon szabályozzák, ám uniós szinten az egységes alapelvek lefektetése működőképes módszernek bizonyul. Az Európai Unión belül a tagállamokban hozott határozatok másik tagállamban való elismerése és végrehajtása gördülékenyen és akadálymentesen működik, és az egyes élethelyzetekből fakadó bonyodalmak az európai jogszabályok egységesített és konzekvens normáinak köszönhetően áthidalhatók. Ugyanakkor az olyan esetekben, amikor az európai szabályozás és egy harmadik állam nemzetközi regulációi keresztezik egymást, nem feltétlenül lehet olyan megoldást találni, amely mindkét oldal jogi normáit egyenlő súllyal mérlegelve egyértelmű és gyakorlatias eredményhez vezet.

AZ EURÓPAI ÖRÖKLÉSI RENDELET SZÜKSÉGSZERŰSÉGE

Az uniós jogalkotó 2012. július 4-én fogadta el az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az öröklési ügyekben kiállított közokiratok elfogadásáról és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről szóló 650/2012 EU európai parlamenti és tanácsi rendeletet (a továbbiakban: Európai Öröklési Rendelet/Rendelet). Az Európai Öröklési Rendelet 2015. évi hatálybalépésével az öröklési jog új dimenzióba lépett, amely az Európán belüli öröklési igények érvényesítésének reformjaként értelmezhető. Nem kevés szerepe volt a Rendelet meghozatalában a napjainkban nagymértékben tapasztalható globalizációnak. A szabad külföldi letelepedés és munkavállalás lehetővé teszi az európai polgárok számára a külföldi államban való életvitelszerű tartózkodást, vagyonszerzést, munkavállalást, különféle jogügyletek lebonyolítását. Ennek következtében a gyakorlatban egyre több olyan határon átnyúló, nemzetközi

zi elemet tartalmazó öröklési ügy merül fel, ahol az örökhagyó hagyatéki vagyona nem csupán egy állam területén lelhető fel. Az Európai Öröklési Rendelet az ilyen esetekben könnyíti meg az öröklési jogi kérdések kapcsán felmerülő nehézségek kiküszöbölését, különösen az elhalt örököseinek érdekeit előtérbe helyezve. A Rendelet elsődleges célja, hogy az örökösök ne kényszerüljenek az egyes hagyatéki vagyontárgyak elhelyezkedése szerinti valamennyi tagállamban a hagyatéki eljárás megindítására, ehelyett a hagyatéki egészének jogi sorsa egy eljárásban kerüljön rendezésre. Másrészt az uniós jogalkotó a határon átnyúló ügyek gördülékeny lefolytatásának szándékától vezérelve célul tűzte ki, hogy a hagyatéki eljárás során hozott határozat vagy okirat az összes tagállamban, ahol az örökhagyónak vagyona van, elfogadásra kerüljön. Ugyanakkor, az Európai Öröklési Rendelet nem írja felül a tagállamok nemzeti öröklési jogi szabályait. Azt, hogy az örökhagyó után kik és milyen arányban örökölnek, a végrendelet alaki és tartalmi követelményeit, a kötelesrész arányait továbbra is a nemzeti szabályok irányozzák elő. Ezt a tényt szem előtt tartva felmerül a kérdés: mit is szabályoz a Rendelet tulajdonképpen? Az Európai Öröklési Rendelet három fő kérdést kíván megoldani. Egyrészt a joghatóság problémáját szabályozza, azaz hogy konkrét esetben az öröklésre vonatkozó jogi eljárásban mely tagállam hatóságai járnak el. Másrészt az alkalmazandó jog kérdésére fektet hangsúlyt, így azon kérdés egységes szabályozására, hogy az elhalt hagyatékára mely tagállam jogszabályait kell alkalmazni. Harmadrészt az öröklési ügyekben meghozott határozatok tagállamok közötti szabad mozgását, avagy kölcsönös elismerését rögzíti.

JOGHATÓSÁG ÉS ALKALMAZANDÓ JOG

A Rendelet viszonyítási pontként az örökhagyó halálának időpontja szerinti szokásos tartózkodási helyét határozza meg mind az alkalmazandó jog, mind pedig a joghatóság kérdésében, attól függetlenül, hogy mi volt az örökhagyó állampolgársága. Ennek kapcsán felmerül a kérdés: hogyan értelmezendő megfelelően a szokásos tartózkodási hely fogalma? Az örökhagyó halála időpontjában szokásos tartózkodási helye az a hely, ahol életvitelének központja volt a halálát közvetlenül megelőzően. Ez a magyarázat kétségekre adhat okot, hiszen napjainkban a gyakorlatban az is előfordulhat, hogy az örökhagyó nem egy, hanem kettő vagy akár több szokásos tartózkodási helyet tudhat magáénak. Érdekesen közelíti meg a kettős tartózkodási hely problémáját Rauscher, a következő megfogalmazással: „Az illető személy szociális, családi és munkakapcsolatait máshová helyezi, anélkül, hogy az utolsó hidat felégetné származási államával” (RAUSCHER 2010: 831).

Vegyük például a Magyarországon élő, ám a szélesebb körű munkalehetőséggel, kedvezőbb munkafeltételekkel és magasabb munkabérrel kecsegtető szomszédos Ausztriába nap mint nap dolgozni „átjáró” munkavállalót. Ilyen esetben első ránézésre nem állapítható meg, hogy az örökhagyó mely állam területéhez fűződik szorosabban, hiszen az egyik helyhez otthona, családja köti, a másik ország pedig mindenkori jövedelmének forrása, amelyből adott esetben családját eltartja, otthonát fenntartja. A vázolt esetnek több lehetséges kimenetele lehet, amelyek egyrészt függnek a hagyatéki vagyontárgyak helyétől, illetve attól, hogy az örökhagyó rendelkezett-e a hagyaték fekvése szerinti tagállam állampolgárságával. Fontos tisztázni, hogy az Európai Öröklési Rendelet azokra az esetekre, amikor az elhalt szokásos tartózkodási helye nem állapítható meg egyértelműen, a hagyatéki vagyontárgyak helye szerinti államot ruházza fel joghatósággal, ám ezt ahhoz a feltételhez köti, hogy az örökhagyó a halála pillanatában rendelkezett a hagyatéki vagyontárgyak helye szerinti tagállam állampolgárságával. A fenti esetre visszatérve, amennyiben a Magyarországon élő, de Ausztriában dolgozó elhalt, akinél nem állapítható meg egyértelműen, hogy mely államban volt a szokásos tartózkodási helye, csupán magyar állampolgársággal rendelkezik, és a hagyatéki vagyontárgyak szintén kizárólag Magyarországon találhatók meg, egyértelműen kijelenthető, hogy a hagyatéki eljárást magyar közjegyző előtt folytatják majd le. Az eset második lehetséges kimenetele az osztrák eljáró hatóság lenne, abban az esetben, ha az elhalt hagyatéki vagyontárgyai Ausztriában helyezkednek el, és az elhalt halála időpontjában osztrák állampolgársággal is rendelkezett. Bonyodalomra abban az esetben kerülhet sor, ha az örökhagyó magyar és osztrák állampolgársággal is rendelkezett, és mindkét államban tulajdonjoggal bírt a halálával hagyatékká vált tárgyakon. Ez az eset különösen azért szülhet nehézségeket, mert a rendelet a „hagyaték egységének (Nachlassseinheit) elvét követi” (MÁDL–VÉKÁS 2012: 403–404). Ez azt jelenti, hogy a hagyaték teljes egészére, függetlenül attól, hogy ingóságról vagy ingatlanról van szó, ugyanaz a jog alkalmazandó. Nem lehetséges tehát a hagyaték feldarabolásának elvét alkalmazni, azaz ingóságok és ingatlan az örökhagyó halálával bekövetkezett jogi sorsát különböző szabályok szerint meghatározni. Az alkalmazandó jog kérdésében a Rendelet – főként az ilyen esetek felmerülésének lehetőségét szem előtt tartva – lehetővé teszi elsősorban az örökhagyó számára, hogy még életében rendelkezzen arról, hogy halála esetén a hagyaték mely tagállam joga szerint kerüljön rendezésre. Amennyiben az elhalt élete során nem volt ennyire előrelátó, az Európai Öröklési Rendelet erre az esetre is kínál egy megoldási lehetőséget, mégpedig azt, hogy az örökösök, illetve további, a hagyatékban érdekelt

személyek részére lehetővé teszi, hogy megállapodjanak egy adott állam illetékes eljáró hatóságának kizárólagos joghatóságáról. Természetesen itt is csak azon állam joga jöhet számításba, amelynek állampolgárságával az elhalt halála időpontjában rendelkezett. Továbbgondolva ezen jog gyakorlásának lehetőségét, a mindennapokban problémás lehet az olyan eset, amikor az örökösök ellentétes érdekeket képviselve nem tudnak megegyezésre jutni a joghatóság kérdésére vonatkozóan. Segítséget nyújthat azonban az alapvetéshez, avagy az objektív kapcsolóelvhez való visszatérés és annak meghatározása. Joghatóság és alkalmazandó jog szabályozásának kérdésében ugyanis a Rendelet példákon keresztül szemlélteti, hogy kétséges esetekben miként értelmezendő a szokásos tartózkodási hely fogalma. „A Rendelet preambuluma 23. és 24. cikke irányadó az ilyen esetekre. A preambulum előírja, hogy az öröklés ügyében eljáró hatóság átfogóan értékelje a halált megelőző éveket és a halál időpontjával kapcsolatos életkörülményeket az elhalt vonatkozásában, illetve az adott államban való tartózkodás időtartamát, gyakoriságát, körülményeit és indokait. Ha az örökhagyó szakmai vagy gazdasági okokból külföldre került és ott dolgozott, azonban származási államával szoros és tartós kapcsolatot őrzött meg, a körülményektől függően úgy is értékelhető, hogy az elhalt szokásos tartózkodási helye továbbra is a családi és társadalmi életének középpontját képező származási államban található” (SURI 2015: 45). Hipotetikus esetünkben tehát a preambulum értelmezési segédlete nyomán az Ausztriában dolgozó, ám Magyarországon élő, de mindkét államban hagyatéki állománnyal és mindkét ország állampolgárságával rendelkező örökhagyó hagyatéka, tekintettel családi és társadalmi életének középpontjára, a magyar eljáró hatóság közreműködésével kerül rendezésre. Szörszálhasogatás lenne megkérdőjelezni azt a tényt, hogy vajon említhető-e ugyanazon a lapon a családi és a társadalmi élet, illetve hogy ez a kettő kivétel nélkül együtt jár-e, tudva azt, hogy az örökhagyó leginkább munkája során és abból kifolyólag létesít társadalmi viszonyokat, hiszen munkája során találkozik új emberekkel, akikkel később majd tartós társadalmi kapcsolatot ápol, így szociális kapcsolatainak leginkább munkakörnyezetében, a családi miliőtől elválasztva bontakoznak ki. Meglátásom szerint ennek mérlegelése során mindenképpen a családi élet helyszíne szerinti állam nyerné a versenyt, hiszen a családi kötelék (ideális esetben házasság, vérokonosság) szorosabb a pusztán társadalmi viszonyoknál. Nem mellékes az sem, hogy a hagyaték megszerzésében általában az örökhagyó családtagjai érdekeltek, nem pedig a társadalmi kapcsolatokból származó ismerősei.

Következtetésképp kijelenthető, hogy a Rendelet joghatóság és alkalmazandó jog szempontjából az Európai Unión belül többé-kevésbé minden

felmerülő bonyolultabb esetre tartalmaz megoldási lehetőséget. Annak ellenére, hogy az egyes tagállamok öröklési jogi normái eltérnek egymástól, a joghatóság és az alkalmazandó jog problémája a Rendeletnek köszönhetően, azon belül pedig az egységes objektív kapcsolóelv – az örökhagyó halála időpontjában szokásos tartózkodási hely, és ennek hiányában a hagyatéki vagyon fekvésének helye – által megoldhatóvá válik.

EURÓPAI JOGSZABÁLY ÉS NEMZETI JOGSZABÁLY VERSENGÉSE

„*De lege lata* – a nemzetközi öröklési jogot az országok többségében messzemenően az állampolgársági elv uralja” (SZÖCS 2015: 45). A gyakorlatban akkor merülhet fel vitára okot adó helyzet, ha olyan esettel találkozunk, amikor megjelenik egy harmadik állam (nem EU-tagállam) is, amelyhez az örökhagyót halála időpontjában állampolgársági kötelék fűzte az EU-tagállam mellett. Erre az esetre vegyünk például egy, a gyakorlatban mindinkább előforduló esetet, egy szerb–magyar állampolgársággal rendelkező örökhagyót, akinek mindkét államban van hagyatéki vagyontárgya, és élete során, megnehezítve ezzel örökösei dolgát, nem rendelkezett arról, hogy halála esetén mely ország joga legyen mérvadó a hagyatéék rendezésére. A Rendelet 10. cikke szerint: amennyiben az örökhagyó halála időpontjában szokásos tartózkodási hely fogalmára előírt feltételeket harmadik államban valósította meg, a hagyatéki vagyontárgyak helye szerinti állam eljáró hatósága fog eljárni, amennyiben az örökhagyó rendelkezett ezen ország állampolgárságával. Az Európai Öröklési Rendelet tehát előirányozza a hagyatéki eljárás európai tagállamban való lefolytatását, akkor is, ha az elhalt szokásos tartózkodási helye halála időpontjában harmadik államban volt, feltéve, hogy a hagyatéki állomány az uniós tagállamban helyezkedik el, és az ezzel párosuló európai ország állampolgársága is megállapítható az örökhagyó esetében. Az ellentétes oldalról szemlélve ezt az ügyet, a kettős állampolgárságra tekintettel – különösen az állampolgárságok egyenértékűségének elvét figyelembe véve – Szerbiában a külföldi elemet tartalmazó ügyekre nézve a nemzetközi magánjogi törvény rendelkezéseit kell alkalmazni. A Más országok jogszabályi ellentmondásának feloldásáról szóló törvény – a továbbiakban: szerb nemzetközi magánjogi törvény – (Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja) (Sl. list SFRJ, br. 43/82 i 72/82 – ispr., Sl. list SRJ, br. 46/96 i Sl. glasnik RS, br. 46/2006 – dr. zakon) 30. szakasza az öröklési ügyekben az örökhagyó halála időpontjában aktuális állampolgárságát határozza meg mint általános kapcsolóelvet, azaz a szerb állampolgársággal (is) rendelkező örökhagyó hagyatéki vagyontár-

gyaira a szerbiai öröklési törvény az irányadó. Ebben az esetben egyértelműen megállapítható, hogy az Európai Öröklési Rendelet és a szerb nemzetközi magánjogi törvény rendelkezései külön utakon járnak. Szó szerint külön úton, hiszen mindkét jogszabály a saját útjára tereli a hagyatéki eljárás lefolytatását. A szerb nemzetközi magánjogi törvény 11. cikke kimondja továbbá, hogy az a személy, aki szerb állampolgársággal és ezenkívül egy másik ország állampolgárságával rendelkezik, a törvény alkalmazhatósága érdekében úgy tekintendő, mintha csak Szerbia állampolgára lenne. Mint a legtöbb ország nemzetközi magánjogi törvénye, Szerbia is a több állampolgársággal rendelkező állampolgár esetén saját joghatóságát és saját jogának alkalmazását favorizálja. Szerbiában tehát a saját állampolgárság kizárólagosságának elve érvényesül. Állampolgárság hiányában a törvény a tartózkodási helyet határozza meg mint másodlagos kapcsolóelvet, ám a mobilitás fénykorában ez a kiegészítő szabály nem elégséges ahhoz, hogy lefedje az életben előforduló összes lehetséges körülményt, főként azokban az esetekben, amelyekben a korábban említett szokásos tartózkodási hely az életvitel váltakozó körülményei miatt nem állapítható meg kétséget kizáróan.

Minek tudható be a szerb nemzetközi magánjogi törvény szigorúsága, amely kizárja más állam joghatóságát akkor is, ha az adott személy egy másik állampolgársággal is rendelkezik? Elsősorban figyelembe kell venni, hogy ez a törvény még az egykori Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság idején lépett hatályba, és az akkori életkörülmények merőben eltértek a maiaktól, amelyek meghatározó vonása az elvándorlás, több országban való párhuzamos életvitelszerű tartózkodás. Ezek a jelenségek okot adnak a nemzetközi magánjogi törvény rendelkezéseinek kritikájára, hitelességük és gyakorlatiasságuk megkérdőjelezésére. Kritikára adhat okot a pusztán tény is, hogy a jogalkotó a több évtizedes jogszabályokat alkalmazza a mai napig, és a jelenkori élethelyzeteket nem fedő normákat ma is jónak és működőképesnek ítéli meg. A törvény meghozatalának időpontjában a jogalkotó a manapság már elavultnak mondható állampolgárságot határozta meg mint a legkézenfekvőbb kapcsolóelvet a joghatóság és az alkalmazandó jog kérdésében. Érdemes kiemelni, hogy az akkori viszonyok között más jelentése volt az állampolgársági köteléknek, mint napjainkban. Általában egy személynek csak egy állampolgársága volt és lehetett, hiszen a globalizáció és a mobilitás nem játszott akkora szerepet, mint manapság. Másrészt a kettős állampolgárság nem volt a maihoz hasonlóan könnyen elérhető, ugyanis általában az állampolgárság cseréjére kerülhetett csak sor, és ez is csak olyan formában valósulhatott meg, ha az addigi állampolgárságot felváltotta egy másik állampolgárság, azaz az előző állampolgársági kötelékből való elbocsátás árán lehetett egy másik állampolgárságra szert tenni. Másrészt a tör-

vény meghozatalának idején úgy tartották, hogy a személyi jogok, a családjogi viszonyok és az öröklés legfőképpen annak az államnak a törvényeitől kell hogy függjenek, amelyben az érintett személyek élnek. Ezenkívül fokozott védelmet kívántak biztosítani külföldi bíróságoktól azoknak a jugoszláv állampolgároknak, akik külföldön éltek, és tették mindezt az állampolgárságuk szerinti bíróság kizárólagos joghatósága alatt. A legtöbb állam nemzeti szabályozásában az elmúlt évtizedekben egy új meglátás alakult ki az állampolgárság megszerzésére vonatkozóan, amely megengedőbb a korábbi rendszernél. A jelenkori szabályozások már nem negatívumként kezelik a kettős állampolgárság lehetőségét, és mára az országok többségében megszűnt az állampolgárság kötelékéből való elbocsátás mint az új állampolgárság megszerzéséhez szükséges feltétel. A kettős állampolgárság tehát mára egy teljesen elfogadott, sőt egyes országok részéről különösen támogatott jelenség. Említésre méltó ráhatása van a kettős állampolgársággal rendelkezőkre a nagyszámú nemzetközi házasságnak is, amelynek következménye, hogy a házastársak megtarthatják saját állampolgárságukat, s gyermekük születésével annak már automatikusan két állampolgársága lesz. Mindezek alapján megállapítható, hogy a szerb nemzetközi magánjogi törvény az elmúlt évtizedekben végbement strukturális változások ellenére nézőpontját nem alakította a jelenlegi viszonyokhoz, és elavult nézőpontja miatt a jelenkori életkörülményekből fakadó változásokkal nem tud lépést tartani.

A szerb nemzetközi magánjogi törvény állampolgárság hiánya esetére mint kiegészítő kapcsolóelvet a tartózkodási helyet határozza meg. Ugyancsak elavult értelmezése van a tartózkodási helynek a törvény szerint, hiszen a törvény meghozatalának idején az volt szokványos, hogy egy személynek egy tartózkodási helye van, amely életvitelének középpontját testesíti meg. Tekintettel a mai viszonyokra a tartózkodási hely sem szorítható már a korábbi szűk keretek közé, a fentebb vázolt okok miatt.

A Rendelet és a szerb nemzetközi magánjogi törvény összehasonlításának tükrében megállapítható, hogy míg az Európai Unió tagállamai a hagyatéki ügyekre vonatkozóan joghatóság és alkalmazandó jog kérdésében egységesen az elhalt halála ideje szerinti utolsó szokásos tartózkodási helyét veszik alapul, illetve ha ez nem állapítható meg, a hagyatéki vagyontárgyak fekvése szerinti államot, addig Szerbia az elhalt halála idejében volt állampolgársága szerinti országban folytatná le a hagyatéki eljárást, illetve ennek hiányában az elhalt tartózkodási helyét venné alapul. A következő példán keresztül szemléltessünk egy olyan ügyet, melynek egy EU-s és egy harmadik állam jogának ellentétes rendelkezéseit kell közös nevezőre hozni. A gyakorlatban egyre nagyobb valószínűséggel előforduló eset egy szerb–magyar kettős állampolgársággal rendelkező személy halála utáni bonyodalom kialakulása.

Amennyiben az örökhagyó utolsó szokásos tartózkodási helye Magyarországon volt, és a hagyatéki állomány is Magyarországon fekszik, az Európai Öröklési Rendelet szerint a hagyatéki eljárás egyértelműen magyar közjegyző előtt folytatandó le. Ugyanakkor az elhalt szerb állampolgársága szerint Szerbia is illetékes a nemzetközi magánjogi törvény szerint. A pragmatizmus tükrében érdemes ebben az esetben a dolgok fekvésének helye szerinti államot választani a hagyatéki eljárás lefolytatásának helyéül, figyelembe véve a *lex rei sitae* elvet. Igazán problémás lehet az olyan eset, ahol az örökhagyó magyar és szerb állampolgársággal is rendelkezett, és a hagyatéki vagyontárgyak mindkét államban fellelhetők. Ilyen esetben ideális, ha az örökhagyó még életében nyilatkozik arról, hogy halála esetén mely ország joga szerint kerüljön rendezésre a hagyatéki vagyon. Amennyiben az örökhagyó által tett, erre vonatkozó nyilatkozat nem áll rendelkezésre, az örökösök és a hagyatékban érdekelt további személyek még mindig élhetnek a joghatóság választásának lehetőségével, és megegyezhetnek abban a kérdésben, hogy a hagyatéki eljárás magyar vagy szerb jog szerint kerüljön rendezésre. A megegyezés hiánya viszont a hagyatéki eljárás elhúzódtásához, vagy akár két országban lefolytatott párhuzamos hagyatéki eljáráshoz vezethet, amelynek következménye további pereskedés alapjául szolgálhat. Ezzel összefüggésben nem téves azt állítani, hogy az előrelátó kettős állampolgár, aki két országban is rendelkezik vagyontárgyakkal, még életében gondoskodik a halála esetére szóló hagyatéki eljárás megszervezéséről, él a jogválasztás lehetőségével.

A vázolt esetre vonatkozóan megállapítható, hogy két egymástól eltérő jogszabály rendelkezései irányadók ugyanazon ügy megoldására.

A HATÁROZATOK KÖLCSONÖS ELISMERÉSE ÉS VÉGREHAJTÁSA

A határozatok elismerésével és végrehajtásával kapcsolatos rendelkezést az Európai Öröklési Rendelet 39. cikke tartalmazza: „A valamely tagállamban hozott határozatot a többi tagállamban külön eljárás nélkül elismerik.”

Az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 1215/2012/EU rendelete (2012. december 12.) fő ismérve, hogy elhagyta az ún. *exequatur* eljárást, azaz a végrehajthatóvá nyilvánítás eljárását, és ennek eredményeképp az Európai Unión belül a határozatokat nemcsak elismerik, hanem végre is hajtják *ipso iure*. Ugyanakkor az Európai Öröklési Rendelet az előbb említett rendelet átdolgozott változatának korábbi formájára modellezte rendelkezéseit, így szükségszerűvé teszi a végrehajthatóvá nyilvánítás eljárását, amelyet külön kell kérelmezni. Ezt követően kerülhet

csak sor a határozat végrehajtására. Az Európai Unión belül működő kontinuitás szemléltetése érdekében kiemelendő, hogy amennyiben a végrehajthatóvá nyilvánítás iránti kérelem megfelel a formai és tartalmi követelményeknek, a határozatot haladéktalanul végrehajthatóvá kell nyilvánítani. Ehhez képest a szerb nemzetközi magánjogi törvény rendelkezései kimondják, hogy külföldi határozat csak akkor ismerhető el, ha az elismerést kérelmező bizonyítja, hogy a külföldi bíróság vagy más hatóság határozata a külföldi országban jogerőre emelkedett. Ugyanezt követeli meg a végrehajthatóvá nyilvánítás is. Látható, hogy az EU-n belüli államok engedékenyebbek a határozatok elismerése és végrehajtása kérdésében, mint a nem EU-s tagállam Szerbia.

AZ EURÓPAI ÖRÖKLÉSI BIZONYÍTVÁNY

Az Európai Öröklési Rendelet 62. cikkével bevezeti az európai öröklési bizonyítványt, amely mérföldkő az európai polgári nem peres eljárások között. Az európai öröklési bizonyítványt az öröklési ügyben eljáró hatóság állítja ki az örökösök, hagyományosok, végrendeleti végrehajtók és ingatlankezelők számára abból a célból, hogy jogállásukat bizonyíthassák, illetve jogaikat és felhatalmazásaikat más tagállamokban is gyakorolhassák. Jellegetessége, hogy kibocsátását követően ezt a dokumentumot bármilyen további eljárás nélkül minden tagállamban elismerik. Meg kell azonban jegyezni, hogy az európai öröklési bizonyítvány kibocsátása nem egyenlő magával a hagyatéki eljárással. A határon átnyúló hagyatéki ügyekben az európai öröklési bizonyítvány kibocsátása megelőzi a tényleges joghatást kiváltó hagyatéki eljárás lefolytatását. Ez a dokumentum szolgál a hagyatékkal összefüggő személyes érdekeltség hiteles bizonyítékául. Fontos azonban megjegyezni, hogy az európai öröklési bizonyítvány nem helyettesíti egy állam nemzeti joga szerinti öröklési bizonyítvány szerepét és funkcióját. „A tagállami okiratokhoz képest szubszidiárius funkciót tölt be, és használata nem kötelező” (SCHAUER 2012: 77; SÜSS 2013: 737). Harmadik államokra az európai öröklési bizonyítvány nem vonatkozik.

ÖSSZEGZÉS

A fent említett példák nyomán megállapítható, hogy vannak olyan esetek, amelyekben az öröklési kérdésekben két ország eljáró hatósága és joga egyenértékűen irányadó a hagyatéki kérdésekben. Meglátásom szerint az ilyen esetekben elsődleges szempont kell hogy legyen az örökösök érdeke, ezzel együtt pedig annak vizsgálata, hogy rájuk nézve mely ország joga szerinti eljárás eredményezné a hagyatéki eljárás gyorsabb, gördülékenyebb és kompliká-

ciómentes lefolytatását. Szintén fontos szerepet játszhat a hagyatéki vagyon fekvése. Azokban az esetekben, ahol a hagyatéki vagyontárgyak több ország területén fekszenek, érdemes elérni azon állam hagyatéki normáinak alkalmazását, ahol a hagyatéki vagyontárgyak túlnyomó része található, így elkerülendő a hagyatéki feldarabolását. Ugyanakkor minden bonyodalom megelőzhető az örökhagyó nyilatkozatával, amelyben arról rendelkezik, hogy halála esetén mely állam joga legyen az irányadó a hagyatéki kérdésekben. Természetesen az efféle rendelkezés nem várható el egyik örökhagyótól sem, illetve senki nem kötelezhető arra, hogy élete során nyilatkozatot tegyen arra vonatkozóan, hogy halála esetén mi történjen a vagyonával. Az európai szabályozáshoz képest megfigyelhető, hogy Szerbia nemzetközi elemet tartalmazó öröklésre vonatkozó normái nem hozhatók párhuzamba az Európai Öröklési Rendelet rendelkezéseivel. Az európai integráció azonban előbb-utóbb megköveteli majd a szerb jogszabályok újragondolását, illetve az európai szabályokhoz igazított gondolkodás átültetését a szerb jogrendbe. Érdemes lenne ezen túlmenően a szerb nemzetközi magánjogi törvény kapcsolóelveit újraértelmezni, elhagyva az elavult, több évtizede uralkodó megközelítéseket, és azokat a jelenkori viszonyokhoz igazítani, esetlegesen az európai szabályozás működőképes megoldásait átültetni. Amennyiben Szerbia az európai uniós tagságra aspirál, márpedig minden jel erre utal, a jogalkotók komoly munka elé néznek az öröklési jog területét tekintve is, és ennek során elsősorban az európai jogszabályokat kell alapul venniük, hogy az Európai Unióval harmonizáló jogrendszert alakítsanak ki Szerbiában, ezzel megnyitva Szerbia előtt Európát.

IRODALOM

- MÁDL Ferenc–VÉKÁS Lajos 2012. *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- RAUSCHER, Thomas 2010. *Europäisches Zivilprozess- und Kollisionsrecht EuZPR/ EuIPR*. Sellier, München
- SCHAUER, Martin 2012. *Europäisches Nachlasszeugnis*. In: Martin SCHAUER–Elisabeth SCHEUBA: *Europäische Erbrechtsverordnung*. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien
- SURI Noémi 2015. *Az öröklési jog europaizálása a tagállami öröklési eljárások fényében*. Doktori értekezés https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Suri_Noemi_dolghuthely.pdf
- SÜß, Rembert 2013. *Das Europäische Nachlasszeugnis*. In: *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht (ZEuP)*, 4., 725–750.
- SZŐCS Tibor 2015. Az állampolgárság szerepének változása a nemzetközi öröklési viszonyok terén, különös tekintettel a küszöbön álló reformra. In: *Közjegyzők Közlönye*, 1., 44–53.

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

A polgári és kereskedelmi ügyekben irányadó joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 1215/2012/EU-rendelet.

Az Európai Parlament és a Tanács 1215/2012/EU Rendelete (2012. december 12.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról.

Az Európai Parlament és a Tanács 650/2012/EU Rendelete az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az öröklési ügyekben kialakított közokiratok elfogadásáról és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről.

Szerb nemzetközi magánjogi törvény (Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja).

Cross-border issues of succession in the age of globalization

The study deals with the most important rules of the European regulation on matters of succession, and attempts to demonstrate how the judicial cooperation is being realized in the European Union when it comes to succession-related issues. Furthermore, the study shows which mechanisms and alternatives are available in the European regulation for cases when the main rule cannot be applied. Through examples, it explores the fate of assets belonging to the legacy of the deceased person and takes into consideration the preconditions that the potential legal solutions are subject to. Finally, in the form of a comparison the study looks at the issues encountered when the law of a third country is at play besides that of an EU member state despite the fact that the effect of the European regulation on matters of succession does not extend to third countries. The latter is presented through the example of Serbia and the summary of the rules of the Serbian act on private international matters, which in some cases are incompatible with those of the European regulation on matters of succession, resulting in significant issues. In relation to this, special attention must be paid to the obsolete interpretation of the jurisdictional principles in the Serbian act on private international matters, which does not take into consideration certain current phenomena, namely, international migration and globalization.

Keywords: European regulation on matters of succession, legacy, citizenship, habitual residence, applicable law, jurisdiction, globalization

Prekogranični naslednopravni slučajevi u vremenu globalizacije

Studija se bavi najznačajnijim normama Evropske uredbe o nasleđivanju i pokušava da predstavi kako se ostvaruje pravosudna saradnja u vezi naslednopravnih pitanja u Evropskoj uniji. U daljem ukazuje na mehanizme i alternative koje se primenjuvaju i koje predviđa Evropska uredba o nasleđivanju u slučajevima kada se od glavnog pravila treba odstupiti. Preko primera ukazuje na to, kakva može da bude sudbina ostaviočeve zaostavštine nakon njegove smrti, te praktično navodi preduslove za pojedina moguća rešenja koja se odnose na raspodelu zaostavštine. Konačno studija metodom upoređivanja raspravlja one mogućnosti, koje se mogu pojaviti u slučajevima kada istovremeno sa pojavom države članice Evropske unije prilikom raspravljanja zaostavštine javlja se i država bez evropskog članstva, koja uprkos tome da nije članica Evropske unije, može da utiče na ishod ostavinskog postupka. Ovo poslednje se prikazuje preko primera Srbije, a u istom kontekstu se raspravlja nepodudarnost zakona o međunarodnom privatnom pravu Srbije sa Evropskom uredbom o nasleđivanju, te ukazuje se na teškoće koje proizilaze iz različitosti ovih pravila. Ovo zadnje je u tesnoj vezi sa činjenicom, da zakon o međunarodnom privatnom pravu Srbije pojedine tačke vezivanja tumači na način koji ne odgovara sadašnjim prilikama gde su migracija i globalizacija veoma česte pojave.

Ključne reči: Evropska uredba o nasleđivanju, zaostavština, državljanstvo, uobičajeno prebivalište, pravo koje se primenjuje, nadležnost, globalizacija

Beérkezés időpontja: 2018. 09. 16.

Elfogadás időpontja: 2019. 01. 31.

Dr. TÁRNOK Balázs

: PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Dok-
tori Iskola, Budapest
: tarnokbalazs@gmail.com

A MINORITY SAFEPACK EURÓPAI POLGÁRI KEZDEMÉNYEZÉS ÉS A MAGYARORSZÁGI ALÁÍRÁSGYŰJTÉS TAPASZTALATAI

*The Minority SafePack European Citizens' Initiative and the lessons
learnt from the signature collection campaign in Hungary*

*Inicijativa evropskih građana pod nazivom Sigurni paket za manjine
(Minority SafePack) i lekcije naučene tokom kampanje prikupljanja
potpisa u Mađarskoj*

2017 tavaszán a Minority SafePack európai polgári kezdeményezés szervezői az Európai Unió Bíróságán sikeresen támadták meg az Európai Bizottság 2013-as, a kezdeményezés nyilvántartásba vételét elutasító határozatát. A történelmi siker után a bizottság újabb határozatával bejegyezte a kezdeményezést, így 2017 áprilisában megkezdődött az egyéves aláírásgyűjtési időszak. Egy év elteltével a kezdeményezők az aláírásgyűjtés sikeréről számolhattak be, hiszen 1,3 millió aláírás gyűlt össze az őshonos nemzeti kisebbségek jogainak európai uniós védelme mellett. A sikerből oroszlánrészt vállalt az aláírások mintegy felét szolgáltató Magyarország, a Kárpát-medencében pedig hozzávetőlegesen egymillió magyar ember támogatta aláírásával a kezdeményezést. A szerző röviden összefoglalja az európai polgári kezdeményezéssel és a Minority SafePack – Nemzeti Kisebbségvédelmi Kezdeményezéssel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat, valamint betekintést nyújt a kezdeményezés magyarországi aláírásgyűjtő kampányába, amelyben ő maga is vezető szerepet töltött be.

Kulcsszavak: európai polgári kezdeményezés, Minority SafePack, Nemzeti Kisebbségvédelmi Kezdeményezés, aláírásgyűjtés, kampány, Rákóczi Szövetség

BEVEZETŐ

Az Európai Bizottság határozatával 2017. április 3-i hatállyal nyilvántartásba vette a Minority SafePack európai polgári kezdeményezést, ezzel kezdetét vette az egyéves aláírásgyűjtési időszak, amely során a szervezőknek

legalább egymillió érvényes aláírást kellett összegyűjteniük legkevesebb hét uniós tagállamból ahhoz, hogy a brüsszeli testületet rákényszerítsék arra, hogy napirendjére tűzze az őshonos európai nemzeti kisebbségek védelmével foglalkozó javaslatot. 2018. április 3-án lejárt az európai aláírásgyűjtés határideje, az aláírásgyűjtés európai szintű szervezését felvállaló, és a kezdeményezés szervezeti gazdájának tekinthető Európai Nemzetiségek Föderatív Uniója (a továbbiakban: FUEN) vezetői pedig nem sokkal később bejelentették, hogy a kezdeményezés több mint 1,3 millió támogató nyilatkozatot gyűjtött össze az Európai Unió tagállamaiban, 11 országban teljesítve a minimális aláírásszámra vonatkozó kvótát, így – figyelembe véve a korábbi érvénytelenségi statisztikákat – a kezdeményezés sikeresnek tekinthető. Nemzetpolitikai szempontból azért is különösen jelentős a kezdeményezés sikere, mert a Kárpát-medencei magyarok hozzávetőlegesen egymillió aláírással összegyűjtésével járultak hozzá a kezdeményezés sikeréhez.

AZ EURÓPAI POLGÁRI KEZDEMÉNYEZÉS MINT AZ UNIÓS KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA ESZKÖZE

Az európai polgári kezdeményezés elsődleges joganyagát az Európai Unióról szóló szerződés (a továbbiakban: EUSZ) jelenti, amelynek értelmében a „legalább egymillió uniós polgár, akik egyben a tagállamok egy jelentős számának állampolgárai, kezdeményezheti, hogy az Európai Bizottság – hatáskörén belül – terjesszen elő megfelelő javaslatot azokban az ügyekben, amelyekben a polgárok megítélése szerint a szerződések végrehajtásához uniós jogi aktus elfogadására van szükség” (EUSZ 11. cikk, 4. bekezdés). Az európai polgári kezdeményezésre vonatkozó másodlagos uniós jogforrás a polgári kezdeményezésről szóló rendelet (továbbiakban: EPK-rendelet), amely a jogintézmény részletszabályait tartalmazza.

Az európai polgári kezdeményezés a részvételi demokrácia eszköze, amely lehetővé teszi az EU polgárainak, hogy konkrét jogi intézkedéseket kezdeményezzenek azokon a területeken, amelyeken az Európai Bizottság jogszabályjavaslat előterjesztésére jogosult (Európai polgári kezdeményezés – alapvető információk). Az európai polgári kezdeményezés célja az európai uniós demokrácia fejlesztése, azon belül is a részvételi demokrácia erősítése azáltal, hogy lehetővé teszi az uniós polgárok számára, hogy közvetlenül fordulhassanak az európai uniós szervekhez az őket érintő kérdésekben, hozzájárulva ezzel az unió demokratikus legitimációjának erősítéséhez (EURÓPAI BIZOTTSÁG 2015: 2). Az európai polgári kezdeményezés elsődleges célja tehát közelebb hozni az uniót polgáraihoz (BÖTTGER–PLOTTKA 2016: 16), megerősíteni az uniós polgárság intéz-

ményét, valamint fokozni az unió demokratikus működését (EPK-rendelet, 1. preambulumbekkezdés).

Az uniós polgárok kollektív cselekvésre irányuló jogának biztosítása példa nélküli a nemzetközi szervezetek történetében, és ezért kiemelkedő jelentőségű (WARLEIGH 2007: 64). Jelentősége abban áll, hogy a népi részvétel ösztönzése által hozzájárulhat a belpolitikai közbeszéd élénkítéséhez, valamint elősegítheti a nemzetek közötti párbeszéd fejlődését is (CUESTA-LÓPEZ 2012: 8).

Az európai polgári kezdeményezés jelentőségét az adja, hogy az Európai Unióban kizárólag az Európai Bizottság jogosult megindítani a rendes jogalkotási eljárást, így az eljárás megindítása a bizottság monopóliumának tekinthető, az európai polgári kezdeményezés pedig ezt a helyzetet enyhíti azáltal, hogy kísérletet tesz a bizottság politikai napirendjének befolyásolására. Amennyiben ugyanis egy kezdeményezés eredményesen zárul, a bizottság köteles az adott kérdést napirendjére tűzni, és bár jogalkotási aktusra irányuló javaslat beterjesztésére nem köteles (ez következik a jogalkotási javaslat benyújtásának opcionális jellegéből, amelyet az EUSZ vonatkozó szakaszában szereplő *kezdeményezheti* kifejezés is megalapoz), több esetben már a napirendre vétel is komoly eredménynek számít. Különösen igaz ez a nemzeti kisebbségek uniós védelme tekintetében, hiszen az Európai Bizottság az eddigiekben tartózkodott a kérdéskör napirendre tűzésétől. Ennek megfelelően a polgári kezdeményezést inkább napirendet meghatározó és politikaformáló eszköznek tekintjük (GŁOGOWSKI–MAURER 2013: 9).

Összehasonlító alkotmányjogi szempontból az európai polgári kezdeményezés tehát közvetett népi kezdeményezésnek tekinthető. A közvetlen népi kezdeményezés esetén a választópolgárok egy kérdést maguk döntenek el a kezdeményezést követő népszavazás esetében, a választópolgárok magukat aktivizálják, míg a közvetett népi kezdeményezés arra irányul, hogy a közhatalmat gyakorló szerv tűzze napirendjére a népi kezdeményezés tárgyául szolgáló kérdést (ANTAL 2010: 36). Bár korábban is voltak törekvések az Európai Unióban a közvetlen demokrácia megerősítésére, a Lisszaboni Szerződés elfogadása előtt a közvetlen demokrácia *per se* nem volt hatással az Európai Unió működésére (DOUGAN 2011: 1808). Az európai polgári kezdeményezés azonban minden korábbinál radikálisabb értelmezése a részvételi demokráciának az Európai Unióban (MONAGHAN 2012: 295). Legfőbb újítása éppen az, hogy nem a társadalmi szervezetek részére biztosítja a részvételt a jogalkotásban, hanem elsősorban a magánszemélyek, az uniós polgárok részére, szakítva a korábbi tendenciákkal, amelyek során kiemelt társadalmi szervezetek szerepvállalásával valósult meg a részvételi demokrácia, Brüsszel végső soron Brüsszellel társalgott (BOUZA GARCIA–GREENWOOD 2012: 251).

AZ EURÓPAI POLGÁRI KEZDEMÉNYEZÉS LÉPÉSŐL LÉPÉSRE

A polgári kezdeményezés első lépése egy polgári bizottság felállítása, amelyben a természetes személyeknek legkevesebb hét tagállamot kell képviselniük származás révén. Ezt követően az Európai Bizottság elvégzi a javasolt polgári kezdeményezés előzetes befogadhatósági ellenőrzését. Amennyiben a bizottság meglátása szerint a kezdeményezés megfelel a befogadhatósági feltételeknek¹, a javasolt polgári kezdeményezést nyilvántartásba veszi, ellenben, ha meglátása szerint valamelyik feltétel nem teljesül, elutasítja a kezdeményezés nyilvántartásba vételét. Erre a javasolt polgári kezdeményezések koherenciájának és átláthatóságának biztosítása és annak elkerülése érdekében van szükség, hogy a szervezők csak olyan kezdeményezéshez gyűjtsenek aláírásokat, amely megfelel a befogadhatósági feltételeknek (EPK-rendelet 10. preambulumbekzdés).

A bejegyzést követően a szervezőknek egy év áll a rendelkezésére, hogy legalább hét uniós tagállamból – az egyes tagállamok irányadó minimális aláírásszámára vonatkozó feltételeknek megfelelően (EPK-rendelet 1. melléklete) – összegyűjtsék a kezdeményezés érvényességéhez szükséges egymillió támogató aláírást. A támogató nyilatkozatokat papírfórmátumban (offline) és elektronikus formában (online) is lehet gyűjteni. Az online gyűjtési rendszer nagy előnye a kizárólag papíralapú gyűjtéssel szemben az ebben rejlő költséghatékonyság, másfelől mindkét gyűjtési forma szükséges, hiszen a kizárólag online aláírásgyűjtési forma a társadalom egy széles rétegétől vonná meg a polgári kezdeményezések támogatásának jogát (KAUFMANN–PLOTTKA 2012). Az online gyűjtési rendszereknek ugyanakkor olyan megfelelő biztonsági tulajdonságokkal kell rendelkezniük, amelyek biztosítják egyebek mellett az adatok biztonságos gyűjtését és tárolását, ezért a tagállamok a támogató nyilatkozatok gyűjtésének megkezdése előtt ellenőrzik, hogy az online gyűjtési rendszerek megfelelnek-e az e rendeletben foglalt előírásoknak (EPK-rendelet 14. és 15. preambulumbekzdés).

Az aláírásgyűjtés lezárulta után a szervezők a papíralapú és online gyűjtött aláírásokat ellenőrzés és igazolás céljából benyújtják a hatáskörrel rendelkező tagállami hatóságoknak, amelyek a kérelem kézhezvételétől szá-

¹ Ezek a következők (EUSZ 4. cikk, 2. bekezdés): (1) megalakult a polgári bizottság és a 3. cikk 2. bekezdésének megfelelően kijelölték a kapcsolattartó személyeket; (2) a javasolt polgári kezdeményezés nem esik nyilvánvalóan a bizottság azon hatáskörén kívül, hogy a szerződések végrehajtásához uniós jogi aktusra irányuló javaslatot nyújtson be; (3) a javasolt polgári kezdeményezés nem nyilvánvalóan visszaélészerű, komolytalan vagy zaklató jellegű; (4) a javasolt polgári kezdeményezés nem nyilvánvalóan ellentétes az uniónak az EUSZ 2. cikkében foglalt értékeivel.

mított három hónapon belül a nemzeti joggal és gyakorlattal összhangban megfelelő ellenőrzéseknek vetik alá a benyújtott támogató nyilatkozatokat, majd igazolást állítanak ki a szervezők számára, amelyben igazolják az adott tagállamból származó érvényes támogató nyilatkozatok számát (EPK-rendelet 8. cikk). A támogató aláírások ellenőrzésének módja eltérhet az egyes tagállamokban. Az EPK-rendelet 8. cikke csupán annyit rögzít, hogy a hatáskörrel rendelkező hatóságok „a nemzeti joggal és gyakorlattal összhangban megfelelő ellenőrzéseknek vetik alá a benyújtott támogató nyilatkozatokat”, valamint hogy a támogató nyilatkozatok ellenőrzéséhez nem szükséges az aláírások hitelesítése. Az aláírások ellenőrzése tehát elviekben bárhogy történhet, akár véletlenszerű mintavétellel is, habár egyik tagállam sem alkalmaz ilyen módszert. Összehasonlító viszonylatban azonban erre is találunk példát, hiszen a véletlenszerű mintavétel közkedvelt ellenőrzési módszernek tekinthető az Amerikai Egyesült Államok néhány államában, így például Kaliforniában (CUESTA-LÓPEZ 2012: 19).

A szervezők ezt követően benyújthatják a polgári kezdeményezést a bizottságnak. A bizottság megfelelő szinten fogadja a szervezőket, lehetővé téve számukra, hogy polgári kezdeményezésüket közmeghallgatáson ismertetthessék. A bizottságnak meg kell vizsgálnia a polgári kezdeményezést, és külön-külön meg kell határozni az arra vonatkozó jogi, illetve politikai következtetéseit (EPK-rendelet 20. preambulumbeközdés). Bár a bizottság nem köteles a polgári kezdeményezés eredményeként jogalkotási aktusra irányuló javaslatot benyújtani, három hónapon belül nyilatkozni kell, hogyan szándékozik eljárni az ügyben. A rendelet előírja a bizottság indokolási kötelezettségét is, különösen jelentős hangsúlyt fektetve annak fontosságára, hogy az e szakaszba eljutott polgári kezdeményezések megfeleljenek az eddigi követelményeknek, tehát legalább egymillió uniós polgár aláírásával támogatta a kezdeményezést. Ennek kapcsán a rendelet leszögezi: „annak nyilvánvalóvá tétele érdekében, hogy a legalább egymillió uniós polgár által támogatott polgári kezdeményezést és az azt követő lehetséges lépéseket alapos vizsgálatnak vetette alá, a bizottságnak világosan, érthetően és részletesen indokolnia kell a tervezett intézkedéseit, és hasonlóképpen meg kell indokolnia azt is, ha nem tervez semmilyen intézkedést” (EPK-rendelet 20. preambulumbeközdés). Ha a bizottság úgy dönt, hogy benyújt jogalkotási aktusra irányuló javaslatot, úgy e javaslat benyújtása jelenti a teljes sikerű európai polgári kezdeményezés utolsó mozzanatát, amivel elkezdődik a jogalkotási eljárás. Ellenben ha a bizottság a jogalkotási eljárás megindításának mellőzése mellett dönt, a szervezők ezt a határozatot csupán az Európai Unió Bíróságán támadhatják meg (lásd ONE OF US-ÜGY).

A MINORITY SAFEPACK KEZDEMÉNYEZÉS (MSPI) TÖRTÉNETE

A Minority SafePack európai polgári kezdeményezés polgári bizottsága² 2013-ban nyújtotta be az Európai Bizottságnak a *Minority SafePack – one million signatures for diversity in Europe* című európai polgári kezdeményezésre irányuló javaslatát, amelyet a FUEN, az RMDSZ, a Dél-Tiroli Néppárt (SVP) és az Európai Nemzetiségek Ifjúsága (YEN) kezdeményezett a FUEN 2012-es moszkvai kongresszusán (MANZINGER–VINCZE 2017: 10). A kezdeményezés célja a nemzeti és nyelvi kisebbségek védelme, valamint Európa nyelvi és kulturális sokszínűségének megőrzésére vonatkozó uniós szabályok megalkotása. Az Európai Bizottság 2013. szeptember 13-i határozatával (C [2013] 5969 végleges határozat) elutasította a kezdeményezés bejegyzését, így nem kezdődhetett meg az aláírások gyűjtése. A felperesek 2013. november 25-én keresetet nyújtottak be az Európai Törvényszékhez a bizottság határozatának semmissé nyilvánítása érdekében. A Törvényszék 2017. február 3-ai ítéletében³ helyt adott a felperesek kérelmének, aminek értelmében a bizottságnak újabb határozatot kellett hoznia a kezdeményezés bejegyzésével kapcsolatban. Újabb határozatával (C [2017] 2200 végleges határozat) a bizottság – szembehelyezkedve azon korábbi álláspontjával, miszerint nem lehetséges a kezdeményezések részleges bejegyzése – 2017. április 3-ai hatállyal a kezdeményezők által benyújtott 11 javaslatból 9 vonatkozásában részlegesen nyilvántartásba vette a Minority SafePack európai polgári kezdeményezést, így megkezdődhetett az aláírások gyűjtése.

AZ MSPI TÁRGYA ÉS TARTALMA

A kezdeményezés tárgya, hogy az Európai Unió növelje a nemzeti és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek védelmét, és támogassa az unió kulturális és nyelvi sokszínűségét, fő célja pedig, hogy az Európai Unió fogadjon el a nemzeti és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek védelmét növelő és az unió kulturális és nyelvi sokféleségét erősítő jogi aktusokat. A kezdeményezés intézkedések elfogadását irányozta elő a regionális és kisebbségi nyelvek, művelődés és oktatás, regionális politika, közképviselet,

² Tagjai: Hans Heinrich Hansen (Dánia), Kelemen Hunor (Románia), Karl-Heinz Lambertz (Belgium), Jannewietske Annie De Vries (Hollandia), Valentin Inzko (Ausztria), Alois Durnwalder (Olaszország) és Anke Spoorendonk (Németország).

³ A Törvényszék ítélete 2017. február 3-án a T646/13. sz., a Bürgerausschuss für die Bürgerinitiative Minority SafePack – one million signatures for diversity in Europe k. Bizottság ügyben, ECLI:EU:T:2017:59.

egyenlőség, audiovizuális és egyéb médiatartalom, valamint regionális (állami) támogatás szakpolitikai területeken.

2017-es határozatával a bizottság a megfogalmazott tizenegy javaslatból az alábbi kilencet vette nyilvántartásba:

- tanácsi ajánlás a kulturális és nyelvi sokszínűség védelméért és előmozdításáért az unióban,
- európai parlamenti és tanácsi határozat vagy rendelet, amelynek célja a támogatási programok módosítása úgy, hogy azok a kis régiókban élő és kisebbségi nyelvet beszélő közösségek számára elérhetőek legyenek,
- európai parlamenti és tanácsi határozat vagy rendelet, amely olyan nyelvi sokféleségi központ felállítására irányul, amely a regionális és kisebbségi nyelvek fontosságát hangsúlyozza, és a sokféleséget minden szinten népszerűsíti, továbbá amelyet alapvetően az unió finanszíroz,
- a strukturális alapok feladataira, elsődleges célkitűzéseire és megszervezésére alkalmazandó általános szabályok oly módon történő kiigazítására vonatkozó rendelet, amely figyelembe veszi a kisebbségek védelmét és a kulturális és nyelvi sokféleség előmozdítását, amennyiben a támogatandó fellépés hozzájárul az unió gazdasági, társadalmi és területi kohéziójának erősítéséhez,
- európai parlamenti és tanácsi rendelet, amelynek célja a *Horizont 2020* programra vonatkozó rendelet módosítása azon hozzáadott érték kutatásának javítása érdekében, amelyet a nemzeti kisebbségek, valamint a kulturális és nyelvi sokszínűség az uniós régiók gazdasági és társadalmi fejlődéséhez adhat,
- az uniós jogszabályok módosítása a hontalanok és az uniós polgárok közötti szinte egyenlő bánásmód biztosítása érdekében,
- egységes szerzői jog bevezetésére irányuló európai parlamenti és tanácsi rendelet, amelynek alapján a szerzői jog tekintetében az egész unió belső piacnak tekinthető,
- a 2010/13/EU irányelv módosítása az audiovizuális szolgáltatások és a sugárzott tartalmak vétele szabadságának a nemzeti kisebbségek által lakott régiókban való biztosítása érdekében,
- tanácsi rendelet vagy határozat a nemzeti kisebbségeket és kultúrájukat támogató projekteknek az EUMSZ 108. cikkének 2. bekezdése szerinti eljárás tekintetében alkalmazandó csoportmentessége érdekében.

A bizottság kizárólag az EUMSZ 20. cikk 2. bekezdésének és az EUMSZ 25. cikkének módosítására irányuló, az Európai Parlament képviselőinek megválasztásakor a nemzeti kisebbséghez tartozó polgárok jogos kívánságát

mainak figyelembevételéről szóló, valamint a hátrányos megkülönböztetés elleni és az egyenlő bánásmódot elősegítő hatékony intézkedésekre vonatkozó, az EUMSZ 19. cikk 1. bekezdésének felülvizsgálatát célzó javaslatokat tartotta nyilvánvalóan európai uniós hatáskörön kívül eső felvetéseknek (lásd a bizottság erre vonatkozó indoklását a C[2017] 2200 végleges határozat 7. és 8. preambulumbekkezdésében).

A MINORITY SAFEPAK – NEMZETI KISEBBSÉGVÉDELMI KEZDEMÉNYEZÉS MAGYARORSZÁGON

Bár 2017. április 3-ával kezdetét vette az egyéves aláírásgyűjtési időszak, a kezdeményezés magyarországi népszerűsítése csupán december második felében indult el a Rákóczi Szövetség csatlakozásával. Az első hónapok európai szinten az aláírásgyűjtésre való felkészüléssel teltek, az online aláírásgyűjtő rendszer felállításával, valamint a tagállami kampányok szervezőinek felkutatásával és a helyi kampányok megszervezésével. Bár Erdélyben már szeptemberben megkezdtek a támogató aláírások gyűjtését, Felvidéken pedig októberben indult el az aláírások gyűjtése, a kezdeményezés Magyarországon hosszú hónapokig háttérbe szorult a közbeszédben.

A Magyar Országgyűlés a Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága betérjesztésére 2017. október 31-én egyhangú, támogató határozatban üdvözölte a kezdeményezést. Az országgyűlési határozat „bátorítja a hazai magyar és a nemzetiségekhez tartozó polgárokat, a külföldi magyar nemzetiségek tagjait, hogy aláírásukkal támogassák a Minority SafePack polgári kezdeményezést” (24/2017. [X. 31.] OGY határozat). 2017 novemberében a Magyar Állandó Értekezlet XVI. ülésén (MÁÉRT) is kiemelt figyelmet kapott a Minority SafePack kezdeményezés. Ennek eredményeként a november 10-én elfogadott Zárónyilatkozat leszögezi, hogy a tagszervezetek „kiemelt törekvésként kezelik, hogy az anyaországban, a Kárpát-medencében és a diaszpórában aláírásukkal minél többen támogassák a Minority SafePack – Egymillió aláírás a sokszínű Európáért elnevezésű, a kisebbségi közösségek európai uniós jogvédelmének megteremtését célzó Nemzeti Kisebbségvédelmi Kezdeményezést”, valamint „arra biztatják a magyar szervezetek képviselőit, hogy minél szélesebb körben nyújtsanak tájékoztatást a kezdeményezés, valamint az aláírások összegyűjtésének fontosságáról”. A Zárónyilatkozat értelmében a tagszervezetek üdvözlik, hogy a Rákóczi Szövetség közreműködik a magyarországi aláírásgyűjtésben (MÁÉRT ZÁRÓNYILATKOZAT). A MÁÉRT Zárónyilatkozatra hivatkozva 2017. december 12-én a Rákóczi Szövetség sajtóközleményben jelentette be, hogy

csatlakozik a Minority SafePack – Nemzeti Kisebbségvédelmi Kezdeményezéshez, és felszólította a magyarországi társadalmat, hogy vegyen részt az aláírásgyűjtésben. Ebben a sajtóközleményben a Rákóczi Szövetség arra kérte a magyarországi választópolgárokat, hogy a magyar nemzeti közösségek érdekében írják alá a kezdeményezést, valamint azzal a kéréssel fordul a magyarországi társadalmi szervezetekhez, egyházakhoz, politikai pártokhoz és a média képviselőihez, hogy segítsék a kezdeményezés sikerét (RÁKÓCZI SZÖVETSÉG).

A Rákóczi Szövetség magyarországi szerepvállalásának jelentősége abban áll, hogy egy politikától független, tevékenységét az elmúlt 29 évben a határon túli magyar közösségek érdekét szem előtt tartva végző civil szervezet állt a gyűjtés élére, és kérte a magyar választópolgárokat annak támogatására. A szervezet fent idézett sajtóközleményében – és az aláírásgyűjtési időszak során több alkalommal – mintegy legitimációs pontként hivatkozott a MÁÉRT Zárónyilatkozatra, amelyet minden, parlamenti frakcióval rendelkező magyarországi politikai párt támogatott, össznemzeti ügyként meghatározva a Minority SafePack kezdeményezésben indult aláírásgyűjtést.

A Rákóczi Szövetség a kampány során a MÁÉRT Zárónyilatkozatban is megjelenő „Nemzeti Kisebbségvédelmi Kezdeményezés” megnevezést használta, párhuzamosan az eredeti megnevezéssel. Bár a magyar megnevezés használata indokolt volt a kezdeményezés üzenetének hatékonyabb átadása érdekében, az anyaországi sajtó nagyrészt az angol megnevezéssel hivatkozott a kezdeményezésre. Amíg a Rákóczi Szövetség sajtóközleményeiben elsődlegesen a magyar nevet használta (első előfordulásnál zárójelben feltüntetve az angol nevet), az MTI közleményei nagyrészt a Minority SafePack névvel hivatkoztak a kezdeményezésre. A szervezet saját arculatot is készített a kezdeményezés megjelenítéséhez, amelyben a nemzeti motívumok domináltak, üzenetként pedig a határon túli magyarok melletti kiállást fogalmazták meg a kezdeményezés támogatásának legfőbb motivációjaként. A szövetség erdélyi mintára létrehozta a kezdeményezés magyarországi honlapját a www.jogaink.hu címen, amely információs oldalként is szolgált, ugyanakkor elsődleges feladata volt a honlapot felkeresőket átvetetni az elektronikus aláíró felületre (a felület ezen a linken volt elérhető: <https://ec.europa.eu/citizens-initiative/32/public/#/>). A könnyebb megjegyezhetőség és fellelhetőség érdekében nemcsak a Kárpát-medencében hoztak létre információs oldalakat (Erdélyben a www.jogaink.eu oldal, januártól a Felvidéken pedig a www.jogaink.sk oldal szolgált a kezdeményezés információs és az elektronikus aláírást elősegítő oldalként. A FUEN által létrehozott és fenntartott weboldal pedig a www.minority-safe-pack.eu címen jelenleg is elérhető).

A MAGYARORSZÁGI KAMPÁNY

A magyarországi média azok után kezdett el hangsúlyosabban foglalkozni a Minority SafePack kezdeményezéssel, miután 2018. január 2-án Gulyás Gergely, a Fidesz akkori frakcióvezetője sajtónyilvánosan aláírta a kezdeményezést a Rákóczi Szövetség központi irodájában. A közmédia rádiós és televíziós csatornáin ezek után többször kaptak lehetőséget a Rákóczi Szövetség képviselői a kezdeményezés bemutatására.

Tekintettel arra, hogy az európai polgári kezdeményezést hagyományosan, papíralapon is lehet támogatni, illetve viszonylag egyszerűen lehet támogatni egy javaslatot elektronikus úton is, a kampányt is ezekkel a megfontolásokkal kellett felépíteni. A Rákóczi Szövetség intenzív kampányt folytatott az internetes közösségi térben (közösségi tartalmak megosztása és fizetett hirdetések által), televíziós és rádióhirdetéseket rendelt, illetve több híroldalon *banneres* hirdetést tett közzé a kezdeményezés lehető legszélesebb rétegekhez történő eljuttatása érdekében.

A Rákóczi Szövetség az online tér mellett az offline térben is folytatott kampányt. Január elejétől megjelentek a budapesti utcai aláírásgyűjtő standok a Rákóczi Szövetség aktivistáival, azonban a hat budapesti helyszín, illetve a később megjelenő néhány vidéki utcai aláírásgyűjtő pont – különösen egyéb, javarészt politikai utcai aláírásgyűjtő kampányokkal összehasonlítva – szerényebb utcai megjelenést tudott biztosítani a kezdeményezésnek. A szervezet több vidéki és országos napilapban helyeztette el az aláírásgyűjtő ívet, illetve az annak visszaküldésére szolgáló ingyenes válaszborítékot.

A magyarországi kampány egyik sajátos eleme volt a Magyar Posta bevonása. 2018. január 31-től a Magyar Posta valamennyi postahelyén elérhetővé vált az aláíró ív és az ennek visszaküldésére szolgáló ingyenes válaszboríték. A Magyar Posta egészen április 3-ig biztosította ezt, ezzel egyedi lehetőséget adva mindenkinek Magyarország összes településén a kezdeményezés támogatására.

A Rákóczi Szövetség mint a magyarországi aláírásgyűjtés koordinációját vállaló szervezet, amely így a FUEN és a Minority SafePack magyarországi aláírásgyűjtésének partnerszervezetévé vált, 2018. április 20-án adta át az összegyűjtött aláírásokat a Nemzeti Választási Iroda részére. Az európai polgári kezdeményezésről szóló rendelet értelmében a Nemzeti Választási Irodának az aláírások leadásától számítva három hónap állt rendelkezésére (tehát 2018. július 20-ig), hogy a leadott támogató nyilatkozatok vonatkozásában elvégezze az érvényességi vizsgálatot, és közölje a Magyarországon összegyűlt érvényes aláírások számát.

AZ ALÁÍRÁSGYŰJTÉS EREDMÉNYE

Ahhoz, hogy egy európai polgári kezdeményezés érvényes legyen, a szervezőknek az aláírásgyűjtésre rendelkezésre álló egy év alatt a) legalább 7 tagállamban teljesíteni kell a tagállamra vonatkozó minimumkvótát, és b) legalább egymillió érvényes aláírást kell összegyűjteni az Európai Unió 28 tagállamából (az aláírások száma tekintetében a nemzeti hatóságok által hitelesített aláírásszámok az irányadóak). A FUEN által közölt eredmények alapján a kezdeményezést 1,32 millió uniós polgár írta alá, 11 tagállamban teljesítve a minimumaláírás-számot (Magyarország, Románia, Olaszország, Szlovákia, Spanyolország, Bulgária, Litvánia, Horvátország, Dánia, Lettország és Szlovénia). Az 1,32 millió aláírásból 771 089 érkezett be elektronikus formában, a többi papíralapon. Magyarországon 643 791 aláírás gyűlt össze, ebből 385 623 érkezett papíron és 258 168 elektronikus formában. A Kárpát-medencei magyarság különösen jól teljesített az aláírásgyűjtés során, hiszen amíg Magyarországról közel 650 000 támogató nyilatkozat gyűlt (ideértve a vajdasági és kárpátaljai magyar állampolgárok aláírásait is), addig Erdélyben az aláírások száma meghaladta a 300 000-et, Felvidéken pedig közelített a 70 000-hez.

AZ ALÁÍRÁSGYŰJTÉSI KAMPÁNY TANULSÁGAI

A Rákóczi Szövetség és a többi közreműködő szervezet

Jelen sorok szerzője a Minority SafePack magyarországi kampányának kezdetétől, 2017 decemberétől az aláírásgyűjtés lezárulásáig a Rákóczi Szövetség jogi tanácsadójaként dolgozott, segítve a kampány irányítását és kommunikációját.

Az aláírásgyűjtés lebonyolítása különösen nehéz feladat volt a Rákóczi Szövetség számára, egyrészt mivel a szervezet 28 éves fennállása során az eddigiekben sohasem folytatott az aláírásgyűjtéshez hasonló tevékenységet. A szövetség 1989-es alapítása óta támogatja a szomszédos országokban kisebbségben élő magyarság oktatásügyét és kultúráját, valamint törekszik a Kárpát-medencei magyarság összetartozás-tudatának erősítésére. Ennek keretében beiratkozási programot valósít meg a külhoni területeken, népszerűsítve a magyar iskolaválasztást, diákutaztatási programja és egyéb központi programjai (nyári táborok, ifjúsági találkozók stb.) által minden évben egyedi lehetőségeket kínál – javarészt fiatalok részére – a magyar–magyar kapcsolatok ápolására (bővebben: www.rakocziszovetseg.org). A szervezet tehát bár kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkezik (ideértve a mintegy 24 ezer fős tagságát, 490 helyi és ifjúsági szervezetét, valamint számos támo-

gatóját), eddigi – javarészt az ifjúságot és diákokat középpontba helyező – tevékenységét alapul véve kijelenthetjük, hogy merőben új feladattal állt szemben. Másrészt az aláírásgyűjtés alapvetően *politikai műfaj*, amely – különösen több százazres mennyiségben – politikai struktúrákat igényelhet. Vincze Loránt, a FUEN elnöke többször elmondta a kampány során, hogy Magyarországról – ahogy arra ígéretet kaptak – legalább félmillió támogató aláírást várnak a kezdeményezés mellett⁴, és ennyi aláírás mindenképpen szükséges ahhoz, hogy a kezdeményezés ne fulladjon kudarcba (FINTA).

A Rákóczi Szövetségnek tehát – bár a MÁÉRT Zárónyilatkozat nem pontosította szerepét – a kezdeményezés magyarországi aláírásgyűjtésének koordinátoraként legalább félmillió aláírást kellett összegyűjtenie mintegy négy hónap alatt. Az aláírások gyűjtésébe a szövetség felhívására – a szervezet helyi és ifjúsági szervezetein kívül – több ismert, országos kiterjedtséggel rendelkező civil szervezet és egyház is bekapcsolódott, így – a teljesség igénye nélkül, a legfontosabbakat kiemelve – a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (több mint 130 000 szignóval hozzájárulva a kezdeményezés sikeréhez⁵), a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája, a Magyarországi Református Egyház, a Vajdasági Magyar Diákszövetség – VaMaDiSz, a Doktoranduszok Országos Szövetsége, jelentős mértékben hozzájárulva ezzel a magyarországi aláírások számának gyarapodásához.

A kampány fő üzenetei Európában és Magyarországon

A kezdeményezés mögött széles körű társadalmi összefogás jött létre Magyarországon, amit az összegyűjtött aláírások száma is jól szemléltet. Az elmúlt években egyértelmű politikai konszenzus alakult ki a magyarországi politikai szereplők között a nemzeti kisebbségek és különösen a határon túli magyarság védelme tekintetében, illetve erősödött azon megközelítés, miszerint a határon túli magyar közösségek az egységes magyar nemzet részei, akik iránt az anyaország felelősséget visel (gondoljunk a kedvezményes honosítás 2010-es, szinte egyhangú megszavazására az Országgyűlésben, a 2011-ben hatályba lépő Alaptörvény D cikkére, vagy a 2010 és 2018 közötti nemzetpolitika sikereire). A magyarországi üzeneteket a kampány szervezői ennek megfelelően a határon túli magyarok védelmére összpontosították (a kampány legfőbb üzenetei: *Álljunk ki a határon túli magyarokért! Írjuk alá a petíciót a határon túli magyarokért!*). Bár a kezdeményezés nem kizárólag a külföldi magyar közösségek jogvédelmét célozta, hanem az összes, Euró-

⁴ http://magyarhirnap.hu/cikk/110897/Nehezen_gyulnek_a_Minority_SafePackot_tamogato_szignok (2018. 02. 15.)

⁵ <https://www.nak.hu/kamara/kamarai-hirek/orszagos-hirek/96468-a-kamara-kozel-134-ezer-alairassal-jarult-hozza-a-sikerhez> (2018. 04. 05)

pában őshonos kisebbségben élő nemzeti közösség védelmét, a kampány szervezői úgy értékelték, hogy az aláírásgyűjtés eredményessége szempontjából hatékonyabb a kezdeményezésnek a külhoni magyar nemzetrészek vonatkozásában értelmezhető pozitívumait kiemelni, és e támogatás középontjába a határokon túl élő magyarság iránt érzett szolidaritást helyezni. Míg a FUEN a kommunikációjában az összes európai nemzeti kisebbség védelmére helyezte a hangsúlyt (érthető okokból, hiszen ernyőszervezetként az összes európai nemzeti kisebbségi közösséget képviselik), addig Magyarországon a határon túli magyarok melletti kiállásra fektettek nagyobb figyelmet, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy ez az egész kontinenst érintő kérdés, amely több mint 50 millió őshonos nemzeti kisebbségi közösséghez tartozó uniós polgárt érint. A magyarországi szervezők sikeresen közelítették a kérdést a polgárokhoz annak „nemzetiesítése” által, hiszen a Nyugat-Európában a FUEN által hirdetett üzenetek vélhetően nem érték volna el a magyarországi választópolgár ingerküszöbét, míg a határon túli magyarok melletti kiállás – mint érzelmi, és az egységes magyar nemzet részei iránt érzett szolidaritáson alapuló megközelítés – hatásosnak bizonyult.

Polgári kezdeményezés vagy petíció, és az uniós polgársággal kapcsolatos ismeretek hiánya

Általános tapasztalat volt, hogy az emberek nem ismerik az európai polgári kezdeményezés intézményét, amely az aláírásgyűjtés kommunikációjában is nehézséget jelentett. A polgári kezdeményezésre mind az európai szintű szervezésért felelős FUEN, mind pedig a magyarországi aláírásgyűjtés népszerűsítéséért felelős Rákóczi Szövetség gyakran *petícióként* hivatkozott. Bár az uniós jogban a petíció teljesen más jogintézmény, mint a polgári kezdeményezés, figyelemmel a magyar alkotmányos hagyományokra és a közgondolkodásra, a kezdeményezésre petícióként hivatkozás érthetőbbé tette az aláírásgyűjtés indokát és eljárási rendjét az emberek számára. Bár a polgári kezdeményezés leginkább az Apatörvény hatályba lépésével megszűnt *népi kezdeményezés* jogintézményéhez hasonlítható, és gyakorlatilag akként működik, a *petíció* az emberek számára érthetőbbnek bizonyult.

Arra is érdemes ugyanakkor felhívni a figyelmet, hogy az európai polgári kezdeményezés mint az uniós közvetlen demokrácia eszköze szinte teljesen ismeretlen a magyarországi polgárok körében. Az európai polgári kezdeményezés célja – ahogy korábban már utaltunk rá – közelebb hozni az uniót a polgárokhoz azáltal, hogy a polgároknak lehetőségük nyílik egy sikeres aláírásgyűjtéssel alakítani az Európai Unió politikai napirendjét, ezzel pedig részesei lehetnek az uniós döntéshozatali eljárásnak. Az Európai Uniónak – a tagállamokkal közösen – lépéseket kellene tennie az uniós polgársághoz kapcsolódó

jogok, így a választójog, az európai polgári kezdeményezés indításához való jog és a petíciós jog gyakorlásának népszerűsítése érdekében, hiszen az alapvető ismeretek hiányában a jogintézmény céljai sem tudnak érvényesülni.

Bonyolult aláírásgyűjtő ív, és a személyes adatok megadásától való félelem

A kampány során az egyik leggyakrabban felmerülő probléma a papíralapú aláírásgyűjtő ív bonyolultsága és a személyes adatok megadásától való félelem volt. Az európai polgári kezdeményezésről szóló rendelet 5. cikk 1. bekezdése értelmében a támogató nyilatkozatok gyűjtéséhez csak a rendelet III. mellékletében meghatározott mintáknak megfelelő formanyomtatványok használhatók. A III. számú melléklet tehát egy minden tagállamban alkalmazandó mintát határoz meg, beleértve a nevek magyar nyelvtan szabályaihoz viszonyított fordított sorrendjét, a dátum *nap/hónap/év* formátumban való feltüntetését. Az aláíró formanyomtatványt továbbá a mellékletben található minta értelmében legfeljebb három személy írhatta alá. Tapasztalataink szerint ezek a tényezők mind hozzájárultak a papíralapú aláírásgyűjtő ív nehezebb értelmezéséhez, és általánosságban az aláírók úgy nyilatkoztak, hogy túlságosan bonyolultnak tartják a formanyomtatványt.

További problémát jelentett a személyes adatok megadása. Az európai polgári kezdeményezésről szóló rendelet tárgyalása során a tagállamoknak nem sikerült egyezségre jutniuk a támogató aláírások összegyűjtése során kötelezően szolgáltatandó adatok tartalmát illetően. Némelyek szerint a 18 tagállamban a személyi igazolványok adataira vonatkozó kötelező adatszolgáltatás a polgári kezdeményezés támogatása során szükségtelen adminisztratív követelmény, amely feleslegesen bonyolítja a gyűjtési rendszert (KAUFMANN–PLOTTKA 2012). Mások szerint a lakcímre vonatkozó kötelező adatszolgáltatás inkább olyan adat, amely illetéktelen kezekbe jutása esetén hátrányosabb következményekkel járhat az érintettekre nézve, lehetőséget adva azok kéretlen megkeresésére, esetleges lakcím szerinti listázására. Az aláírásgyűjtés során a Rákóczi Szövetség aktivistái is azt tapasztalták, hogy az emberek leginkább a személyazonosító okmányaik számának megadásától idegenkedtek, és a polgárokkal folytatott beszélgetésekből is az derült ki, hogy az emberek inkább megadnák a lakcímüket, mint személyazonosító igazolványuk számát (a felmérés ugyanakkor nem reprezentatív, a szövetség munkatársai nem végeztek erre vonatkozó, tudományos igényű felméréseket).

Papíralapú és elektronikus aláírások

Egyes adatok szerint a támogató aláírások 63 százaléka online aláírások formájában érkezik be (BERG–GŁOGOWSKI 2014: 17). A Minority SafePack esetében a papíralapú és elektronikus aláírások száma összeurópai

viszonylatban bár közelít ehhez az arányhoz (kb. 58 százalék), Románia atipikus esete árnyalja ezt a képet. Romániában az összegyűjtött több mint 303 000 támogató nyilatkozatból mintegy 275 000 elektronikus formában érkezett be, ez kiemelkedő, 90 százalékos arány. Ez arra vezethető vissza, hogy Erdélyben az RMDSZ bár papíralapon gyűjtötte az aláírásokat, azokat feltöltötték az online rendszerbe (FALL 2018). Ez az arány tehát az összképet is árnyalja. Magyarország vonatkozásában az elektronikus aláírások száma 40 százalék körüli, ami jelentősen az európai átlag alatt van. Ebből messzemenő következtetések ugyanakkor nem vonhatóak le, hiszen ezek az arányok nagyrészt attól függnek, hogy a szervezők miként próbálták megszólítani a polgárokat. Tekintettel arra, hogy Magyarországon az aláírásgyűjtés rendkívül decentralizáltan, kisebb közösségek vezetői által történt (a Rákóczi Szövetség helyi és ifjúsági szervezetei, a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara falugazdász-hálózata, egyházközségek, diákszervezetek gyűjtötték az aláírásokat), ez az arány meglátásom szerint nem tekinthető meglepőnek, különös tekintettel a magyarországi aláírások kiemelkedő számára.

ÖSSZEGZÉS

2018 áprilisában a Minority SafePack európai polgári kezdeményezés polgári bizottságának tagjai az érvényességi vizsgálat elvégzése céljából leadták a kezdeményezés támogatónyilatkozatait a tagállamok nemzeti hatóságaihoz, amelyek három hónapon belül elvégezték a vizsgálatot, és kiállították az érvényes aláírások számát tanúsító igazolásokat. Figyelemmel a korábbi érvénytelenségi statisztikákra és arra a tényre, hogy a szervezők szerint több mint 1,3 millió aláírás gyűlt össze a kezdeményezés mellett úgy, hogy 11 országban lépte át a kezdeményezés a minimális aláírásszámra vonatkozó követelményt, nagyon valószínű volt, hogy az érvényességi vizsgálatok után továbbra is fenn fog állni a polgári kezdeményezés mindkét eredményességi feltétele. Ezek után tehát a bizottság köteles napirendjére tűzni a kérdést, azzal érdemben foglalkozni, és bár jogalkotási aktusra irányuló javaslat beterjesztésére nem áll fenn jogi kötelezettsége, nyilatkoznia kell a kezdeményezéssel kapcsolatos jogi és politikai következtetéseiről, az esetlegesen megtenni kívánt lépéseiről és ezek okairól. A bizottság tehát egy olyan közleményre kényszerül a nemzeti kisebbségek jogainak európai uniós védelmével kapcsolatban, amilyen állásfoglalást eddig a nemzeti kisebbségek védelme vonatkozásában nem fogadott el, a sikeres polgári kezdeményezés után azonban ezt már nem tudja megkerülni. Másrészt több mint 1,3 millió uniós polgár támogatása erős felhatalmazást ad a FUEN képviselőinek a kezdeményezésben foglaltak érvényesítésére, valamint erős legitimációt biztosít az őshonos nemzeti kisebbségek uniós szintű védelmének is.

IRODALOM

- ANTAL Attila 2010. Az európai közvetlen demokrácia felé. In: *Civil Szemle*, 2010/1.
- BERG, Carsten–GŁOGOWSKI, Paweł 2014. An Overview of the First Two Years of the European Citizens' Initiative. In: Carsten Berg és Janice Thomson (szerk.): *An ECI that works! Learning from the first two years of the Citizens Initiative*. <https://ecas.issuelab.org/resource/an-eci-that-works-learning-from-the-first-two-years-of-the-european-citizens-initiative-1.html> (2018. 05. 23.)
- BOUZA GARCIA, Luis–GREENWOOD, Justin 2012. Introduction. In: *The European Citizens' Initiative: a First for Participatory Democracy?* Perspectives on European Politics and Society. Special Issue, Vol. 13, Issue 3.
- BÖTTGER, Katrin–PLOTTKA, Julian 2016. The ECI – An Overview of Opportunities and Constraints. In: Maximilian Conrad, Annette Knaut, Katrin Böttger (szerk.): *Bridging the Gap? Opportunities and Constraints of the European Citizens' Initiative*, Nomos
- CUESTA-LÓPEZ, Víctor 2012. A Preliminary Approach to the Regulation on European Citizens' Initiative from Comparative Constitutional Law. In: Luis Bouza Garcia, Víctor Cuesta López, Elitsa Mincheva, Dorota Szeligowska: *The European Citizens' Initiative. A First Assessment* organised by the European General Studies' Programme of the College of Europe, Bruges, 25 January 2011, Papers prepared for the Workshop, No 24.
- DOUGAN, Michael 2011. What are we to make of the citizens' initiative? In: *Common Market Law Review*, 48. 1807–1848.
- FALL Sándor 2018. *Romániaián kívül nem nagyon gyűlnek az aláírások a Minority Safe-Pack támogatására*. http://foter.ro/cikk/20171208_romanian_kivul_nem_nagyon_gyulnek_az_alairasok_a_minority_safe-pack_tamogatasa (2018. 05. 23.)
- FINTA Márk 2018. *Két hónap alatt még 400 ezer aláírás kell a kisebbségvédelemre*. Új Szó. <https://ujsozso.com/kozelet/ket-honap-alatt-meg-400-ezer-alairas-kell-kisebbssegvedelemre> (2018. 05. 23.)
- GŁOGOWSKI, Paweł–MAURER, Andreas 2013. *The European Citizens' Initiative – Chances, Constraints and Limits*. Political Science Series, Institute for Advanced Studies, Vienna
- KAUFMANN, Sylvia-Yvonne–PLOTTKA, Julian 2012. *Die Europäische Bürgerinitiative: Start in ein neues Zeitalter partizipativer Demokratie auf EU-Ebene*. http://www.europa-union.de/fileadmin/files_eud/PDF-Dateien_EUD/EUD_konkret/EUD-konkret_1-2012_Die_Europ%C3%A4ische_B%C3%BCrgerinitiative.pdf (2018. 05. 23.)
- MANZINGER Krisztián–VINCZE Loránt 2017. Minority SafePack – esély az EU-s kisebbségvédelemre? In: *Pro Minoritate*, 2017 nyár, 3–21.
- MONAGHAN, Elizabeth 2012. Assessing Participation and Democracy in the EU: The Case of the European Citizens' Initiative. In: *The European Citizens' Initiative: a First for Participatory Democracy?* Perspectives on European Politics and Society, Special Issue, Vol. 13, Issue 3.

WARLEIGH, A. 2007. On the Path to Legitimacy? The EU Citizens Initiative Right from a Critical Deliberativist Perspective. In: C. Ruzza, V. Della Sala (szerk.): *Governance and Civil Society in the European Union*, Manchester University Press

EGYÉB HIVATKOZOTT DOKUMENTUMOK

- EPK RENDELET – Az Európai Parlament és a Tanács 211/2011/EU-rendelete (2011. február 16.) a polgári kezdeményezésről, HL L 65, 2011. 03. 11.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG 2015 – *Jelentés a polgári kezdeményezésről szóló 211/2011/EU-rendelet alkalmazásáról*, COM (2015) 145 final, Brüsszel
- EURÓPAI POLGÁRI KEZDEMÉNYEZÉS – alapvető információk. <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/basic-facts> (2018. 05. 23.)
- MÁÉRTZÁRÓNYILATKOZAT – Magyar Állandó Értekezlet XVI. ülés Zárónyilatkozat, Budapest, 2017. 11. 10. <http://www.hunineu.eu/hu/wp-content/uploads/2017/11/19.-A-M%C3%81%C3%89RT-XVI.-%C3%BCI%C3%A9s%C3%A9nek-Z%C3%A1r%C3%B3nyilatkozata-2017.pdf> (2018. 05. 23.)
- ONE OF US ÜGY – „Egy közülünk” európai polgári kezdeményezés – Törvényszék 2018. április 23-i ítélete a T561/14. sz. European Citizens’ Initiative One of Us k. Bizottság ügyben, ECLI:EU:T:2018:210
- RÁKÓCZI SZÖVETSÉG – Sajtóközlemény – Álljunk ki a határon túli magyarok jogaiért! Nemzeti Kisebbségvédelmi Kezdeményezés (Minority SafePack), 2017. december 12. http://archiv.rakocziszovetseg.org/hu/2017/12/12/minority_safepack (2018. 05. 23.)

The Minority SafePack European Citizens’ Initiative and the lessons learnt from the signature collection campaign in Hungary

In the spring of 2017, the organizers of the Minority SafePack European Citizens’ Initiative successfully challenged the European Commission’s decision from 2013 refusing the registration of the initiative at the Court of Justice of the European Union. After the historic success of the organizers at the General Court, in April 2017 the Commission registered the initiative, and thus, the one-year signature collection period started. One year later the organizers revealed the success of the initiative, as 1.3 million signatures were collected to protect the rights of autochthonous national minorities in the European Union. Hungary made huge contribution to the success of the initiative providing half of the signatures collected in the EU, and approximately one million Hungarians supported the initiative in the Carpathian Basin. The author summarizes the most important information about the European Citizens’ Initiative and the Minority SafePack Initiative, giving an insight into the signature collection campaign of the initiative in Hungary, in which he has also played a leading role.

Keywords: European Citizens' Initiative, Minority SafePack Initiative, signature, collection, protection of national minorities, campaign, Hungary, Rákóczi Szövetség

Inicijativa evropskih građana pod nazivom Sigurni paket za manjine (Minority SafePack) i lekcije naučene tokom kampanje prikupljanja potpisa u Mađarskoj

U proleće 2017. godine organizatori građanske inicijative pod nazivom Sigurni paket za manjine (Minority SafePack) uspeali su da izdejstvuju na sudu Evropske unije da se proglasi ništavnom odluka o odbijanju da se usvoji inicijativa Saveta Evrope iz 2013. godine. Nakon istorijskog uspeha, Komisija je inicijativu registrovala novom odlukom, tako da je u aprilu 2017. godine počeo period od godinu dana za prikupljanje potpisa. Nakon godinu dana, inicijatori su mogli da potvrde uspešnost prikupljanja potpisa, budući da je evidentirano 1,3 miliona potpisa kao podrška zaštiti prava autohtonih nacionalnih manjina u Evropskoj uniji. Lavovski deo, oko polovine potpisnika, obezbedila je Mađarska, a približno milion Mađara iz Karpatskog basena ličnim potpisom podržalo je ovu inicijativu. Autor sažeto izlaže najvažnije informacije o Evropskoj građanskoj inicijativi, kao i o Inicijativi za zaštitu nacionalnih manjina kroz Sigurni paket za manjine (Minority SafePack), te daje uvid u kampanju za potpisivanje inicijative u Mađarskoj, u kojoj je i sam imao vodeću ulogu.

Ključne reči: Evropska građanska inicijativa, Sigurni paket za manjine (Minority SafePack), Nacionalna inicijativa za zaštitu manjina, prikupljanje potpisa, kampanja, Savez „Rakoci”.

Beérkezés időpontja: 2018. 05. 25.

Elfogadás időpontja: 2019. 02. 26.

Dr. TASINÉ CSÚCS Ildikó

tanár, kutató könyvtáros, Szegedi Tudományegyetem, Klebelsberg Könyvtár
 idiko@ek.szte.hu

TASI Domonkos Attila

vegyész, doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar
 dtasi@chem.u-szeged.hu

KI VOLT RÁTH ISTVÁN, ÉS MI VOLT A SZEREPE SZENT-GYÖRGYI ALBERT EMIGRÁCIÓJÁBAN?

*Who was István Ráth, and what was his role in the emigration of
Albert Szent-Györgyi?*

*Ko je bio Ištvan Rat i koja je bila njegova uloga u emigraciji
Alberta Sentđerđija*

Ráth (korábban Róth) Istvánról nagyon keveset tudunk. Szent-Györgyi Albert önéletrajzírója, R. W. Moss szerint is sok rejtély övezi az alakját. Munkánkban a romániai eredetű fogorvos együttműködését szeretnénk felvázolni a Nobel-díjas tudóssal. Még most sem eléggé közismert, hogy Szent-Györgyinek volt egy vállalkozó barátja, akivel 1945 óta együttműködött, aki finanszírozta kutatásait, és aki a Szent-Györgyi Albert alapította Magyar Természettudományi Akadémia anyagi támogatója is volt. Ezenfelül együtt alapították a Servita Gyógyszergyár és Vegyipari Részvénytársaságot, amely új gyógyszerek gyártását kezdte el magyar tudósok eljárásai alapján. Emellett a magyar szükségletet meghaladó mennyiségben állítottak elő vitaminokat, és amerikai importból ez a cég hozta be Magyarországra először a penicillint. Tevékenysége elismerésül a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen 1945 decemberében tiszteletbeli doktorává választotta Ráth Istvánt. Munkánkban felvázoljuk azt a folyamatot, amelynek során Szent-Györgyi Albert kutatásait az egyre baloldaliabbá váló, háború utáni kormányok drasztikusan csökkentették. Eredeti, primer forrásokkal támasztjuk alá Szent-Györgyi és Ráth küzdelmét ezen intézkedések ellen, levelezéseit a korabeli illetékes minisztériumokkal.

Szent-Györgyi emigrációjának okait illetően korábban két elképzelés volt a szakirodalomban. Egyesek szerint íróbarátjának, Zilahy Lajosnak a bebörtönzése lett volna az emigráció kiváltó oka, míg a másik nézet szerint Ráth István tőkésvállalkozó kommunisták általi elrablása és megkínzása volt a végső lökés hazája elhagyására. Korábbi munkáinkban bebizonyítottuk, hogy ez utóbbi vélekedés a helyes, és Zilahy Lajos bebörtönzésének elmélete egy – a források rossz használatából eredő – súlyos kutatói tévedés. Jelen munkánkban az emigráció helyes okának alátámasztására korabeli sajtódokumentumokkal tárjuk fel Ráth elrablásának körülményeit. A kisgazda *Kis Újság* hasábjairól göngyölítjük fel az eseményeket, visszaemlékezésekből pedig Szent-Györgyi sikeres küzdelmeit barátja kiszabadítása érdekében. Munkánkkal hiteles példát szeretnénk mutatni arra, hogyan működött a kommunista megsemmisítő gépezet már 1947 tavaszán még a Nobel-díjas és a szovjetek által erősen respektált tudós barátja esetében is.

Kulcsszavak: Szent-Györgyi Albert, Ráth István, kommunizmus, Zilahy Lajos, Servita Gyógyszergyár és Vegyipari Rt.

A Szent-Györgyiről szóló szakirodalomban többször is felbukkan Ráth István neve úgy, mint aki a tudós kutatásainak anyagi támogatója volt 1945 után hazánkban, és akinek a bebörtönzése adta a végső lökést Szent-Györgyinek az ország elhagyására. De tulajdonképpen ki is ez a rejtélyes ember, aki az orosz megszállás idején, a legnagyobb nemzeti nélkülözések közepette mint tehetős vállalkozó tűnik fel Szent-Györgyi oldalán? A tudós biográfusa, R. W. Moss így ír róla művében: „Ráth hirtelen bukkant fel 1945-ben, és felajánlotta, hogy az új Biokémiai Intézetet anyagilag támogatja. Egy ilyen ajánlatot nehéz lett volna visszautasítani. Ráth nagyon gazdag ember volt, akinek szénbányákban, vegyszergyárakban – és ami az ügy szempontjából lényeges – gyógyszergyárakban is voltak érdekeltségei. A kommunisták »gyanús alaknak« tartották... Albert szemében csak egy »nagyon különös fickó«, egy gyáros maradt, akinek nagy befolyása és sok pénze van” (MOSS 2003: 179). Az is ismeretes a szakirodalomból, hogy az 1945. szeptember 6-án, Szent-Györgyi elnökletével megalakuló Magyar Természettudományi Akadémia gazdasági igazgatója Ráth István volt (CAVALLIER 1945: 117–123). Az akadémia sokáig párhuzamos intézményként létezett a Magyar Tudományos Akadémiával, és azzal a céllal jött létre, hogy hazánkban is – a nemzetközi tendenciákat követve – megfelelő képviselőket kapjanak a természettudományok. A két akadémia később fuzionált úgy, hogy a Magyar Természettudományi Akadémia része lett az MTA-nak, azzal a feltétellel, hogy az új akadémiában mindig meg kell, hogy egyezzen a természettudományok és a szellemtudományok (humán tudományok) képviselőinek taglétszáma (TASINÉ 2014: 217–232). Tehát már itt Szent-Györgyi környezetében látjuk a vállalkozót.

Sőt, nagyon eredményesen és hasznosan tevékenykedhetett hazánkban, mert a négy hónappal későbbi minisztertanácsi jegyzőkönyvből tudjuk,

hogy a Minisztertanács az 1945. december 5-i ülésén hozzájárult ahhoz, hogy Ráthot a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen leendő tiszteletbeli doktorrá avassák (G. VASS 2005: 222). Az előterjesztést Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter tette meg, aki ismertette Ráth István életrajzát is, amely így hangzott: „Dr. Ráth István 1903-ban Hódmezővásárhelyen született. Középiskoláit a kolozsvári református kollégiumban végezte. 1921-ben, Berlinben a Fogorvosi Főiskolán fogász-doktori képesítést nyert. 1925 és 1933 között Romániában, az olajiparban dolgozott, és részt vett az olajkutatásban. 1941-ben Budapestre költözött, és modern berendezésű szájsebészeti magánklinikát létesített. Közben külföldi cégek és a Hungária Vegyi- és Kohóművek megkeresésére német vegyipari termékeket helyettesítő készítményeket gyártó üzemet szervezett. A háború után hozzálátott a magyar vegyipar újjászervezéséhez, új telepek építéséhez. [...] Áprilistól a mai napig sikerült elérnie, hogy az ország egész vitaminszükségletét el tudják látni.” Ezenfelül különböző vitaminkészítményeket jótételei számlára, külföldre is szállított. Több új gyógyszer gyártását indította el magyar tudósok ötletei alapján. A legutóbbi ilyen magyar eljárás volt a baromfipestis elleni vakcina előállítása és gyártása (G. VASS 2005: 222–223). Ebből csak azt találjuk nagyon különösnek, hogy Ráth 18 éves korára lett fogorvos Berlinben. Szerzők a valóban rejtélyes múltú ember magyarországi tevékenységét vizsgálják, hiszen itt került kapcsolatba a Nobel-díjas tudóssal.

A gyógyszerész szakirodalomból tudjuk, hogy a nevéhez köthető gyógyszer-cég 1945 szeptemberében Servita Labor névvel kezdte el a működését. Pecsétjén ez szerepelt: *Servita Labor Dr. Gözsy és Társai Budapest IV. ker. Kristóf tér 4.* De októberben már részvénytársasággá alakult (NAGYLA-KI 2012): Servita Gyógyszergyár és Vegyipari Rt. (központ: Budapest Somogyi Béla u. 1.) néven szerepel (DOBSON 2013). A cég részvényesei és alapítói a következők voltak: Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas biokémikus (1937), orvos, Gözsy Béla gyógyszerész, később a kanadai Montreal Egyetem biokémia professzora, Deutsch Sándor nagyvállalkozó, a Hungária Vegyi és Kohóművek vezérigazgatója, Ráth István vállalkozó, Zemplén Géza, később Kossuth-díjas iskolateremtő szerves kémikus, Seidl Ottó, Schermann Vilmos és Welczér Dezső. A vállalat vezérigazgatója Ráth István volt, tudományos igazgatója Szent-Györgyi Albert. Ahogy az életrajz is fogalmaz, Ráth munkája során magyar tudósokkal működött együtt. Egyik új termékük, az Azulanol kenőcs volt, amelynek kifejlesztésével a Szegedi Egyetemen Jancsó Miklós professzor foglalkozott, s amit Magyarországon először 1947 áprilisában a Servita Rt. törzskönyvezett. De ez a cég volt az, amelyik Magyarországon először hozott forgalomba penicillint, 1945.

szeptember 28-tól törzskönyvezve, az Egyesült Államokból importálva. A készítmény neve Penicillin „Hayden” volt, 100 000 oxfordi egységben (DOBSON 2013).

Óriási jelentősége volt az antibiotikumnak a háború utáni fertőzések kezelésében és a legyengült egészségi állapotú emberek gyógyításában. Ennek a kezdeményezője is Szent-Györgyi Albert volt, amit a róla szóló biográfiák rendre nem említenek. A Szent-Györgyi által alapított Magyar Természettudományos Akadémiának már az alakuló ülésén „Ivanovics és Csűrös vezetésével megalakult a magyar penicillin bizottság” (CAVALLIER 1945: 123). Ivanovics György bakteriológus, illetve mikrobiológus, aki ebben az időben a Szegedi Orvostudományi Egyetem Mikrobiológiai Intézetében nyilvános, rendes tanárként oktatott, Szent-Györgyinek régóta munkatársa, Csűrös Zoltán pedig vegyészmérnök, szerves kémikus, aki akkoriban a Műegyetem rektora volt. A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kari tanártestületének jegyzőkönyveiből azt is tudjuk, hogy a penicillin hazai előállítására érdekében Szent-Györgyi kérvényezte a fenti két kutató külföldre utaztatását, illetve útlevelét. A testület támogatta a javaslatot, még azt is elhatározta, hogy gyártástechnikai szakembert is küldjenek ki a tudósokkal (MOZSONYI 1945).

Szent-Györgyi kutatásainak támogatása azonban nem sokáig tartott. A tudós először azt érezkelhette, hogy konkrétan kevesebb anyagi támogatást kap kutatásaira. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek azt mutatják, hogy 1945 végén, 1946 elején még Szent-Györgyi minden kutatási finanszírozási kérelme teljesítésre került (G. VASS 2005: 171–172, 373, 545). Az 1946. januári támogatáshoz már a következő mellékletet tették: „A Szent-Györgyi által vezetett intézmények ezt megelőzőleg majd később is több alkalommal kaptak a minisztertanácstól támogatást” (G. VASS 2005: 545). A későbbiekben már jelentősen csökkenthették a támogatást, erre reagálva Szent-Györgyi éles hangú levelet intézett Nagy Ferenc miniszterelnökhöz. Az 1946. október 18-án kelt levélben a professzor jelezte, hogy az intézet részére korábban kért támogatást nem kapta meg, emelés helyett csökkentették a dotációját. A kiutalt összeg az intézet költségvetésének egyharmad részére volt elég, egyharmadot más forrásból szerez be, a maradékot pedig saját vagyonából fedezi. Kérte, hogy bocsássák rendelkezésére a szükséges összeget, ellenkező esetben bezárja az intézetet, és elfogadja egyik külföldi meghívását (NAGYLAKI 2012). A Minisztertanács 1946. október 30-án erre reagálva évi 150 000 forint hitelt engedélyezett a tudós intézete részére (SZÚCS 2003: 1605), de a következő megjegyzéssel: „Szét lett küldve a társmisztereknek. Eldöntendő, vajon egy hónapra vagy havonta rendszeresen kapja, és a kultusztárca terhére kell folyósítani, de erre póthitelt kell

adni.” Ezzel közel azonos időben Szent-Györgyi és Ráth közös útlevéltkérelmet adtak be az Egyesült Államokba történő utazás céljából, ami fontos magyar érdeket szolgált, és amit a Minisztertanács jóváhagyott.

1946 novemberében azonban súlyos támadás éri a Servita Rt.-t. A *Szabad Nép* november 3-i, 249. számában cikk jelenik meg ismeretlen szerző tollából *Több millió forintot keresett egy gyár a penicillinen* címmel. Szent-Györgyi és Ráth felháborodásukat a Bán Antal iparügyi miniszterhez írt közös levelükben fejtik ki: „A cikk rosszhiszeműségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy több millió forintos keresetről beszél akkor, amikor a penicillin behozatala óta máig összesen 267 ezer forintot forgalmazott a Servita Rt. penicillineladással. Köztudomású, hogy a Servita Rt. igen nagy mennyiségű penicillint oszt szét állandóan olyan fizetni nem tudó betegek között, akik a hivatalos ingyengyógyszer megszerzésének bürokratikus útját nem tudják megjárni.” Szent-Györgyi külön levélben tiltakozik, és sajtó-helyreigazítást kér Molnár Erik népjóléti minisztertől is. Hangsúlyozza, hogy a „Servita Gyógyszergyár és Vegyipari Rt.-nél került először szabad forgalomba penicillin az egész világon”, és nekik köszönhető a gyógyszerellátás javulása hazánkban (NAGYLAKEI 2012). A kutatás eddig sajtó-helyreigazításról nem tud, de a történetírás számon tartja a politikai légkör kiéleződését, a következő évben Nagy Ferenc miniszterelnök kommunisták általi lemondását és a hazai „reakciós”, tőkés körök elleni felfokozott kommunista propagandát. Ennek esett áldozatul Ráth István is, akinek „rejtélyes eltűnése” kitűnően mutatja be a megsemmisítő kommunista gépezet működését.

A felgyorsult eseményeket a *Kis Újság* hasábjain (a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt lapja) követhetjük nyomon a legjobban. A lap 1947. június 28-i, szombati számában a második oldalon a következő kishír áll: „Ellopták a Servita gyógyszergyár autóját a sofőrrel együtt.” Majd leírja, hogy előző nap feljelentést tett a cég, hogy a Pannónia u. 8. elől a Wabag svájci gyógyszerbehozatali cég gépkocsiját sofőrrel együtt ellopták. A gépkocsi egy nyolchengeres, ötszemélyes, feketére lakkozott Cadillac volt. A sofőr, Schmidthoffer János a Servita legmegbízhatóbb alkalmazottja, és valószínűleg „egy veszedelmes gengszterbanda bűntényéről van szó”. A következő, 1947. június 29-i, vasárnapi számában már a címlapon, főcímként szerepel a közben kibővített hír: „Rejtélyes módon eltűnt Ráth István, a Műegyetem díszdoktora”, majd a harmadik oldalon a következő címmel részletezi az eseményeket: „Rejtélyes körülmények között eltűnt Dr. Ráth István, a Servita Rt. vezérigazgatója.” A cég egyik igazgatója nyilatkozott: „Az egyébként Svájcban kölcsönkapott Cadillac gépkocsi mellett nemcsak a sofőr, hanem az Rt. vezérigazgatója is eltűnt.” „Lehetséges, hogy nem rablás, hanem szökés történt?” – villantja fel a lehetőséget az újságíró, majd

bemutatja az igazgatót és a céget. Ráth a háború után jött Magyarországra, és Budapesten egy nagy nemzetközi szállítócéget alapított. A háború után a Hungária Műtrágyagyár és a belga Solvay csoport közreműködésével létesítette a Servita Gyógyszervegyészeti Rt.-t, amely az első penicillint hozta be az országba, és később új gyártelepén penicillingyártásra is be akart rendezkedni. Május végén, június elején hosszabb üzleti tárgyalásokat folytatott külföldön: Brüsszelben, Londonban. Majd a következő részben újabb, rejtélyes gépkocsilopásról számol be az újságíró, szintén sofőrrel együtt tűnt el egy másik gyár gépkocsija. A főkapitányság ebben az ügyben is erélyes nyomozást indított.

Szent-Györgyi visszaemlékezéseiből tudjuk, önéletrajzírója is kiemeli, hogy Szent-Györgyi 1947 júniusában Svájcba utazott sielni (TASINÉ–TASI–KOVÁCS 2017: 28, 103). Ott érte a hír, hogy barátja, Ráth István eltűnt. Erről nagyon pontosan számol be unokaöccse, Szent-Györgyi András is: „1947-ben Albert egészségügyi okokból Svájcba utazott. Felesége, Márta Pesten maradt. Sejtették, hogy Ráthot a titkosrendőrség le fogja közben tartóztatni. Megállapodtak egy üzenetben, amivel Márta Albertet táviratban értesíti Ráth letartóztatásáról. Amint Szent-Györgyi megkapta a hírt, táviratozott Molotovnak, hogyha Ráthot nem engedik ki az országból, akkor nemzetközi sajtókonferenciát fog tartani, amin elmondja, hogy mi történik Magyarországon. Molotov magyarázatot kért Rákositól. Ez elég volt ahhoz, hogy Ráth Istvánt kiengedjék.” Ezután Szent-Györgyi felesége gépkocsival Svájcba vitte Szent-Györgyihez Ráthot. Így Szent-Györgyi Zürichben tudta meg, Ráth kínzásokról szóló beszámolójából, hogy mi történik Budapesten az Andrássy út 60-ban. Ezek után úgy döntött, hogy nem tér vissza többé Magyarországra. Ezt azonban nem jelentette be nyilvánosan azért, hogy minél több fiatal munkatársát ki tudja menekíteni az országból” (DARVAS 2003: 25–29).

Szent-Györgyit 1947-ben választotta tagjai közé a Szovjet Tudományos Akadémia. Ahogy a fentiekből is kiderül, ő maga is úgy nyilatkozott életrajzírójának (MOSS 2003: 180), hogy a szovjetekkel való jó kapcsolatát használta fel barátja kiszabadítása érdekében. A *Kis Újság* így értesít a „csodálatos fordulatról” öles betűkkel az 1947. július 3-i, csütörtöki számának címlapján: „Váratlanul megkerült Ráth István, a Servita vezérigazgatója. A *Kis Újság* munkatársának elmondja »eltűnésének« érdekes történetét.” Ráth néhány nappal korábban egyik munkatársát kereste fel Szeged környékén, akivel egy gyermekasztma elleni szer előállításán dolgoztak. Hirtelen elhatározásból ment el, családját nem értesítette. Talán kicsit hosszabbra nyúlt Szeged melletti tartózkodása, ráadásul olyan helyen tartózkodott, ahol telefon és újság sem állt rendelkezésre, azok tartalmáról csak megérkezése

után értesült. Utasította ügyvédjét, hogy a róla megjelent cikkeket cáfolja meg. A cikkíró többször kiemelte, hogy Ráth Szent-Györgyi professzor közeli munkatársa, és hogy milyen érdemei vannak a hazai penicillinellátásban. Végül Ráth doktor mosolyogva megígérte, hogy nem fog többet eltűnni.

Bay Zoltán írja visszaemlékezéseiben, hogy Szent-Györgyi Svájcban látta meg Ráth kínzások okozta sebeit, és azt mondta, hogy „ezek közé az »elvetemült csirkefogók« közé ő nem megy haza, és addig nem teszi be a lábát Magyarországra, ameddig ez a bűnös rendszer uralmon van” (BAY 1990: 200). A tudós és vállalkozó tehát együtt emigrált az Egyesült Államokba. Mosstól tudjuk, hogy még ott is rászorult egy ideig Szent-Györgyi Ráth támogatására, mert a Nobel-díjának összegét zárolták az angol bankok, mivel Szent-Györgyi hontalanként lépett be az Egyesült Államokba. Állampolgárságért azonban csak később tudott folyamodni, ezért ideiglenesen nem férhetett hozzá banki számláihoz. Ráthnak szerte a világon voltak pénzügyi kapcsolatai, 100 000 dollárt ajánlott fel Szent-Györgyinek még ahhoz is, hogy a tudós tanítványait kivihesse Amerikába. Együtt hoztak létre kutatási céllal egy nonprofit alapítványt. Ráth végig Szent-Györgyi pénzügyeit intézte, ezalatt a tudós a kutatásaival foglalkozhatott. Ráth 1962-ben hirtelen hunyt el, maradt némi pénzügyi bonyodalom halála után, mert a vállalkozó, kihasználva az akkori joghézagot, nem fizetett be minden adót a tudományos alkalmazottak után. Mikor ez kiderült, mert az amerikai jogszabályozás rendezte a helyzetet, Szent-Györgyi szó nélkül fedezte a tartozást (MOSS 2003: 215).

Így fonódott össze egy világhírű tudós és egy sikeres vállalkozó élete a történelem viharai közepette hazánkban és külföldön.

IRODALOM

BAY Zoltán 1990. *Az élet erősebb*. Csokonai–Püski, Debrecen–Budapest

CAVALLIER József 1945. A Magyar Természettudományi Akadémia. In: *Irodalom–Tudomány* 1., 1.

DARVAS Béla 2003. Kurzusamnézia nélkül: Szent-Györgyi Andrással Szent-Györgyi Albertről. In: *eVilág*, 2., 11., 25–29. <http://www.pointinternet.pds.hu/ujsagok/evilag/2003-ev/11/20070307222810685000000598.html> (2018. 04. 28.)

DOBSON Szabolcs 2013. *Szent-Györgyi Albert, mint gyógyszeripari tanácsadó*. A Servita Rt. története 1945–1948. X. Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetem, Kalocsa. <http://docplayer.hu/17177038-A-gyogyszeresz-a-gyogyszer-tar-a-gyogyszer-szent-gyorgyi-albert-mint-gyogyszeripari-tanacsado-a-servita-rt-tortenete-1945-1948.html> (2018. 04. 26.)

G. VASS István (szerk.) 2005. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15.–1946. február 4. In: *A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.* Forráskiadványok 41., Argumentum Kiadó és Nyomda Kft., Budapest

- MOSS, Ralph W. 2003. *Szent-Györgyi Albert*. Ford. Bakács Tibor. Typotex, Budapest
- MOZSONYI Sándor (jegyzőkönyvet írta) 1945. *Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kar – tanártestületi ülések, 1945–1946*, VII. rendkívüli ülés. [http://library.hungaricana.hu/hu/view/SOTE_KARI_ORVOSTUD_1945-1946_01/?query=SZO%3D\(Szent-Gy%C3%B6rgyi%20Albert\)&pg=701&layout=s](http://library.hungaricana.hu/hu/view/SOTE_KARI_ORVOSTUD_1945-1946_01/?query=SZO%3D(Szent-Gy%C3%B6rgyi%20Albert)&pg=701&layout=s) (2018. 04. 27.)
- NAGYLAKEI Endre 2012. *Szent-Györgyi Albert levelei*. Magyar Nemzeti Levéltár http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/szentgyorgyi_albert_levelei.html (2018. 04. 25.)
- SZABÓ Tibor–ZALLÁR Andor 1989. Szent-Györgyi Albert Szegeden és a Szent-Györgyi Gyűjtemény. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XV.*, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged
- SZÜCS László (szerk.) 2003. Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. július 26.–1946. november 15. B. kötet. In: *Magyar Országos Levéltár kiadványai II.*, Forráskiadványok 38., Palatia Kiadó és Nyomda, Budapest–Győr
- TASINÉ CSÚCS Ildikó 2014. Szent-Györgyi Albert tudománymentő tevékenysége és annak gyökerei hazánkban 1945 után. In: *Szegedi Egyetemi Tudástár 1.*, Szent-Györgyi Albert szellemi öröksége. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 217–232.
- TASINÉ CSÚCS Ildikó–TASI Domonkos Attila (szerk., ford., jegyz.), KOVÁCS Nikolett Alexandra (szerk.) 2017. *A legendás tudós, Szent-Györgyi Albert önéletrajzi értekezései*. Goodwill Pharma az Egészségért Alapítvány, Szeged

*Who was István Ráth, and what was his role in the emigration of
Albert Szent-Györgyi?*

The general knowledge on the identity of István Ráth (formerly known as István Róth) is considerably scarce. According to R. W. Moss, who has been the main bibliographer on the life of Albert Szent-Györgyi, there are many unresolved mysteries around Ráth's figure. In the present work, our primary aim is to reveal specific features in the life of the Romanian dentist focusing on his relationship with the Nobel-prize winner scientist. Up till now, it is still not entirely clear that Szent-Györgyi had actually an entrepreneur friend, with whom he kept a close contact since 1945 and, who also happened to provide financial support not just for his scientific work but for the Hungarian Academy of Natural Sciences as well. Besides the latter activities they also co-founded the Servita Pharmaceutical and Chemical Co., which took the very first steps in producing new drugs following methods developed by Hungarian scientists. Over the years, this company has overgrown the needs of Hungary in terms of its vitamin production and also started to import penicillin for the first time via U.S.-based, foreign sources. For the acknowledgement of his remarkable achievements, István Ráth

was elected in December 1945 as the honorary doctor of the Nádor József University of Technology and Economics. Within this work, our intension is to unfold the procedure that led to the drastically cut-down of Albert Szent-Györgyi's scientific activities forced by the gradually increasing influence of the left-wing oriented post-war politics. Original, primary sources, e.g. mail conversations are set to attest the struggle of Szent-Györgyi and Ráth against the sanctions of the given ministries.

Formerly two sparate assumptions were put in discussion as the potential reasons for the emigration of Albert Szent-Györgyi to the United States. Some believe that the imprisonment of his writer friend, Lajos Zilahy can be accounted for his actions, whilst others say that the final event triggering him to leave the country was the torture and death of István Ráth shortly after being kidnapped by the communists. In our previous studies it was shown, that this latter opinion is the correct one and the theory of the imprisonment of Lajos Zilahy is a serious mistake made by researchers due to the misuse of the literature. Following the unfinished story-line, further evidences from the media provide testimony on the tragic circumstances around the disappearance of István Ráth. These series of events together with the moderately successful fights of Albert Szent-Györgyi towards the rescue and freedom of his beloved friends are winded up directly from the columns of the "Kis Újság" newspaper owned by former yeomen of Hungary. With our study, we would like to provide a vivid example on how the communist "destruction machine" operated already in the spring of 1947 and managed to discredit the life of the Nobel-prize winner's friend who was also simultaneously much respected by the Soviets.

Keywords: Albert Szent-Györgyi, István Ráth, communism, Lajos Zilahy, Servita Pharmaceutical and Chemical Co.

Ko je bio Ištvan Rat i koja je bila njegova uloga u emigraciji Alberta Sentđerđija

Vrlo malo znamo o Ištvanu Ratu (ranije Rotu). Prema R. V. Mosu, piscu autobiografije Alberta Sentđerđija, njegov lik povezan je s mnogobrojnim misterijama. U našem istraživanju želimo da ukažemo na saradnju rumunskog stomatologa sa naučnikom i dobitnikom Nobelove nagrade. I dan danas je nepoznata činjenica da je Sentđerđijev blizak prijatelj bio preduzetnik s kojim je sarađivao od 1945. godine i koji je finansirao njegova istraživanja, a takođe je materijalno podržavao i Mađarsku akademiju prirodnih nauka, čiji je osnivač bio Albert Sentđerdi. Osim toga, zajedno su osnovali kompaniju

pod nazivom Akcionarsko društvo za proizvodnju lekova i hemijskih preparata „Servita” koja je počela da proizvodi nove lekove na osnovu receptura mađarskih naučnika. Osim toga, proizvodili su vitamine u količinama koje su prevazilazile potrebe domaćeg tržišta, a ova kompanija je prvi put uvezla i penicilin u Mađarsku u okviru uvoza iz Sjedinjenih država. Kao priznanje za uspešnu delatnost Univerzitet za tehnologiju i ekonomiju „Jožef Nador” u decembru 1945. godine dodelio je Ištvanu Ratu titulu počasnog doktora. U našem radu skicirali smo proces koji prikazuje kako su posleratne, sve više levičarski orijentisane vlade, Albertu Sentđerđiju drastično smanjile mogućnost za istraživački rad. Preko originalnih, primarnih izvora prikazali smo borbu Sentđerđija i Rata da ospore ove odluke i njihove dopise tadašnjim nadležnim ministarstvima. U vezi razloga koji su doveli do Sentđerđijeve odluke da ode u emigraciju postoje u stručnoj literaturi dve teorije. Jedno od objašnjenja je da je neposredni razlog za takvu odluku predstavljalo hapšenje njegovog prijatelja, pisca Lajoša Zilahija, dok je po drugom stajalištu okidač bila otmica i zlostavljanje Ištvana Rata, kapitalističkog preduzetnika od strane komunista, koja se pokazala kao poslednja kap koja je prelila čašu i dovela do odluke da napusti domovinu. U našem dosadašnjem radu dokazali smo da je ovo drugo stajalište tačno i da teorija po kojoj je do odluke da emigrira dovelo hapšenje Lajoša Zilahija predstavlja ozbiljnu istraživačku grešku koja je nastala zbog pogrešnog tumačenja izvora. U ovom radu pokušavamo da pomoću dokaza otkrivenih u tadašnjoj štampi potvrdimo nepobitne razloge za emigraciju, kao i okolnosti pod kojima je došlo do Ratove otmice. Opisujemo okolnosti Ratove otmice savremenim dokumentima iz štampe kako bismo potvrdili tačan uzrok emigracije. Na osnovu novinskih stupaca iz Malih novina Partije malih preduzetnika odgo netnuli smo dešavanja, a na osnovu raznih memoara predočavamo uspešnu borbu Alberta Sentđerđija koja je dovela do prijateljevog oslobađanja. Želja nam je da ovim istraživanjem prikažemo autentičan primer načina na koji je funkcionisala razorna komunistička mašinerija već tokom proleća 1947. godine, čak i u slučaju prijatelja jednog nobelovca koga je duboko poštovala i sovjetska vlast.

Gljučne reči: Albert Sentđerdi, Ištvan Rat, komunizam, Lajoš Zilahi, Akcionarsko društvo za proizvodnju lekova i hemijskih preparata „Servita”

Beérkezés időpontja: 2018. 04. 30.

Elfogadás időpontja: 2018. 12. 18.

Bucko György

okleveles jogász, ügyvéd

gybucko@gmail.com

IGNORANTIA IURIS NOCET, AVAGY A JOG ISMERETÉNEK HIÁNYA ÁRTALMAS LEHET

DUDÁS Attila–LETSCH Endre–MOLNÁR Ferenc: *Milyen jagon?*
Jogász ABC fiataloknak. Vajdasági Magyar Jogász Egylet, Újvidék, 2018

A jog, mint a világ körülöttünk, állandóan változik, ennek nyomán egyre bővül a terjedelmes jogi témájú irodalom, amelyet gyakorló jogásként meg kell ismerni. Amikor kézbe vettem a *Milyen jagon? Jogász ABC fiataloknak* című könyvet, már túl voltam az Újvidéken, a Vajdasági Magyar Jogász Egylet szervezésében tartott könyvbemutatón, ahol a három szerző előszóiban vázolta a kiadvány tartalmát.

Közülük talán Letsch Endre a legtapasztaltabb: tanított az Újvidéki Egyetem Jogi Karán, szűkebb szakterülete a jogi nyelv és a lektorálás. A könyvről szellemesen, fordulatos stílusban beszélt, a könyvben is ilyen módon írt sziporkázó, kifinomult humorral. Gyakorló ügyvédként megálapíthatom, hogy azok a jogi esetek, amelyekről Letsch Endre a *Nyelvi jogaink, amelyekkel föltétlenül éljünk* fejezetben beszámol, nem hétköznapi ügyek. Kevés ügyvéd engedi meg magának Vajdaságban azt az állhatatos, nyelvi jogainkhoz makacsul ragaszkodó kiállást, amelyről Letsch úr beszámol. A gyakorló jogászok, ügyvédek általában a célratörő és eredményközpontú, felgyorsult világunkban nem bíbelődnek ennyit a nyelvi jogaink csorbitásának ügyeivel. Sokszor bizony szemet hunynak efelett csak azért, hogy gyorsabban megoldódjon egy-egy ügy. Pedig Letsch tanár úrnak van igaza: nem kellene lemondani nyelvi jogainkról.

Jómagam is végzek szerb–magyar bírósági fordítói feladatokat az ügyvédi teendők mellett. A gyakorlat során látom, hogy mennyire fontos az, amit Letsch tanár úr is fejteget a könyvében. Egy bírósági tárgyaláson, ahol az eljárást vezető bíró nem ért magyarul, és az ügyfél vagy a tanú magyar nyelven nyilatkozik, bírósági fordító jelenléte szükséges. De nem mindegy ám,

hogy a jelen levő bírósági fordító jogász végzettségű-e vagy sem. Ugyanis a hatályos jogszabályaink értelmében azon személyek is lehetnek bírósági fordítók, akik nem jogászok, hanem más, általában felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. A jogi nyelv pedig igen gyakran különbözik a hétköznapi szóhasználattól, ezért a tárgyaláson figyelni kell arra is, hogyan fordít a jelen levő bírósági fordító, és arra is, hogy hogyan kerül a szöveg jegyzőkönyvbe. Azok kedvéért, akik nem jártasak a bírósági tárgyalóterem világában, elmondom: a jegyzőkönyv országunkban úgy készül el, hogy az ügyfél, ügyvéd vagy más, az eljárásban részt vevő személy által előadott nyilatkozatot az eljárást vezető bíró diktálja a gépírónak. Vagyis összegezve reprodukálja az elhangzottakat, és lediktálja. Ez a módszer számos hibára ad lehetőséget, még abban az esetben is, ha a legjobb szándék vezérli a jegyzőkönyvet diktáló bírót. Hát még akkor, ha esetleg nem. Képzeljük el, hogyan növekszik a pontatlanság esélye akkor, ha még egy feladatának nem éppen a magaslatán álló fordító is közreműködik. Az igazság és a gázság között csupán egy *i* betű a különbség – tartja a régi közmondás. Ez bizony különösen igaz a jogi esetekre, és ezért is alapvető fontosságú az, hogy Letsch tanár úr intelmét megfogadjuk, és mindig éljünk alkotmányos jogainkkal, az eljárás folyamán használjuk az anyanyelvünket.

Molnár Ferenc bíró úr a törvénytudó élet forgatagában mozog. Egykor bírói feladatot látott el, ezt követően pedig ügyvéd és eljárást vezető bíró lett. A könyv társszerzője emellett a Szabadkai Felső Bíróság elnöki posztját is betölti, alapos és minden apróságra kiterjedő a figyelme a büntető-eljárás folyamán. Molnár Ferenc bíró úr ügyelt arra, hogy a jog gyakran száraz, nehezen emészthető témáját érdekesen taglalja. A könyvbemutatón az általa említett gyakorlati példák kifejezetten érdekessé tették az előadását. Nagyobb szabadságot érezhetett előadása alatt, mint egy sokszor komor hangulatú, vészjósló kimenetelű bírósági büntetőeljárás vezetése közben. A büntetőjog (persze elsősorban a vádlott szemszögéből) nem egy vidám közeg. De Molnár Ferenc is élt a humor eszközével, noha ez a büntetőeljárásban gyakran fanyarkásra sikeredik.

A büntetőjogi ismeretek elsajátításához alapos felkészültségre van szükség, az elméleti ismeretek megtanulása időt és fáradságot igényel, és gyakran unalmas is, viszont a jog alkalmazása teljesen más jellegű, és egyáltalán nem unalmas. A könyv írói igyekeztek rávilágítani erre, és kedvet csinálni a leendő jogászoknak ahhoz, hogy ezt a pályát válasszák.

Dudás Attila egyetemi tanár úr a polgári jog rejtelmeibe vezeti be az olvasót. Írásában szemlélteti, hogy a polgári jog olyan területe a jognak, amely az élet minden szegmensére kiterjed, átszövi életünket a születésünktől a halálunkig: ha akarjuk, ha nem, kapcsolatba kerülünk vele nap mint

nap. *Ignorantia iuris nocet*, azaz a jog ismeretének hiánya ártalmas – tartja nagyon helyesen a latin közmondás. Mindenkinek tanácsos „egy kicsit jogásznak lenni”, a hangsúly ugyanis az ártalmas szón van. Ez azt jelenti, hogy tisztában kell lennünk az alapvető jogi fogalmakkal. Hadd említsek egy példát ezzel kapcsolatban.

Tegyük fel, hogy egy vagyonos ember (akinek nincs vér szerinti rokona) végrendeletében minden vagyonát a kedvenc foci csapatára kívánja örökölni hagyni. A végrendeletét saját maga készíti el, írógépen vagy személyi számítógépén megszerkeszti, és saját kezűleg aláírja. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy ezzel minden rendben is van, végakarata teljesülni fog halála után, de még sincs így. A fenti példában említett végrendelet érvénytelen, ezért a vagyonát teljes egészében a foci csapata helyett az állam örököli majd. Az érvénytelenség oka az, hogy a végrendeletet vagy az első betűtől az utolsóig a saját kezével kellett volna írnia (saját kezű végrendelet), vagy pedig, ahogyan ő is tette, írógéppel, de akkor rajta kívül még két tanúnak (végrendeleti tanúnak) is alá kellett volna írnia, akik igazolják azt, hogy a végrendeletet előttük személyesen aláírta az örökhagyó, és egyben kijelentette azt is, hogy ez az ő végrendelete.

Más is alátámasztja a fenti közmondás fontosságát. Egy jó módú idős embernek nem volt leszármazottja és házastársa sem, testvérei viszont igen (a könyvből megtudhatjuk, hogy ez esetben a második öröklési rend szerint a vagyont az oldalági rokonok, vagyis a testvérek örökölik). Váratlan és hirtelen halálakor a hagyatéki tárgyaláson előkerült egy saját kezű végrendelet, amely szerint a teljes vagyont egy vadidegen ember örökölte volna. Első látásra a végrendelet alakilag (formailag) és tartalmilag is szabályos volt, de csak első látásra. A kézírás alaposabb szemügyre vételekor látható volt, hogy az aláírás és a fölötte levő kézírás nem azonos, vagyis a végrendelet szövegét feltehetően nem a végrendeletkező írta, hanem valaki más. Utólag kiderült, hogy a végrendelet hamis, és ezáltal érvénytelen, tehát a teljes vagyont a testvérek örökölték meg – a csaló idegen személy helyett, aki azzal próbálta megkaparintani a vagyont, hogy egy üres papírlapot íratott alá az örökhagyóval, majd maga írta meg a végrendelet szövegét, saját magát jelölve meg mint egyedüli örököst. A hiba ismét az volt, hogy nem tudta: két végrendeleti tanú aláírása is szükséges, vagy saját kézzel kell írnodnia a teljes szövegnek. A testvérek öröme a csaló lebukott, és az volt a szerencsájük, hogy az okirat-hamisító nem rendelkezett kellő jogi ismeretekkel arról, mi szükséges egy érvényes végrendelet elkészítéséhez.

A könyv minden olvasójának annyit mondhatok – közel 30 évnyi ügyvédi pályafutásom távlatából –, hogy bátran vágjanak bele a jogtudományok elsajátításába, mert ez egy nagyon szép pálya. Csak a felületes szemlélő ré-

szére tűnik úgy, hogy a jog unalmas és száraz, ennek az ellenkezője az igaz, és garantáltan izgalmas élete lesz azoknak, akik ezt választják. Nap mint nap lemérheti önmagát a gyakorló jogász a sikeres és elbukott ügyek által, hogy jól vagy kevésbé jól végezte a dolgát.

Végezetül azt mondhatom, hogy a könyv szerzői sikeresen foglalták össze a jog alapvető fogalmait, és az olvasónak kedvet csináltak ahhoz, hogy a jogi tanulmányok felé forduljanak. A könyv talán még jobb lett volna, ha a szerzők több gyakorlati példával illusztrálják az alapvető jogi fogalmak ismertetését, azonban a kiadvány jellegéből adódóan nem nyúlhatott túlságosan hosszúra a magyarázat.

Beérkezés időpontja: 2018. 05. 16.

Elfogadás időpontja: 2018. 05. 30.

Dr Mirjana REPANIĆ BRAUN

: naučni savetnik, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

: mbraun@ipu.hr

FRANC KSAVER FALKONER – BUDIMSKI BAROKNI SLIKAR

Žužana, KORHEC PAPP: *Franciscus Falkoner pictor Budensis*
(Falkoner Xaver Ferenc budai festő / Budimski slikar Franc Ksaver
Falkoner / Francis Xavier Falconer, painter from Buda).
Gradski muzej Subotica, 2017

Trojezično izdanje, s tekstovima na mađarskom, srpskom i engleskom, rezultat istraživačkog i restauratorskog rada dr Zsuzsanne Korhecz Papp u sklopu međunarodnog projekta donosi iscrpan prikaz porijekla, života i djela budimskog slikara Franca Xavera Falkonera, člana prilično brojne slikarske obitelji nastanjene u Budimu. Takvih je umjetničkih obitelji, s manje ili više članova, u 17. i 18. stoljeću bilo podosta; u kiparstvu najpoznatija je obitelj Straub, a u različitim medijima – kiparstvu i slikarstvu, nama su dobro znana braća Strudel. Tu knjigu-monografiju, za sada zadnju u nizu sličnih autoričinih monografskih i sinteznih obrada kasnobaroknih opusa slikara djelatnih u Mađarskoj, djela kojih nalazimo i u Vojvodini te na području sjeveroistočne Hrvatske, uglavnom u franjevačkim crkvama, sačinjava sedam vrlo sadržajnih poglavlja, uz završnu riječ.

U *uvodnom se poglavlju* autorica ukratko osvrće na povijest istraživanja Falkonerova opusa u mađarskoj, vojvođanskoj i hrvatskoj stručnoj i znanstvenoj literaturi, navodeći istraživače koji su se njime bavili i identificirali pojedina djela, uključujući i ona koja je u zadnjih nekoliko godina budimskom slikaru atribuirala upravo ona. U uvodu, a i nadalje Zsuzsanna Korhecz Papp iznosi i podatke o tijekom vremena, nažalost, danas nepostojećim Falkonerovim djelima.

U poglavlju *o budimskim slikarima u 18. stoljeću* dr Korhecz Papp piše o njihovom građanskom i umjetničkom statusu u 18. stoljeću, o pomanjkanju slikarskih cehova i mogućnosti djelovanja unutar obiteljskih radionica nakon stjecanja građanskih prava. Premda profilirani umjetnici nisu odbijali

ni druge poslove koji su im garantirali zaradu, što autorica ilustrira nizom primjera. Budimski slikari, pa i oni poput Falkonera, koji je bio akademski obrazovan i studirao slikarstvo u Beču, zasigurno nisu svojim slikarskim radom zarađivali dovoljno jer su radili za naručitelje skromnijih financijskih mogućnosti. Oni imućniji preferirali su djela tada afirmiranih bečkih autora, čiji su ugled potvrđivali i njihovi visoki položaji profesora i direktora na bečkoj akademiji lijepih umjetnosti. Zanimljive podatke o odnosu cijena likovnih djela jednih i drugih nalazimo upravo u tome poglavlju.

Autorica nadalje spominje činjenicu da se u matičnim knjigama vjenčanih, rođenih i umrlih, kao i drugim arhivskim izvorima, spominje više slikara koje nije bilo moguće dovesti u vezu s pojedinim sačuvanim djelima neznanih autora. Među onima sretnijima, kojima je *fortuna critica* bila sklonija su Bavarac Sebastijan Stettner (Stettner Sebestyén) i slikar hrvatskog porijekla Matija Šeravić (Schervitz Mátyás), čiji je do danas poznati slikarski opus autorica također obradila, uključivši neka prije nespomenuta djela. Dr Korhecz Papp nakratko se osvrće i na utjecaj crkve u životu onodobnog društva, navodeći koliku je važnost imala uredba Josipa II. o premještanju mađarskog namjesništva iz Požuna u Budim 1785. godine. No do širenja djelatnosti budimskih slikara, osobito Falkonerove, vezano je u većoj mjeri uz rasprostranjenost i međusobnu povezanost franjevačkih provincija u 18. stoljeću. Činjenica je da se njegova djela, evidentirana na područje Slavonije i Vojvodine nalaze upravo u franjevačkim crkvama te da su datirana prema arhivskim izvorima i signaturama uglavnom u 70-e godine 18. stoljeća.

Slijedi *poglavlje o obitelji Falkoner* u kojem saznajemo gotovo sve što literatura i arhivski izvori svjedoče o mjestima njihova boravka i djelovanja. Doista se rijetko nađe toliko detaljnih podataka o životu nekog „manjeg“ slikara kakav je bio prvi znani Falkoner djelatatan u Budimu, Georg Falkoner za kojega se smatra da je porijeklom čak iz Škotske, o čemu se autorica poziva na „porodično sjećanje“ i predaju. U mnoštvu pojedinosti o Georgu i njegovoj brojnoj obitelji nalazimo i podatke o poslovima koje je obavljao, narudžbama slika sakralne tematike i portreta. Slijede zatim podaci o djelovanju Polikarpa Falkonera, također bečkog đaka, za kojega izvori tvrde, što je prilično zanimljivo, da je porijeklom iz Augzburga, te njegovoj kćeri Ani Sofiji Elizabeti, slikarici i pripadnici reda klarisa te zadnjem u nizu, Jozefu Ferencu.

Zasebno je poglavlje posvećeno životu samoga Franca Xavera Falkonera. Ono sabire i upotpunjuje dosadašnja saznanja o slikaru nizom podataka o njegovom školovanju u Beču, vjerojatno kod Jozefa Ignaca Mildorfera, dolasku u Budim po završetku studija 1759. godine, dobivanju građanskih prava 1761., preuzimanju slikarske radionice svojega očuha, o njegovoj že-

nidbi i mnoštvu rođene djece, selidbi u novu kuću te postupnom porastu njegova ugleda.

U poglavlju *Umetnost Franca Falkonera* niz je manjih ili većih potpoglavlja vezanih uz pojedine crkve u Mađarskoj i Vojvodini, za koje je Falkoner naslikao zidne i oltarne slike – Garnizonsku crkvu i kapelu sv. Florijana u Budimu, crkvu u Tabanu u istome gradu, Minoritskoj crkvi u Segedinu, franjevačku crkvi u Vacu, župnu crkvu u Futogu.

U poglavlju *Crkve Kapistranske provincije* nižu se franjevačke crkve u Dunafeldvaru, Baču, Osijeku, Našicama, Slavonskom Brodu, Šarengradu, Baji, Nojštatu i Budakesu u kojima se također nalaze kvalitetna Falkonerova djela.

Osobito zanimljivo je poglavlje o Falkonerovoj *slikarskoj tehnici* u kojem su izneseni rezultati povijesnoumjetničkih i restauratorsko-konzervatorskih istraživanja njegova opusa. Navode se metode učenja na likovnoj akademiji, interpretira analiza slikarskog duktusa, rad prema grafičkim predlošcima, tehnički podaci o platnima, slikarskoj podlozi, tzv. gruntu, i slikanom sloju, korištenim pigmentima, itd.

Tekst u svim poglavljima popraćen je bilješkama i referencama na literaturu koja se navodi kao zasebna cjelina. Knjiga je zaključena ilustriranim prikazom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja te katalogom Falkonerovih radova s podacima o vremenu nastanka, dimenzijama, tehnici, smještaju, eventualnim publikacijama i restauriranju.

Riječ je sve u svemu o dobro strukturiranoj, iznimno zanimljivoj i vrlo korisnoj monografskoj obradi opusa Franca Xavera Falkonera, kojom se prvi put na jednome mjestu objedinjuju rezultati prijašnjih istraživanja i nove spoznaje utemeljene na znanstvenom radu i restauratorskim znanjima. Predanost i entuzijazam Zsuzsanne Korhecz Papp kojim pristupa znanstveno-istraživačkom i konzervatorsko-restauratorskom radu, s naglaskom na baroknom slikarstvu 18. stoljeća na povijesnim područjima Ugarske kraljevine pritom je za svaku pohvalu i poštovanje.

Beérkezés időpontja: 2018. 05. 23.

Elfogadás időpontja: 2019. 06. 17.

Dr. Mirjana REPANIĆ BRAUN

: tudományos tanácsos, zágrábi Művészettörténeti Intézet

: mbraun@ipu.hr

FALKONER XAVÉR FERENC – A BUDAI BAROKK FESTŐ

KORHECZ PAPP Zsuzsanna: *Franciscus Falconer pictor Budensis.*
Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka, 2017

A háromnyelvű (magyar, szerb, angol) kiadvány dr. Korhecz Papp Zsuzsanna művészettörténeti és restaurátori kutatásainak eredményeit tartalmazza. Részletesen bemutatja Falkoner Ferenc budai festő származását, életét és művészetét, aki a számos neves taggal büszkélkedő híres budai festőcsaládhoz tartozott. Több ilyen művészcsaládot ismerünk a 17–18. századból; a szobrászok közül a Straubokat említhetnénk, a Strudel fivérek két műfajban, a kőfaragásban és kőfaragásban is jeleskedtek. E monográfia – amely egyben a Magyarországon tevékenykedő művészeket bemutató sorozat része is, azon mestereké, akiknek műveit Északkelet-Horvátországban és a Vajdaságban is elsősorban a helyi ferences templomokban találhatjuk meg – hét igen tartalmas fejezetből és utószókból áll. A bevezetőben a szerző ismerteti a Falkonerek művészetének magyar- és horvátországi, valamint szerbiai kutatástörténetét, megemlítve azon kutatókat, akik foglalkoztak e témával, akik a műveket beazonosították, köztük saját, az utóbbi évekhez köthető attribúcióit. Korhecz Papp Zsuzsanna a mára már megsemmisült Falkoner-műveket is számba veszi.

A 18. századi budai festőkről szóló fejezetben dr. Korhecz Papp a mesterek polgári helyzetéről és művészi rangjáról ír, valamint ismerteti a festőcéhek hiányában kialakult helyzetet, amelynek következtében a festők a polgárjog elnyerése után működhetek családi műhelyeikben. A szakosodott mesterek nem utasítottak el más jellegű, további jövedelmet biztosító felkéréseket sem, amit a szerző számos példával támaszt alá. A budai festők – köztük a bécsi akadémián tanult Falkoner Ferencsel – megélhetésüket bizonyára nem csak a művészi felkéréseknek köszönhatték, mert az igen kevésnek bizonyult, lévén szerény lehetőségű megrendelőik voltak. A tehetősebb megrendelők a jobban megbecsült bécsi nagymesterek felé

fordultak, akik helyzetét a Bécsi Művészeti Akadémián betöltött előkelő állásaik is híven példázzák: professzorok, rektorok. Az ehhez a témához kapcsolódó, a budai és a bécsi mesterek áraitól szóló érdekes adatok is ebben a fejezetben szerepelnek. A szerző kitér arra a jellemző helyzetre, hogy a levéltári adatokban, a kereszteleseket, a házasságokat és az elhalálozásokat rögzítő anyakönyvekben szereplő művészeket szinte lehetetlen összekötni az ismeretlen szerzős műalkotásokkal. Egyeseknek, mint a bajor származású Stettner Sebestyénnek (Sebastian Stetner) és a budai születésű, horvát származású Schervitz Mátyásnak (Matija Šeravić) nagyobb szerencsájuk volt a *fortuna criticával*, művészetüket szintén szerzőnk dolgozta fel, korábban ismeretlen műveiket attribuíva. Dr. Korhecz Papp kitér az egyháznak a korabeli társadalomra gyakorolt jelentős szerepére is, valamint II. József császár rendelkezésére, amellyel a helytartótanácsot 1785-ben áthelyezte Pozsonyból Budára. A budai festők, elsősorban Falkoner Ferenc 18. századi működésére mégis inkább a ferences rendtartományok egymás közötti kapcsolatai és területi kiterjedtsége hatott leginkább. Tény, hogy Magyarországon, Szlavóniában és a mai Vajdaságban számba vett legtöbb Falkoner-mű a ferences templomokhoz köthető, jelzeteik és levéltári forrásaik alapján létrejöttüket a 18. század 70-es éveire tehetjük.

A következő fejezet a Falkoner családról szól, ismerteti mindazok a helyszíneket, ahol a családtagok tevékenykedtek: az adatok java elsősorban levéltári forrásokra támaszkodik. Ritkán találkozni olyan kisebb mesterrel, mint a Falkoner festőcsalád alapítójával, Györggyel, akiről annyi és olyan részletes ismereteink lennének. A családi hagyomány szerint skót származású volt. A Györggyről és családjáról szóló számtalan érdekes információ között adatokat olvashatunk egyházi megrendeléseiről és az általa festett portrékról is.

Ezt követik a Falkoner Policarp működéséhez köthető adatok, aki szintén bécsi diák volt, ahol augsburgi származásúként tüntették fel, valamint húgáé, a klarissza Anna Erzsébeté, míg végül a sor József Ferencsel zárul.

Külön fejezetet szentelt a szerző Falkoner Ferenc életének; ebben összefoglalja, valamint ki is egészíti az iskoláztatásáról szóló eddigi ismereteinket, amely iskoláztatás feltételezhetően Josef Ignaz Mildorfer vezetésével ment végbe, majd a képzés befejezése utáni hazatelepedéséről 1759-ben és a polgárjogok elnyeréséről 1761-ben. Nevelőapja halálával átvette a családi festőműhely vezetését, megnősülván számos gyermekkel gyarapodó családjával új házba költözik, és egyre nagyobb közmegebecsülésnek örvend. A Falkoner Ferenc művészetét elemző fejezetben az egyes magyarországi és a mai Vajdaság területén lévő templomokról szóló hosszabb-rövidebb alfejezetekben a bennük található Falkoner Ferenc-műveket veszi számba a

szerző: a Helyőrségi templomot, a Flórián-kápolnát és a tabáni templomot Budán, a szegedi minorita templomot, a váci ferences templomot, valamint a futaki, újlaki és budakeszi plébániatemplomokat. A Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett ferences tartomány templomai közül a dunaföldvárban, a bajaiban, a bácsiban, az eszékiben, a nekseiben és a bródiban, valamint a sarengrádiban őrzik mesterünk oltárképeit.

Különösen érdekes a Falkoner Ferenc festéstechnikájáról szóló fejezet, amelyben a festő életművére vonatkozó művészettörténeti adatokat a festészettechnikai kutatások eredményei teszik teljessé. Az akadémia oktatási módszereinek ismertetését a festő alkotási módjának leírása követi: a grafikai előképek igénybevételeitől a felhasznált hordozókon, színes alapokon és pigmenteken keresztül.

A felhasznált szakirodalom, amely külön fejezetet képez, a szövegben utalásként jelenik meg. A jegyzeteket is külön fejezetbe rendezték. A könyvben lévő katalógusrészben reprodukált művek mellett feltüntették a keletkezés évét, a mű méretét, technikáját, helyét, valamint a korábbi publikálás adatait, ha volt ilyen, s végezetül a restaurálás idejét és a restaurátor személyét. A katalógust a restaurálási vizsgálatokról szóló képes összefoglaló zárja.

Egy jól szerkesztett, kivételesen érdekes és hasznos, Falkoner Xavér Ferenc életművét monografikusan feldolgozó kiadványról van szó, melyben először és egy helyen összegzi a szerző a korábbi kutatások eredményeit a restaurátori vizsgálatoknak és más kutatásoknak köszönhető új felfedezésekkel. Az az elkötelezettség és lelkesedés, amely Korhecz Papp Zsuzsannának a 18. századi magyarországi festészet terén végzett művészet- és technikátörténeti kutatómunkáját, valamint restaurálási tevékenységét fémjelzi, dicséretre és megbecsülésre méltó.

Beérkezés időpontja: 2018. 05. 23.

Elfogadás időpontja: 2019. 06. 17.

Draginja RAMADANSKI

: Filozofski fakultet u Novom Sadu

: ramadanski@ff.uns.ac.rs

CRVENI PLAMEN CINOBERA OD IKONOPISACA DO IKONOZNALACA

George RUZSA: *Icon Researchers and Icon Research in the Soviet Union in the First Half of the 20th Century*. Sziklatemplom Pálos Fogadóközpont, Budapest, 2018

Na sredokraći mnogih konceptualnih ekstrema (počev od maksimalizma ranog hrišćanstva i ikonoboračkog stava da je *odveć tvarna* u odnosu na svoj prvolik, pa do renesansnih odnosno baroknih korekcija njene suštinske supra-mimetičnosti), pravoslavna ikona s promenljivim uspehom nastoji da potvrdi tajanstvo svoje bogonadahnutosti.

Veliki podstrek izučavanju ruskog ikonopisa vezuje se za 1910. godinu, kada je osnovano Odeljenje staroruske umetnosti u Ruskom muzeju. Svojevrtni kreativni impuls dala je i čuvena izložba u Moskvi, upriličena 1913. godine, povodom 300. godišnjice dinastije Romanov. Tom prigodom mnoge ikone su bile očišćene i restaurisane, približivši se svom izvornom kolorizmu: belini breza, plavetnilu razlićaka, zlaćanom klasju raži (Lazarev o Rubljovu). U jeku čuvenog „srebrnog veka“ i neprevaziđenog ruskog modernizma, Moskvu je posetio Anri Matis (1911), oduševljen svekolikom likovnom ponudom, a posebno dometima ruskih ikona. Mlada avangardna umetnost nesporno se nadahnjivala načelima ruskog srednjovekovlja (svedenost predbarokne ikone, linearnost narodnih ksilotipija tzv. „lubok“). Ruska ikonografija uspostavila je tada raznolike umetničke veze sa prošlošću ali i budućnošću, promovišući ikonu u poetsku temu i slikarski metod, dalek od svake oveštalosti (N. Gumiljov, A. Ahmatova, K. Maljevič, lučizam, suprematizam i dr).

Đerđ Ruža, mađarski naučnik čiju knjigu predstavljamo, s pravom ukazuje na ovaj zlatni period „otkrivanja“ i proučavanja ikone u Rusiji. Nije izostala ni referenca na pravi epistemološki biser: esej Maksimilijana Vološina iz 1914. godine *Čemu nas uče ikone*, sa duhovitom, paradoksalnom a opet ubedljivom argumentacijom o udelu stroge vizantijske forme ali i vedrog narodnog kolorizma u ruskom srednjovekovnom ikonopisu.

U fokusu Ružine knjige je, međutim, recepcija ikone u vreme prve polovine 20. veka, epohe kulturološkog i ideološkog monizma, kada je u umetnosti, kao i u njenoj istoriografiji i teoriji, vladalo jednodimenzionalno socrealizma. Od sredine tridesetih godina 20. veka marginalizovani su i uništavani ne samo fizički nosači ruske srednjovekovne duhovne umetnosti (ikone, hramovi, freske), nego i njeni predani tumači (teolozi, filozofi, teoretičari umetnosti, pesnici). Bilo je to vreme kada je *Mala sovjetska enciklopedija* iz 1936. godine ikonu cinično definisala kao „crkveni termin za sliku hrišćanskih bogova i svetaca“.

Nemalu ulogu u posvemašnjoj desakralizaciji odigrao je i Maksim Gorki, potonji kanonizator socrealizma, koji je instrumentalizovan u propagandne svrhe. U umetničkoj prozi početka veka on opisuje svoje šegrtovanje u ikonopisačkoj radionici, ističući smrad pokvarenih jaja i užeglog laka, bez i trunke nagoveštaja teološke perspektive. Zahvalni smo profesoru Ruži na ovom detalju...

Imponuje činjenica da je promišljanje ruskog ikonopisa nadahnulo jednog mađarskog naučnika, koji više od pola veka potvrđuje svoju fascinaciju ovim fenomenom. Uvidom u bogatu bibliografiju, na više svetskih jezika, u periodu od 1975. do 2017. godine, shvatamo da je pred nama sinteza Ružinog profesionalnog bavljenja ruskim ikonopisom (posebno predano teologijom i estetikom metalne ikone, kao i stilistikom Teofana Grka). Ovo je jedna izuzetno zanimljivo komponovana stručna publikacija, orijentisana kako na vizuelnost razmatranog fenomena, tako i na globalnu vizuelnost naše, postmoderne, civilizacije. Više od 50 ilustracija (reprodukcija ikona, portretnih i pejzažnih umetničkih slika te fotografija različitih poslenika) deluju na čitaoca ne samo poput intrigantnih fusnota, već i, usuđujemo se reći, dinamičnog, disperzivnog hiperteksta.

Autor je odabrao poentilistički metod, kada i samo pominjanje nekog imena ili pojave dobija na težini i važnosti (*sapienti sat*). Verujemo njegovoj selekciji, kako ikonopisaca, tako i ikona, i njihovih tumača (restauratora, muzeologa, istoričara), u jedno po ikonu zlo vreme. Uz ime svakog tumača (N. P. Kondakov, V. N. Lazarev, M. M. Postnikova-Loseva, V. M. Vasiljenko, M. A. Iljin, A. I. Njekrasov, I. E. Grabar etc.) pored pouzdanih biografskih (rekli bismo žitijnih, hagiografskih podataka) stoje i pregledne bibliografske reference. Ovaj znakoviti minimalizam računa na naše asocijativno polje, i ne želi da opštim mestima zakloni imanentnu dramatičnost svoje materije. Reklo bi se da je o ovom segmentu ruske istorije, kada su činjene kulturološke i ine štete, već po psihološkom automatizmu, lakše govoriti strancu...

Autor otvara knjigu pominjanjem profesora, mentora i oponenta na odbrani svoje doktorske disertacije 1975. godine. Sve su to korifeji ruske muzeologije, te nije čudno da je knjiga posvećena najharizmatičnijoj dami pomenutog kora, M. M. Postnikovoj-Losevoj, koja je među kolegama smatrana sveticom, bez podrugljivih znakova navoda. Neprevaziđeni stručnjak za rusko crkveno juve-

lirstvo, tokom svog predanog profesionalnog rada (preminula je 1985. godine), drevne i dragocene crkvene utvari morala je „krstiti“ terminom – „metalne posude za piće“.

Legendarni naučnik V. N. Lazarev (sećanja idu čak do mentorovog guturalnog „r“) u svojim predavanjima i radovima (šezdesete i sedamdesete godine minulog veka) hrabro je stavljao akcenat na kolorističke šeme ruske ikonografije, posebno se odužujući A. Rubljovu. Njegova dela su, u atmosferi marksizma i lenjinizma, čekala na objavljivanje više od dve decenije, pa su i ostala nedovoljno pročitana u svetu („*slavica non leguntur*“). Danas to više nije tako, veli Ruža, pozdravljajući redovno publikovanje *Pravoslavne enciklopedije*, počev od 2000. godine.

V. M. Vasiljenko, oponent Ružine teze, neo-akmeistički je pesnik, iz kruga fantaste Danila Andrejeva, avanturiste Nikolaja Gumiljova, estete N. N. Punjina, i njihove muze, Ane Ahmatove. Svi oni su na svoj način proslavili ikonu, putem naučnih hipoteza ili kroz umetničke metafore, a najposle i postajući žive ikone jedne ikonoklastičke ere, svojim martirskim sudbinama.

Profesor M. A. Iljin (preminuo 1981), svojom posvećenošću Teofanu Grku i studijskim ekskurzijama evociranim u knjizi, zacelo je uticao na naučni put svoga učenika, koji je i sam napisao čak dve knjige o Teofanu Grku. Inače, Iljin se hrabro (i neuspešno) usprotivio neodgovornom uništenju barokne Suhareve kule 1934. godine (koju je podigao Petar Veliki), zbog čega je odrobijao tri godine.

Ruža nas podseća na delovanje još mnogih samopregornih medievista, koji su u revolucionarnom i postrevolucionarnom metežu našli načina da se bave srednjovekovnim ikonama. G. O. Čirikov je upravo tada restaurisao čudotvornu ikonu Majke Božije Vladimirske i Rubljovljevu Trojicu, kao i stotine drugih ikona i fresaka, spasavši ih od fatalne devastacije. I pored izvanrednih rezultata, usledilo je dugogodišnje utamničenje... J. A. Olsufjev je boraveći u Optinoj pustinji (engl. Optina Hermitage, a ne Optina Wilderness, dobronamerna opaska na račun engleskog prevodioca Ruže), u saradnji sa meštanima spasavao ikone, da bi bio osuđen zbog „antisovjetske aktivnosti“ i streljan 1938. godine. Istu odgovornu misiju nastavila je njegova supruga, koja je takođe umrla u zatvoru, 1943. godine. Grofica Jelisaveta Kropotkina spasavala je ikone iz crkava, prenoseći ih u sigurnije, muzejsko, okruženje. N. P. Sičov, istoričar umetnosti, muzeolog i restaurator, više puta je hapšen. J. N. Pogožev, pogubljen je 1931. godine. A. I. Anisimov, zatočen je i likvidiran 1937. godine. Grof V. A. Komarovski, istoričar umetnosti i slikar, koji je posle revolucije radio kao običan kopista dekorativnih panoa na plafonima i zidovima restorana i dečjih domova, uhapšen je i ubijen 1927. godine. N. P. Lihačov, vlasnik kolekcije do 1.500 ikona, umire prognan i degradiran. P. A. Florenski, pravoslavni sveštenik, teolog, filozof i naučnik, od 1921. godine nastavnik na VHUTEMASU-u,

Visokoj umetničkoj i tehnološkoj školi, u svojim delima bavio se teologijom ikone i ikonostasa, kao i mističkim aspektima vere (*Pravoslavna teodiceja u 12 pisama, Metafizika ljubavi, Ikonostas, Stub i tvrđava istine*). Uhapšen je i transportovan na Solovjecka ostrva, da bi njegova porodica tek 1989. godine bila obavještena o datumu njegove smrti. Istoričar umetnosti i profesor vizantijske i staroruske umetnosti, A. I. Njekrasov, robijao je u zloglasnom logoru Vorkuta. To ga nije omelo da u uslovima staljinizma (umro je 1950. godine) objavi više od 200 radova...

Ova knjiga je stoga, pre svega, vraćanje duga tim odvažnim i stamenim intelektualcima, koji su, nasuprot duhu svog ateističkog vremena, često po cenu karijere, komfora pa i samog života, istrajali na putu opasnog i ozloglašnog poziva medieviste, često se služeći „ezopovim jezikom“ struke, ne bi li preživeli i nastavili svoju herojsku misiju. Sa smrću Staljina nastupilo je tzv. „otopljavanje“, u znaku postepene destalinizacije, koja je vrhunila u perestrojci i glasnosti Gorbačova, kada se mnoge greške, pa i u sferi čuvanja i tumačenja sakralne umetnosti, lagano ispravljaju...

Jedan od najpronijljivijih, najplodnijih i, reklo bi se, najsrećnijih tumača ruskog ikonopisa, slikar Igor Emanuelovič Grabar, mađarskog je porekla. Starinom iz Zakarpatja, rođen u Budimpešti, kršten od strane srpskog sveštenika. Učenik Čistjakova i Rjepina, potom minhenskog profesora Antona Ažbea, kao aktivan učesnik dekadentskog pokreta „Mir iskustva“, u sovjetsko vreme „emigrira“ u konzervatorski i pedagoški rad. Njegova zamisao su „trofejne brigade“, za kompenzaciju gubitaka iz ruskih muzeja. Nosilac mnogih sovjetskih odličja, nakon Staljinove smrti nije oklevao da među prvim dignje glas protiv socijalističkog realizma, mada je u svom dugom životu slikao (i) u tom maniru. Otuda mu i nadimak Irod ili Ugor (jegulja) Grobar. Danas njegovo ime nosi sveruski restauratorski centar...

Knjiga se, rekosmo, otvara na manir srednjovekovnih trubadura. Znakovito i lepo, kao naklon dugo proskribovanom istorijskom komparativizmu (u vreme staljinizma reči *komparatista, kosmopolita, formalista* bile su po život opasna etiketiranja). Valja u zaključku da ukažemo upravo na te komparatističke spone između ruske i mađarske umetnosti i muzeologije (iz same dubine vekova, od Georgija Ugrina, preko sakupljačkog rada katoličkog biskupa Arnolda Ipoljija pa do obostrane reparacione krize nakon drugog svetskog rata). I sam Đerđ Ruža je pisao o rusko-mađarskim umetničkim vezama od 11. do 14. veka (*Az orosz ikon magyar kapcsolatai*, 2011). Bilo bi lepo našim čitaocima prikazati i tu knjigu.

Beérkezés időpontja: 2018. 05. 23.

Elfogadás időpontja: 2018. 05. 25.

RAMADANSKI, Draginja

: Bölcsészettudományi Kar, Újvidék

: ramadanski@ff.uns.ac.rs

A CINÓBER PIROS LÁNGJA AZ IKONFESTŐKTŐL AZ IKONSZAKÉRTŐKIG

George RUZSA: *Icon Researchers and Icon Research in the Soviet Union in the First Half of the 20th Century*. Sziklatemplom Pálos Fogadóközpont, Budapest, 2018

A sok konceptuális extremitás közepette (a korai kereszténység maximalizmusától és attól a képromboló állásponttól kezdve, hogy túl anyagias az elsődleges megjelenési formájához képest, egészen szupremáciájának a reneszánsz, illetve a barokk részéről tett korrekciójáig) a pravoszláv ikon változó sikerrel törekszik arra, hogy bizonyítsa a maga isteni ihletésű titkát.

Az orosz ikonfestészet tanulmányozása 1910-ben vett nagy lendületet, amikor az Orosz Múzeumban megalakult az óoroszművészeti részleg. Sajátos alkotókedvet adott ehhez a híres moszkvai kiállítás is, amelyet 1913-ban rendeztek meg a Romanov-dinasztia 300. évfordulója alkalmából. Ekkor sok ikont megtisztítottak és restauráltak, visszaadva nekik eredeti színvilágukat: a nyírfák fehérjét, a búzavirágok kékjét, a rozskalások aranyát (Lazarev *Rubljovról*). A híres „ezüsts század” és a felülmúlhatatlan orosz modernizmus hatására 1911-ben ellátogatott Moszkvába Henri Matisse is, elragadtatását fejezve ki a gazdag képzőművészeti paletta, különösen pedig az orosz ikonok láttán. A fiatal avantgárd művészetet kétségkívül megihlette az orosz középkor (az előbarokk ikonok egyszerűsége, a népi xilotípiák linearitása, az ún. lubok). Az orosz ikonográfia művészeti kapcsolatba lépett akkor a múlttal, de a jövővel is, bemutatva az ikont mint költészeti témát és mint festészeti módszert, minden elavultságtól mentesen (N. Gumilyov, A. Ahmatova, K. Malevics, lucszizmus, szuprematizmus stb.).

A magyar tudós, Ruzsa György, akinek a könyvét most bemutatjuk, joggal mutat rá az oroszországi ikonok „felfedezésének” és tanulmányozásának erre az arany korszakára. Nem maradt ki a hivatkozás az igazi ismeretelméleti igazgyöngyről sem: Makszimilian Volosin 1914-ben íródott *Mire taní-*

tanak az ikonok című esszéjére, amely szellemes, paradox, mégis meggyőző argumentációjával rámutat a szigorú bizánci forma szerepére, de a derűs, népi kolorításra is a középkori orosz ikonfestészetben.

Ruzsa könyvének középpontjában azonban mégis az ikonoknak a recepciója áll a 20. század első felében, a kulturális és ideológiai monizmus idején, amikor a művészetekben, a hisztóriográfiában és elméletben a szocialista realizmus egyoldalúsága uralkodott. A harmincas évek közepétől marginalizálódtak és elvesztek az orosz középkori szellemi művészetnek nemcsak a tárgyi hordozói, hanem annak a hűséges tolmácsolói (teológusok, filozófusok, művészetelemzők, költők) is. Olyan idők voltak ezek, amikor az 1936-ban megjelent *Kis szovjet enciklopédia* cinikusan így definiálta az ikont: „A keresztény istenek (sic!) és szentek ábrázolásának egyházi megnevezése.”

Nem kis szerepet játszott a teljes deszakralizációban Makszim Gorkij sem, a szocialista realizmus utolsó kanonizátora, akit propagandacélokra használtak fel. A múlt század elején íródott prózai művében (*Inasévek*) leírja inaskodását egy ikonfestő műhelyben, kiemelve a záptojások és a megavasodott olaj bűzét, egyetlen jellel sem utalva a teológiai perspektívára. Hálások vagyunk Ruzsa professzornak ezért a részletért...

Imponáló a tény, hogy az orosz ikonfestészet meghihtett egy magyar tudóst is, aki több mint fél évszázadon át bizonyítékát adja e fenomen iránti elragadtatásának. A gazdag – több világnyelven íródott – bibliográfiába (1975-től 2017-ig) való betekintésünk által nyilvánvaló, hogy Ruzsa orosz ikonfestészeti szakmunkájának a szintézise áll előttünk (különös tekintettel a fémikonok teológiai és esztétikai vonatkozásaira, akárcsak Feofan Grek stílusára.) Egy felettébb érdekesen megszerkesztett professzionális munka ez, amely mind a vizsgált fenomen vizualítására, mind pedig a mai globális posztmodern civilizációra koncentrálna. A több mint ötven illusztráció (ikonmásolatok, művészi portrék és tájképek, alkotók fényképe) úgy hat az olvasóra, mint az intrikáns lábjegyzet, illetve, ki merjük mondani: a dinamikus, diszperzív hiperszöveg.

A szerző a pointillista módszert választotta, amikor magának valamely névnek vagy jelenségnek az említése is nagyobb súlyt és jelentőséget kap (*sapienti sat*). Hiszünk válogatásának, mind az ikonfestők, mind az ikonok és azok tolmácsolói (restaurátorok, muzeológusok, történészek) tekintetében, ebben az ikon számára rossz időben is. Minden tolmácsoló (N. P. Kondakov, V. Ny. Lazarev, M. M. Posztnyikova-Loszeva, V. M. Vasziljenko, M. A. Iljin, A. I. Nyekrasov, I. E. Grabar stb.) neve mellett a megbízható biográfiai (jobban mondva életrajzi, hagiográfiai) adatokon kívül ott áll a bibliográfiai referencia is. Ez a szimbolikus minimalizmus számít asszoci-

ációs készségünkre, és nem szeretné az általános tudnivalókkal eltakarni a maga anyagának immanens drámaiságát. Mondhatni, hogy az orosz történelemnek erről a szakaszáról, amikor kulturális tényekről van szó, a pszichológiai automatizmus miatt, könnyebb egy idegennek beszélnie.

A szerző a doktori disszertációjának 1975-ben történt megvédésében szereplő professzorának, mentorának és opponensének említésével kezdi a könyvét. Mindnyájan az orosz muzeológia korifeusai ők, ezért nem szokatlan, hogy a könyv az említett csapat legkarizmatikusabb hölgyének, M. M. Posztnyikova-Loszevának van ajánlva, akit a kollégák szinte szentként tiszteltek. Az orosz liturgikus ötvöstárgyak felülmúlhatatlan szakembere (aki 1985-ben hunyt el) odaadó professzionális munkája során az ősrégi, drága templomi kegytárgyakat kénytelen volt „fém ivóedényekre” átkeresztelni.

A legendás tudós, V. Ny. Lazarev (az emlékezés kiterjed arra is, hogy a mentor enyhén raccsolt) előadásaiban és munkáiban (a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben) bátran kiemelte az orosz ikonográfia koloritását, s különös tisztelettel szólt A. Rubljov művészetéről. Az ő művei a marxizmus és leninizmus légkörében több mint két évtizedig megjelentetésre vártak, és ezért nem szereztek maguknak nagyobb olvasottságot a világban („*slavica non leguntur*”). Mára változott a helyzet, véli Ruzsa, üdvözölve a *Pravoszlav enciklopédia* rendszeres publikálását 2000-től kezdve.

V. M. Vasziljenko, Ruzsa tételének opponense neoakadémista költő, Daniil Andrejev, az avanturista Nyikoláj Gumiljov, az esztéta N. N. Punjin és a műzsájuk, Anna Andrejevna Ahmatova – ők valamennyien a maguk módján hírnevet szereztek az ikonnak, tudományos hipotézisek útján vagy művészi metaforákon keresztül, mígnem maguk is élő ikonokká váltak egy ikonoklaszta korban a maguk mártíromságában.

M. A. Iljin professzor (elhunyt 1981-ben), aki Feofan Grek munkásságának szentelte magát és a szakmai kirándulásoknak, amelyekről szó van a könyvben, mindenképpen hatott hallgatója tudományos munkásságára, hiszen ő maga is két könyvet írt Feofan Grekről. Egyébként Iljin bátran (és sikertelenül) ellenezte a barokk Szuhareva-torony felelőtlen lerombolását 1934-ben (amelyet Nagy Péter orosz cár építtetett), s emiatt három évig raboskodott.

Ruzsa még sok önfeláldozó középkorkutató tevékenységére emlékeztet bennünket, akik a forradalmi és posztforradalmi viharos időkben megtalálták a módját annak, hogy a középkori ikonokkal foglalkozzanak.

G. O. Csirikov éppen akkor restaurálta a csodatevő *Vlagyimiri Isten-szülő* című ikont és Rubljov híres *Őszövetségi Szentháromság* című ikonját több száz más ikonnal és freskóval együtt, megmentve őket a pusztulástól. A kitűnő eredmények ellenére sokéves bebörtönzés következett. J. A. Ol-

szufjev az Optina kolostort körülvevő pusztaságban tartózkodva (angolul Optina Hermitage), a helyiekkel együttműködve mentette az ikonokat, hogy aztán elítéljék és kivégezzék „szovjetellenes tevékenység” miatt 1938-ban. Ugyanezt a felelősségteljes missziót folytatta a felesége is, aki ugyancsak a börtönben halt meg 1943-ban. Jeliszaveta Kropotkina grófnő szintén mentette az ikonokat a templomokból, áthelyezve azokat a biztosabb múzeumi környezetbe. N. P. Szicsov művészettörténészt, muzeológust és restaurátort több alkalommal letartóztatták. J. P. Pogozsevet 1931-ben ölték meg. A. I. Anyiszimovot bebörtönözték, majd 1937-ben likvidálták. Gróf V. A. Komarovszkij művészettörténészt, festőt, aki a forradalom után egyszerű másolóként dolgozott a dekoratív pannókon és platformokon a vendéglőkben és gyermekotthonokban, letartóztatták, és őt is likvidálták 1927-ben. N. P. Li-hacsov, egy 1500 ikont tartalmazó gyűjtemény tulajdonosa, szintén meghalt a száműzetésben. P. A. Florenszkij pravoszláv pap, teológus, filozófus és tudós, aki 1921 óta tanár a VKHUTEMASZ-on, a művészeti és technológiai főiskolán, műveiben az ikonok és ikonosztázok teológiájával foglalkozott, valamint a hit misztikus szempontjaival (*Pravoszláv teodiceia 12 levélben, A szeretet metafizikája, Ikonosztáz, Az igazság oszlópa és vára*). Letartóztatták és a Szolovec-szigetre száműzték, hogy a családja majd csak 1989-ben kapjon értesítést a haláláról. A. I. Nyekraszov művészettörténész, a bizánci és óorosz művészet professzora a hírhedt vorkutai börtönben raboskodott. Ez nem akadályozta meg abban, hogy a sztálinizmus körülményei között több mint 200 művét megjelentesse (1950-ben halt meg.)

Ez a könyv mindenekelőtt adósság-visszaszármaztatás ezeknek az elszánt és állhatatos értelmiségieknek, akik – ellentétben koruk ateista szellemével – gyakran karrierjük, körülményeik, sőt az életük árán is kitartottak a középkorkutatók veszélyes és rossz hírű hivatása mellett, gyakran az ezópusi nyelvet használva, hogy megőrizték az életüket, és folytathassák hősies missziójukat. Sztálin halálával megtört a jég, fokozatos desztálinizáció következett, amely Gorbacsov peresztrojkájában és glasznosztyjában érte el tetőfokát, amikor lassan sok hibát kijavítottak, a többi között a szakrális művészet megőrzésében és magyarázásában is.

Az orosz ikonfestészet egyik legélesemjőbb, legtermékenyebb és – mondhatni – legszerencsésebb tolmácsolója, Igor Emmanuilovics Grabar magyar származású. Kárpátaljai gyökerekkel Budapesten született, szerb pap keresztelte meg. Csisztyakov és Repin tanítványa, majd a müncheni Anton Ažbe oktatja. Mint a dekadens *A tapasztalat békéje* (Mir iskustva) nevű mozgalom aktív részvevője, a szovjet időkben a konzervátori és a pedagógiai munkába „emigrál”. Tőle származik a *trófeabrigádok* („trófejne brigade”) elképzelése az orosz múzeumok veszteségeinek kompenzálására.

Számos szovjet kitüntetés viselője, Sztálin halála után az elsők között emelte fel a hangját a szocialista realizmus ellen, jóllehet hosszú életében ebben a stílusban is festett. Innen kapta az Irod vagy Ugor (angolna) Grobar csúfnevet is. Ma az ő nevét viseli az oroszországi (sveruski) restaurálási központ.

A könyv, mint említettük, a középkori trubadúrok manírjával nyílik. Jelentőségteljesen és szépen, mint egyféle meghajlás a sokára megszerzett történelmi komparativizmus előtt (a sztálinizmus idejében az ilyen szavak, mint *komparatista*, *kozopolita*, *formalista* életveszélyes megjelölések voltak).

Befejezésül rá kell mutatnunk épp ezekre a komparatiztikus kapcsolatokra az orosz és a magyar művészet és muzeológia között (a századok mélyéről, Georgij Ugrintól kezdve Ipolyi Arnold katolikus püspök gyűjtőmunkáján keresztül egészen a második világháború utáni mindkét oldali újjászületési krízisig). Maga Ruzsa György is írt a 11.-től a 14. századig terjedő orosz–magyar művészeti kapcsolatokról (*Az orosz ikon magyar kapcsolatai*, 2011). Jó lenne bemutatni olvasóinknak azt a könyvet is.

Beérkezés időpontja: 2018. 05. 23.

Elfogadás időpontja: 2018. 05. 25.

Dr. GRÁFIK Imre CSc

: néprajzkutató, ny. múzeumi főtanácsos

: grafikimre@gmail.com

ÚJ KÖNYV A SZENTENDREI SZERBEKRŐL

SZOFRICS Pál: *Képek Szentendre – és a szerbség – történetéből.*

Szentendrei füzetek XI., Pest Megyei Könyvtár, Szentendre, 2017

Szentendre város méltó módon, gazdag rendezvénysorozattal emlékezett meg 2017-ben első polgármestere, Dumtsa Jenő halálának 100. évfordulójáról. A programok egyik kiemelkedő eseménye volt a fent jelzett, s jelen ismertetésünk tárgyát képező kötet kiadása. Több okból is fontosnak érezzük, hogy felhívjuk rá a *Létünk* olvasóinak figyelmét.

A kötethez kapcsolódó *Szentendrei füzetek* utalás valójában egy kisebb könyvet jelez, amely a szerb Pavle Sofrić (miként az a belső címléírásban is olvasható) szövegeit tartalmazza. Elöljáróban jegyezzük meg, hogy nagyon fontos írásokat, amelyek eddig magyar nyelven nem voltak hozzáférhetőek. A könyvborító fülén ez áll: „Szofrics Pált Szentendre első krónikásának nevezte Máté György helytörténész, és már az 1980-as években lefordíttatta három, szentendrei vonatkozású tanulmányát, ám kiadásukra csak most kerülhetett sor. A Pest Megyei Könyvtár – Szentendre város önkormányzatának támogatásával – vállalkozott rá, hogy 2017-ben, a Dumtsa Jenő-emlékév alkalmából megjelenteti e műveket. A könyv hiányt pótol: egyrészt a Szentendréről szóló történeti leírások folytonosságában, másrészt sajátos nézőpontja miatt. Ismerete nélkül ugyanis aligha tudhatnánk, hogyan látták a szerbek e Duna-parti várost, észak Dubrovnikját, mely jórészt nekik köszönhette felvirágzását a XVIII–XIX. század folyamán.”

A kötet egyik fordítójának, Vukovits Koszta művészettörténésznek, a Szerb Egyházi Múzeum (Szerb Ortodox Egyházművészeti Gyűjtemény, Könyvtár és Levéltár) vezetőjének előszavából a szerzőről megtudjuk, hogy tehetős szentendrei szerb családban született 1857-ben. A budapesti Tudományegyetemen szerzett tanári diplomát, 1887-től történelem-földrajz szakos gimnáziumi tanárként dolgozott a szerbiai Loznica, Valjevo és Šabac településeken, majd hosszabb ideig (1900-tól 1910-ig) a közép-szerbiai Nišben, 1911-től pedig egészen 1924-ben bekövetkezett haláláig Belgrádban.

Szentendrével kapcsolatban Szofricsnak három írása jelent meg, amelyek közül a Nišben 1903-ban kiadott *Momenti iz prošlosti i sadašnjosti varoši Sentandreje* (*Momentumok Szentendre város múltjából és jelenéből*) című a legjelentősebb és (szakmai körökben) a legismertebb is. E könyv folytatásának tekinthetjük voltaképpen a *Diákkori emlékeim* címmel 1910-ben megjelent írást, amelyben a szentendrei szerb ortodox felekezeti elemi iskolában eltöltött éveit idézi fel, élénk tárva gyermekkorra nevelési módszereit, az iskolában uralkodó szellemiséget és hangulatot. Szintén gyerekkori emlékei ihlették *A szenteste és a karácsony ünnepi szokásai Szentendrén* című, 1903-ban megjelent munkáját, amelyben – nosztalgikus visszaemlékezései mellett – külön fejezetben tárja fel és elemzi a karácsonyi népszokások kereszténység előtti elemeit (6–7).

Szofrics Pál szentendrei vonatkozású munkáinak első magyar nyelvű kiadása Szentendre első polgármestere, Dumtsa Jenő halálának századik évfordulója alkalmából jelent meg. Talán nem véletlen, hogy a *Momentumok Szentendre város múltjából és jelenéből* című mű éppen 1903-ban látott napvilágot, abban az évben, amikor Dumtsa Jenő június 28-án, Szent Vid napján hivatalosan is bejelentette nyugállományba vonulását. Dumtsa Jenő távozásával, majd 1917-ben bekövetkezett halálával lezárult egy korszak Szentendre és a magyarországi szerbek történetében. Ugyanakkor Szofrics első átfogó várostörténeti munkájának megjelenése 1903-ban előrevetítette az emlékezés, valamint a Szentendre történetével foglalkozó kutatások új korszakát (8).

Igaz, Szofrics előtt is volt ismeretünk szerb írótól, aki a város életét mutatta be. Jakov Ignjatovićra utalunk (Szentendre, 1822. december 8. – Újvidék, 1889. július 5.), akinek – egyesek által – a szerb Buddenbrook-történetnek nevezett regénye, az *Örök vőlegény* (eredeti címe: *Večiti mladoženja*) emléket állít a város életében egykor fontos szerepet játszó szerb kereskedőknek (IGNJATOVIĆ 1972).

Szentendre etnikai képét vizsgálva Ábrahám Barna – több helyen is idézve Ignjatović művét – írja: „A hosszú ideig fejlődő ipar és a bortermeles a 18. században élénk szerb kereskedelmet hívott életre (1698-ban megalapították a Szerb Privilegiális Szentendrei Kereskedő Társaságot), ami elsősorban az Oszmán Birodalomba irányult; délre bort szállítottak, onnan pedig posztót, bőrt, gyapjút, fűszereket, italokat hoztak, mindezt főként hajón. De mentek nyugat felé is, egészen Lipcséig. Belföldön, tengelyen inkább az Alföldre, Kecskemétre, illetve Szegedre vittek bort, pálinkát. A helyi ellátás is folyamatosan bővült, a 18. század végén huszonkét boltban minden lényeges árucikket kapni lehetett, az éhezőkről-szomjazókról pedig negyvenöt különböző színvonalú vendéglő gondoskodott. Ilyen sokoldalú kereskedő volt Jakov

Ignjatović Örök vőlegényének regényhőse, a bolt- és kocsmatulajdonos, de lengyel útra is vállalkozó Sofronije Kirić. Ez a törekvő, vállalkozó szellem a szerbeknél büszke polgári öntudatot alakított ki. 'A szentendrei ember pedig büszke, családi körben, a szentegyházban éppúgy, mint a nyilvánosság előtt énekli: »Mi szentendreiek, híresek az egész világon!« Gyönyörű táj, gazdagság, jó bor, pompás víz. Akarsz ennél többet? A szerbség egész Géniusza Szentendrére összpontosult.' De nem maradt ott örökre. Ignjatović rámutatott, hogy a polgárok a, ma úgy mondanánk, self-made-man-szellemet már a 19. század elején igyekeztek ranglétrára cserélni: 'Tudni kell, hogy a szentendreiek szívesen adták fiaikat szerzetesnek, hogy püspök válhassék belőlük, katonának, hogy generálisok lehessenek; ha ez nem ment, akkor ügyvédnek, kereskedőnek.' Az író tanúsága szerint a fiak nemzedékében eluralkodott a semmittevés, a kenyérkereső tevékenység megvetése, céljuk nem volt más, mint az élet élvezete, nem nézve, hogyan porlik szét a munkás ősök ölükbe hullott vagyona" (ÁBRAHÁM 2014: 108).

Jakov Ignjatović könyvére, illetve a benne olvasható és hitelesnek tekinthető visszaemlékezésre magam is hivatkoztam egy hajózástörténeti tanulmányunkban (GRÁFIK 2005: 114).

A most megjelentetett kötetben tehát három önálló tanulmány olvasható. Az első (9–139) megegyezik a kötet főcímével. A második: *Diákkori emlékeim. A szerb népiskola életéből fél évszázaddal ezelőtt Szentendrén, Magyarországon. Adalékok iskolánk történetéhez* (141–171). A néprajz művelői, de minden olvasó számára tanulságos és élményt adó *Praznovanje Badnjeg večera i Božića u Sentandreji*, amely most *A szenteste és a karácsony ünnepi szokásai Szentendrén. Különös tekintettel kereszténység előtti jellegükre* (173–212) címmel látott napvilágot, és lényegében néprajzinak tekinthető tanulmány.

Kiss Mária jóvoltából a magyar néprajzkutatás előtt nem ismeretlen Szofrics Pál néprajzi vonatkozású közleménye. A hazai délszláv néphagyományok, a folklór, a népszokások jeles kutatója – ha nem is aknáztá ki teljes egészében Szofrics írását – fontos részleteket idéz, illetve több esetben is hivatkozta Szofrics Nišben kiadott művét (lásd KISS 1988).

Különösen az első és a harmadik tanulmány olvasása során – egyetértve méltatójának, Vukovits Kosztának a bemutatón is elhangzott és előszóként közölt gondolataival – figyelembe kell vennünk: Szofrics írásai több mint egy évszázaddal ezelőtt keletkeztek. „Stílusa és módszere tükrözi a kor történetírásának szellemét. Gyakori a különböző korszakok összevetése, a helyi és az általános folyamatok párhuzamba állítása, valamint egyes kérdések kapcsán megjelennek a szubjektív vélemények, és az olykor fantáziadús leírások, hipotézisek is. Mindemellett – hangsúlyoznunk kell – Szofrics

igyekezett hiteles és biztos forrásokból meríteni, a különböző dokumentumokból, és a korábbi szerzőktől átvett adatokat pontosan és körültekintően adta közre, olykor felvetve a további kutatások szükségességét. Munkájában megtalálhatóak a szentendrei szájhagyományban a szerző idejében még élő anekdoták és mondák, továbbá a fennmaradt írott forrásokban már nem felkelhető különböző életrajzi és más történeti adatok is. Műve így nem csupán az első összefüggő szentendrei várostörténet, hanem egyben a további kutatások számára nélkülözhetetlen, elsődleges írás is” (6–7).

A kötet felhasználását – a szerzői jegyzeteken túl – segítik a gondos fordítói és szerkesztői megjegyzések, valamint a kötet végén található mintegy 70 tételes illusztrációtömb (grafikák, fekete-fehér és színes fényképek). A jelen kiadással több tudományterület (mind a szerb, mind a magyar kultúrtörténet, történelemtudomány, helytörténet, néprajz) is gazdagabb lett. Remélhetően minden köz- és szakkönyvtárba eljut.

Köszönet a – nehéz (cirill betűs, helyenként ószláv, illetve vallási) szöveg – fordítóinak (Edelényi Mária és Vukovits Koszta), a nyelvi lektornak (Stepanović Predrag), valamint a szöveggondozóknak (Gaján Éva és Szarvas Rita). Gaján Éva külön is elismerést érdemel mint a kötet tervezője, szerkesztője, akinek kezdeményezése nélkül nem jöhetett volna létre a kiadás. Az ízléses borítójú, s belsejében jól megválasztott betűmérettel kényelmes olvasást biztosító, jól tördelt (Bazsó Gábor tördelő) kiadvány nyomdai előállításáért a Pauker Nyomdát illeti dicséret (felelős vezető Vértess Gábor).

IRODALOM

- ÁBRAHÁM Barna 2014. Nyelvek, hitek, ítéletek: Szentendre etnikai képe a 19–20. század fordulóján. In: *Kép, önkép, múltkép. Fejezetek Szentendre történetéből*. Tanulmánykötet. Szerk. Erdősi Péter–Majorossy Judit. Ferenczy Múzeum, Szentendre, 103–130. http://real.mtak.hu/29078/1/103-126_helytort_abraham_m1.pdf (2017. 07. 29.)
- GRÁFIK Imre 2005. Újabb források és adatok a népi hajózás dunai gyakorlatához. In: *Határjáró*. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére. Szerk. Bárkányi Ildikó–Fodor Ferenc. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 107–118.
- IGNATOVIĆ, Jakov 1972. *Örök völgye*. Forum, Újvidék; Móra Kiadó, Budapest
- KISS Mária 1988. *Délszláv szokások a Duna mentén*. Néprajzi tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest

Beérkezés időpontja: 2018. 11. 06.

Elfogadás időpontja: 2018. 12. 10.

KANÁSZ Viktor

: tudományos segédmunkatárs (MTA PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport); doktorandusz (Pécsi Tudományegyetem)
: kanaszviktor@gmail.com

ÚJABB KÖTET FRÁTER GYÖRGY ÉLETÉRŐL

OBORNI Teréz: *Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551).*

Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok, Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2017

Fráter György tevékenysége már élete során megosztotta a kortársait. Volt, aki a szent szerzetest, más pedig az „ördögös barátot”, az országot önös érdekből a törököknek kijátszó politikust látta benne. Személyiségét a halálát követő évszázadokban is sokféleképpen értékelték, alakja pedig írók és művészek közkedvelt témájává vált. Az elmúlt időben fellendülő magyarországi késő középkori, valamint kora újkori kutatások jóvoltából nemcsak korszakát, hanem életét is egyre pontosabban megírhatjuk. Erre vállalkozott Oborni Teréz *Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551)* című biográfiájával, amely a már több igényes munkát felvonultató Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok sorozatban jelent meg.

A bevezetés után Oborni felvázolja a 16. század első felének európai és magyar viszonyrendszerét. Ezt Fráter György kevésbé ismert gyermekkorának és ifjúságának ismertetése követi. A horvát kisnemesi családi háttér – és az ebből fakadó eltérő névhasználat (Martinuzzi, Martinusevics, Utyeszenics stb.) bemutatása után részletezi az ifjúkor fontosabb állomásait: a Corvin János, Tescheni Hedvig és Szapolyai János udvarában töltött éveket, majd a pálos rendbe történő belépését, valamint a sajládi és csejchovai rendházhoz fűződő kapcsolatát.

Fráter életében az 1528-as esztendő hozott döntő változást, ugyanis a szinai csatából Lengyelország felé menekülő Szapolyaival történő találkozás után hagyta hátra a kolostori életet, és állt Szapolyai szolgálatába. Innentől kezdve a Szapolyai családhoz töretlen hűség fűzte. Első komoly megbízását Lodovico Gritti-től kapta; 1532-ben a budai vár udvarbírájává nevezték ki. Ezt követően folyamatosan emelkedett a ranglétrán, Szapolyai egyik legfontosabb emberévé vált, segített a váradi béke létrehozásában, valamint

egyik fő szorgalmazója volt az Izabellával kötött házasságnak. Fontosságát jól mutatja, hogy Szapolyai János halálakor fia, János Zsigmond gyámságát Fráterre bízta.

A szerző részletesen megvizsgálja, hogy mekkora szerepet játszott Fráter György Buda 1541-es elvesztésében, s mennyire igaz az a kortársak által is sokat hangoztatott vád, miszerint ő okozta a királyi központ vesztét. Oborni Teréz a források bemutatása mellett megállapítja, hogy az oszmánok európai térnyerését nem a hazai politikai erők határozták meg, s bár a korabeli közvélemény szerint a Barát volt a vétkes, valamint őt magát is mardosta a büntudat, nem tekinthetjük őt az egyedüli felelősnek. Sőt, Fráter György innentől kezdve Ferdinánd király felé fordult, és fő céljának az ország egyesítését tekintette.

Oborni részletesen elemzi a Barát keleti országgrész megszervezése során elért eredményeit. Kiemeli, hogy ennek legfontosabb alapját a kereskedelemről származó haszon és a felvett kölcsönök mellett a váradi és gyulafehérvári püspökség bevételei és birtokai jelentették. Emellett bemutatja, hogyan szerezte meg Fráter György Erdélyben – minden ellene irányuló törekvés dacára – a teljhatalmat: mily módon lett többek közt Erdély főkapitánya, kincstartó, főbíró, végül erdélyi vajda.

A szerző külön elemzi a váradi püspöki méltóságot 1534-től viselő Fráter főpapi tevékenységét. Megállapítja, hogy bár csak mérsékelten, de igyekezett gátat vetni a protestantizmus terjedésének, így például több hitvitán is részt vett, valamint 1551 februárjában kihirdette a trentói zsinat második ülészakát. Előrejutása az egyházi hierarchiában azonban sokkal inkább politikai tevékenységének köszönhető, III. Gyula I. Ferdinánd ajánlására ennek honorálásaként nevezte ki bíborossá az 1551. október 12-i konzisztórium ülésén, s megkapta az esztergomi érseki címet is.

A kötet kitért a Barát és Izabella különösen rossz viszonyára, amelynek alapja az volt, hogy Fráter a királynét kihagyta gyakorlatilag minden fontos döntésből, valamint nem adott Izabellának is elfogadható mennyiségű pénzt udvartartásra. Az 1540–1550-es évek fordulójának elemzése során nagy hangsúlyt fektet a Fráter György kényszerű hintapolitikájának bemutatására, a gyalui és a nyírbátori egyezmény létrehozására, valamint a szultánhoz és alattvalóihoz fűződő kapcsolatának jellegzetességeire, amely lényegesen hozzájárult a Fráteret körülvevő bizalmatlan légkör kialakulásához. Mindezt tetézte a Barát tartózkodó viselkedése és bizalmatlansága, aminek következtében senkivel sem osztotta meg politikai elképzeléseit, s emiatt Fráter elszigetelődött.

Mindennek az lett a következménye, hogy bár mesteri módon félrevezette az oszmánokat Fráter sikeresen megszervezte az országegyesítést, a

Habsburg csapatok élén érkező Nádasdy Tamás és Giovanni Battista Castaldo nem bíztak benne, s biztosra vették, hogy el fogja árulni őket. E félelem Lippa ostromát követően olyannyira megnőtt, hogy a király előzetes beleegyezése mellett Castaldo a zsoldosaival 1551. december 17-én az alvinci kastélyban meggyilkoltatta a fehér barátot.

Oborni Teréz a barát halálának részletes bemutatása, valamint az azt követő szentszéki vizsgálat és Castaldo kivonulásának ismertetése után külön fejezetben foglalkozik Fráter legendás vagyonának történetével, a benne található Lysimachos-aranyérmek és egyéb ingóságok 1551 utáni sorsával. Kiemeli, hogy Fráter nem volt nagy építtető, inkább reprezentációs és védelmi célokat támogatott, de a szamosújvári vár és az alvinci kastély építése az ő nevéhez köthető. Végül – Fráter sírkövének híres feliratát idézve – az *Omnibus moriendum* című utolsó fejezetben összegzi a fehér barát életét.

Az életrajz mellett, hogy összegzi az eddigi szakirodalmat, alapos forrásbázisra támaszkodik. Jól használhatóságát fokozza a több mint 500 lábjegyzet, a névmutató, valamint az angol nyelvű összefoglaló, és színesíti a számtalan ábrázolás és térkép. Mindennek köszönhetően feltételezhetjük, hogy Oborni Teréz munkája fontos szerepet fog játszani a további kutatásokban.

Beérkezés időpontja: 2019. 02. 06.

Elfogadás időpontja: 2019. 07. 02.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BERETKA Katinka docens, Gazdasági és Igazságszolgáltatási Jogi Kar,
Szabadka

BUCKO György okleveles jogász, ügyvéd

DE NEGRI Laura, LLM, Andrásy Gyula Német Tannyelvű Egyetem,
Budapest

DUDÁS Attila egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar,
Polgári Jogi Tanszék

FURCSA Laura, Eszterházy Károly Egyetem, Jászberényi Campus,
Jászberény, Magyarország

GRÁFIK Imre, CSc néprajzkutató, ny. múzeumi főtanácsos

KANÁSZ Viktor tudományos segédmunkatár (MTA PPKE Fraknói
Vilmos Római Történeti Kutatócsoport); doktorandusz
(Pécsi Tudományegyetem)

PŠENÁKOVÁ Ildikó, Trnavská univerzita v Trnave,
Pedagogická Fakulta, Trnava, Slovensko

RAMADANSKI, Draginja, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék

REPANIĆ BRAUN, Mirjana, naučni savetnik, Institut za povijest
umjetnosti Zagreb (tudományos tanácsos, zágrábi Művészettörténeti
Intézet)

SZASZKÓ Rita, Eszterházy Károly Egyetem, Jászberényi Campus,
Jászberény, Magyarország

TÁRNOK Balázs PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, Budapest

TASI Domonkos Attila vegyész, doktorandusz, Szegedi
Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar

TASINÉ CSÚCS Ildikó tanár, kutató könyvtáros, Szegedi
Tudományegyetem, Klebelsberg Könyvtár

E SZÁMUNK RECENZENSEI

Beretka Katinka, PhD

BORSOS Éva, Újvidéki Egyetem – Magyar Tannyelvű Tanítóképző
Kar, rendkívüli egyetemi tanár, biológia és módszertan

GÖRÖG Márta, SZTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

KORHECZ Tamás egyetemi tanár

KOVÁCS Cintia, Újvidéki Egyetem – Magyar Tannyelvű Tanítóképző
Kar, asszisztens, oktatásinformatika

NÁMESZTOVSZKI Zsolt, Újvidéki Egyetem – Magyar Tannyelvű
Tanítóképző Kar, egyetemi docens, oktatásinformatika

PAPP Tekla, SZTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola (oktató)
NKE Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola (törzstag)

PÁSZTOR Bálint, Gazdasági és Igazságszolgáltatási Jogi Kar,
Szabadka, docens

PFEIFFER Attila, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
asszisztens

RAFFAI Katalin, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és
Államtudományi Kar, egyetemi docens

ROMSICS Ignác egyetemi tanár, az MTA rendes tagja

SZAKÁLLAS Zsolt okleveles jogász

VÁRADY Tibor akadémikus, professor emeritus, CEU Budapest és
Emory, Atlanta, USA

